

UDK:94(575.1)

Dilshod ABDURAIMOV,
GulDU Tarix kafedrası o'qituvchisi
E-mail: dabduraimov@gmail.com

O'zMU professori, t.f.d O'.Mavlonov taqrizi asosida

CULTURAL, POLITICAL AND TRADE RELATIONS BETWEEN USTRUSHONANA AND SUGDIYONIA

Annotation

In this article, the cultural, political and trade relations and interaction of Ustrushonana and Sugdiyana and the development of the Great Silk Road in the III-VIII centuries at the peak of its prosperity, and during this period the political influence of Central Asia and other regions and cultural and trade relations have also been shown to be important.

Key words: Ustrushona, Sugdiyona, Development, Great Silk Road, Culture, Politics, Cultural relations, Country, Choch, Political relations, Central Asia, Turko-Sugd, Sugd.

КУЛЬТУРНЫЕ, ПОЛИТИЧЕСКИЕ И ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ УСТРУШОНАНОЙ И СУГДИОНИИ

Аннотация

В данной статье культурно-политические и торговые отношения и взаимодействие Уструшонаны и Сугдияны и развитие Великого шелкового пути в III-VIII веках на пике его расцвета, а также в этот период политическое влияние Средней Азии и др. регионы, а также культурные и торговые отношения также оказались важными.

Ключевые слова: Уструшона, Сугдиана, Развитие, Великий шелковый путь, Культура, Политика, Культурные связи, Страна, Чоч, Политические отношения, Средняя Азия, Турко-Сугд, Согд.

USTRUSHONA VA SUG'DIYONANI MADANIY HAMDA SIYOSIY VA SAVDO ALOQALARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Ustrushona va Sug'diyonani madaniy hamda siyosiy va savdo aloqalari va o'zaro ta'siri hamda III-VIII asrlarda Buyuk Ipak yo'li o'zining gullab-yashnash cho'qqisida rivojlanganligi va shu davrda O'rta Osiyodagi va boshqa mintaqalarning siyosiy va madaniy va savdo aloqalari ham muhim ahamiyat kasb etgani ko'rsatilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ustrushona, Sug'diyona, Taraqqiyot, Buyuk Ipak yo'li, Madaniyat, Siyosat, Madaniy aloqalar, O'lka, Choch, Siyosiy aloqalar, Markaziy Osiyo, turk-sug'd, Sug'd.

Kirish. Miloddan avvalgi IV-III asrlardan xalqaro siyosiy va madaniy aloqalarga kirishgan sug'diylar, shimoliy-sharqiy yo'nalishda keyinchalik shaharlarga aylangan savdo manzilgohlarini vujudga keltirilar. Bu manzilgohlarda turli madaniyatlar sintezi, xususan, turk-sug'd simbiozi shakllandi. Bu tabiiy jarayon o'zaro manfaatdorlik asosida kechdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ko'chmanchi (prototurk[1])lar sug'diylar bilan bo'ladigan madaniy aloqalardan, sug'diylar esa ular bilan bo'ladigan siyosiy aloqalardan manfaatdor elar. Shu bois ham Chochdan Gansugacha bo'lgan yo'nalishdagi "turk-sug'd manzilgohlari" tizimidagi joy nomlarida sug'diy kent (k'nδ) – qishloq yoki shahar hamda diz (δyz) – qo'rg'on yoki qal'ani anglatuvchi toponimlar uchraydi[2]. Ayniqsa, Ustrushona, Choch, Ettisuv, Sharqiy Turkiston va Gansudagi manzilgohlar savdo, hunarmandchilik markazlari sifatida bu o'lkalarning madaniy va diniy mafkuraviy hayotiga ham ta'sir o'tkazdi [3].

Buyuk Ipak yo'li taraqqiyotida sug'd shaharlari orasida Samarqand va Buxoro alohida rol o'ynagan. Ayniqsa, Samarqand Hindiston, Vizantiya, Xitoy, Tibet, Eron, Sibir, Skifiyadan borayotgan muhim karvon yo'llarining asosiy chorrahasida joylashgan va uning bozorlari turli-tuman mollar bilan to'lib toshgan. Zarafshon vohasida ishlab chiqarilgan shoyi va paxta matolari, Samarqanddagi ro'mollar, egar-jabduqlar, shisha, qog'oz Sharq va G'arb mamlakatlarida mashhur bo'lgan. Shuningdek, sug'd savdogarlari qanop, kumush, oltin, novshadil, simob, dorivor giyohlar va boshqa mahsulotlarni mamlakatdan boshqa mamlakatlarga olib borishgan[4]. Buxorodan esa gilamlar, jun va paxta matolari, charm buyumlari, moy, yong'oq, qovun va tarvuzlar boshqa

mamlakatlarga olib ketilgan. Samarqand va Buxorodan chiqqan savdo karvonlari Ustrushona hududidan o'tgan va natijada ham ichki, ham tashqi savdo jonlantirilgan. Farg'onaning Sug'd, Tohariston, Hindiston, Eron, Xitoy va boshqa mamlakatlar bilan aloqalari bu erda tsivilizatsiyaning gullab-yashnashiga asosiy omillardan bo'lgan hamda dehqonchilik va chorvadorlar madaniyati mujassamlashgan madaniyat shakllanishiga olib kelgan. Farg'ona ana shu aloqalarning ko'chmanchi chorvadorlar dunyosiga retranslyatori hisoblangan [5]. Farg'ona xalqaro savdo munosabatlarida nafaqat o'zining mashhur otlari, balki metall buyumlari, oltin, mis, temir, zargarlik buyumlari bilan ham alohida o'rin tutgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologiyasi analiz va sintez, tadrijiylik, tarixiy-qiyoysi, ob'ektivlik, davriy-muammoviy va retrospektiv tahlil etishga asoslanadi. Bugungi kunda dunyo fanida tarixiy tadqiqotlar bo'yicha qo'lga kiritilayotgan yutuq va yangiliklardan, ayniqsa, ko'pchilik dunyo olimlari tomonidan qabul qilingan tadqiqot usullari va yondashuvlardan imkon qadar foydalanishga harakat qilindi.

Tahlil va natijalar. Buyuk ipak yo'lining Farg'ona hududidan o'tgan Xujand-Rishton-Marg'ilon-Quva-O'sh-O'zgan va So'x-Haydarkon-Oxna-Qadimjoy-Vodil tarmoqlari orqali sug'd, farg'ona va xitoylik savdogarlar xitoy ipagi, bronza buyumlari, quruq mevalar, paxta, otlar va boshqa mahsulotlarni boshqa mamlakatlarga etkazib berishgan. Janubiy Sug'd hududida, To'rtkul tepa atroflarida qo'lda tayyorlangan va bo'yalgan ilk temir davriga oid buyumlar topildi[6]. Farg'onadagi Sufon va Ko'ngay qo'rg'onlaridan

topilgan o'xshash buyumlari To'rtkultepadagi topilmalar bilan solishtirildi. Ular orasidagi farqlar katta bo'lmaganligi aniqlandi. Farg'onadan topilgan buyumlarning aksariyati kulolchilik chaxrida tayyorlangan va Sug'dning tsilindrik-konusli shakldagi ko'zalaridan farqli o'laroq, dumaloq shaklda bo'lgan. Shu tariqa, sug'dliklar va farg'onaliklarning moddiy madaniyati bu erdagi xalqlarning qadimgi davrdagi an'analari va urf-odatlarini yaqin bo'lganligini ko'rsatadi. Shunday qilib, Ustrushona qadimda va antik davrda Sug'd tarkibidagi hudud bo'lgan. Ma'lum davrlarda uning ayrim qismlari Kirushonlar imperiyasi, Choch, Turk hoqonligi va boshqa davlatlar tarkibida bo'lgan. Sug'd va Farg'ona – Markaziy Osiyo mintaqasidagi tarixiy-madaniy viloyatlar bo'lib, jahon tsivilizatsiyasi tarixida muhim o'rin tutadi. Sug'dliklar va farg'onaliklarning boshqa xalqlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalari Buyuk Ipak yo'li orqali amalga oshirilgan. Buyuk Ipak yo'li deyarli butun Evroosiyo qit'asini qamrab olib, xalqlarni zarur mahsulotlar bilan ta'minlabgina qolmay, shu bilan birga dunyo dinlarini, yozuvlarni, madaniyatni tarqatgan va bir yarim ming yil davomida Evropa va Osiyo xalqlarining o'zaro madaniy boyishlarida muhim rol o'ynadi.

Sug'diylarning shimoliy-sharqiy va qo'shni madaniy o'lkalar bilan aloqalari turk-sug'd munosabatlarining muhim omili bo'ldi. Jumladan, Sug'dning mintaqaviy va tashqi aloqalarida Ustrushona muhim o'rin tutgan. Bu hudud o'troq va ko'chmanchi mintaqalar o'rtasida "aloqa makon" edi. Azaldan Sug'd va Choch ta'siridagi bu o'lkadan o'tgan savdo yo'llari cho'l mintaqasi va Sirdaryo bo'ylarini Zarafshon vohasi – Sug'd va janub – Toxariston bilan bog'lardi [7]. Ustrushona Sug'dning Maymurg' mulkiga chegaradosh bo'lib, Zarafshonning yuqori oqimidagi Sug'd qishloqlariga Ustrushona orqali o'tilgan[8]. Xitoy manbasi "Tan shu"ga ko'ra, Su-duy-sha-na (Suo-tuai-sa-na)[9] dan Shi (Choch) va Kan (Samarqand)gacha bo'lgan masofa bir xil, Tuxolo (Toxariston)gacha uzoqroq hisoblangan. 618-626 yillarda Su-duysha-naning yosh hukmdori Kan (Samarqand) bilan birgalikda Xitoyga elchilar yuborgan bo'lsa, 627-yilda Ustrushona Buxoro, Samarqand va Ishtixon bilan birlashgan karvonini Xitoy yuborgan [10].

Xitoy sayyohi va rohibi Syuan Tszanning VII asrga oid ma'lumotiga ko'ra, sutulisen (ustrushona)liklarning urf-odatlarini cho'chliklarnikiga o'xshash bo'lib, podshosi Turk xoqoni vassali hisoblangan [11]. Bu Ustrushonaning Sug'd, Choch kabi Turk xoqonligi ta'sirida ekanligini hamda turk-sug'd munosabatlaridagi o'rinni ko'rsatadi. Ustrushona Sug'd kabi VI–VIII asrlarda bunyod etilgan "Kanpirak devori" mudofaa tizimi [12] orqali ko'chmanchilardan himoyalangan. Bundan tashqari VIII asrboshlariga oid sug'diy tilli Mug' arxivining A-14 hujjati – Panch viloyati hokimi Devastichning Chochga yuborgan elchisi "Fatufarn maktubi"da: – "Estrushana viloyati hammasi (dushmanga – arablarga) topshirilgan"[13] jumlasini va A-9 hujjatidagi: – "Estrushana odamlari"[14] satrlari Sug'd va Ustrushona tarixi va taqdiri bir bo'lganligini ko'rsatadi. Ustrushonana hukmdorlari – "afshin" (p'syn)lar[15] qarorgohi Qal'ai Qahqaha saroyidagi tasvirlarda bo'ri emayotgan ikki bola aks etgan. Buni N.N. Negmatov xristianlik mifologiyasi bilan bog'laydi[16]. Bizningcha, bu manzara turkiy qavmlar kelib chiqishi bilan bog'liq va u Ustrushonaning ko'pchilik aholisi VI–VIII asrlarda turkiylardan bo'lganligini isbotlaydi. Xususan, Ustrushona hokimi Afshin xalifalik xizmatiga o'tganda, o'z o'rniga xolavachchasi Mangujur (Mangucho'r)ni qoldirgan edi [17]. Bu ma'lumot Afshinning ajdodlari, ona tomonidan turkiylardan ekanligini isbotlaydi. Hukmron tabaqa orasida turk-sug'd nikohlari odatiy hol bo'lgan. Qolaversa, Sug'd kabi Ustrushona aholisi orasida zardushtiylik e'tiqodi kuzatiladi. Ular marhumlarni Sug'd va Chochdagi kabi ostodonlarda dafn etishgan [18]. Bu Ustrushonada ham Sug'd va Choch kabi an'analar amal qilganligini isbotlaydi.

Ustrushonada turkiylardan tashkari suzlashuvchi axolilar ham bulgan V.A. Livshits Chilkujradan topilgan yog'och taxtachaga qora bo'yoq bilan yozilgan hujjatlarni o'qib, uni Mug' arxivi hujjatlari bilan qiyoslagach[19], Ustrushonada mahkamachilik ishlari sug'diy tilda yuritilganini isbotladi.

Antik davr va o'rta asrlarda Samarqanddan chiqqan karvonlar Ustrushona va Chochdan o'tib, Ettisuv tomon yo'l olgan [20]. Sug'diy savdogar, tadbirkor, hunarmand va dehqonlar turli davrlar va vaziyatlarda Chochning tog'li va tog' oldi hududlariga ham o'rtnashib, atrofdagi yarim ko'chmanchi va o'troq mahalliy (prototurk) aholi bilan birga yashay boshladi. Ular orasida Ustrushonaliklar ham bo'lgan bo'lishi mumkin. Asrlar davomida shakllangan Sug'd urbanistik madaniyati Ustrushonaga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Sug'dliklar Ustrushona taraqqiyotiga munosib hissa qo'shganlar.

Sug'diyona geografik tushunchasiga antik davr asarlarida Ustrushona ham kiritiladi[21]. Ustrushona – bu Samarqand va Xujand oralig'idagi viloyat bo'lib, Farg'ona, Sug'd, Choch va Baqtriya o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in bo'lib xizmat qilgan. Ustrushona Turkiston tizma tog'laridan shimolroqdagi, Jizzaxdan to Xujandgacha bo'lgan katta hududni, Turkiston tizma tog'laridan janubdagi Turkiston tizma tog'lari va Hisor tizma tog'lari o'rtasidagi tog'li o'lkalarni, egallagan [22].

X. Muhamedovning fikricha, qadimgi Sug'd va Ustrushonadagi Kanpir-devorlar qoldiqlari 1957-1959 yillardayoq o'rganilgan bo'lib, shuni tasdiqlashga imkon berdiki, qadimgi Sug'd va Ustrushonadagi Kanpir-devorlar bir-biri bilan birlashadi va nafaqat alohida dehqonchilik vohalarini, balki butun mamlakatni ham himoya qiladigan yagona mudofaa tizimini tashkil qiladi. X.Muhamedov o'z maqolasida Sug'd va Ustrushona kabi qadimgi vohalar atrofidagi Kanpir-devorlarning joylashish sxemasi tuzib keltirdi [23]. Arxeologik tadqiqotlar natijasida Qadimgi Buxoro vohasidagi "Kanpirak" devori Sug'd-Jizzax vohasidagi "Kanpir-devor" bilan birlashgani, va qadimgi Sug'ddagi yagona mudofaa devorini tashkil etgani haqidagi taxminlar to'g'ri ekanligi degan xulosa chiqarilgan edi. Sug'dda zargarlik san'ati xalq badiiy ijodiyotining yorqin jihati bo'lib, tsivilizatsiya, madaniyat, tarix bilan chambarchas bog'langan. Chunki unda xalq etnik tarixida kurtaklari jamlangan ijtimoiy munosabatlar va an'analar, estetik me'yorlar, e'tiqodlar o'z aksini topadi. Zargarlik san'ati tarixini o'rganish bizga ma'lum davrdagi madaniyat rivoji haqida ma'lumot beradi, kostyumdagi zargarlik zeb-ziynatlarining semantikasi va ramzlarini tarixiy jihatdan o'rganish esa ma'lum zamonadagi xalqlar dunyoqarashi va mafkurasini tadqiq qilish imkonini beradi [24]. Tojikistonlik olim Z.Umarova V-VIII asrlarga oid zargarlik san'atini zeb-ziynatlar misolida o'rganib, O'rta Osiyodagi alohida tarixiy-madaniy viloyatlar – sug'd, tohariston, ustrushona, farg'ona zeb-ziynatlarini tadqiq, tahlil qiladi. Shu jumladan, Sug'd va Ustrushonadagi ilk o'rta asrlar zargarlik buyumlarini yasashdagi o'xshashliklar va farqlarni ko'rsatib o'tadi.

Xulosa va takliflar. Xullas, Sug'd va Ustrushonadagi rangtasvirlarda syujet asosini xalq afsonalari, qahramonlik dostonlari, mifologiya va atrofdagi hayot tashkil etgan. Ranglardan har xil tusdagi qizil va ko'k rang ko'p ishlatilgan, shuningdek, yashil, sariq va boshqa ranglar ham uchraydi. Personajlarning qiyofalarida xitoy, hind, turkiy xalqlarga xos qiyofalar uchraydi.

Ilk o'rta asrlarda gullab-yashnagan rangtasvirdek badiiy madaniyatning butun bir shaxobchasi O'rta Osiyoni islomlashtirish davridan boshlab badiiy ijodiyotning sahnasidan chiqib ketadi. Boshqa dinlarning ko'pchiligiga xudolarni tasvirlash, bu tasvirlarni qadrlash xos bo'lgan. Shuning uchun musulmon ruhoniylari san'atning tasviriy

shakllarini ta'qib qilgan. Keyinchalik asta-sekin tasviriy san'at miniaturalar shaklida tiklana boshlagan.

ADABIYOTLAR

1. Прототурк – мил. авв. II м. й. ох. – мил. I м. й. биринчи ярмигача Марказий Осиёдаги қўчманчи чорвадор ва ярим ўтрок ҳаёт кечирган туркий тили қабила ва элатлар (ск-скифлар, канғлар, усунлар ва б.). Турк хоқонлиги вужудга келгач, айримлари “турк” атамаси билан умумлашган. Қаранг: Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сугд муносабатлари. Монография. –Т.: ART-FLEX, 2010. Б.8.
2. Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Автореф. дисс.... кан. фил. наук. – СПб., 2004. –С. 10-13; Рысбергенова К.К. Древние топонимы по маршруту «Великого шелкового пути». – С. 141-142; Камолиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. – Ташкент: Шарк, 2006. – С. 77-122
3. Кляшторный С.Г. Древнетюркская письменность и культура Центральной Азии / Тюркологический сборник 1972. М.: Наука, 1973. – С. 258; Исахов М.М. Палеографическое изучение согдийских памятников. Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – Ташкент, 1992. – С. 3.
4. Радкевич В.А. Великий шелковый путь /В.А. Радкевич. - М.: Агропромиздат 1990. –239 с. – С.48.
5. Горбунова, Н.Г.Роль традиционных путей передвижения скотоводческих племен и сезонных перекочевок в сложении торговых путей древности/Н.Г.Горбунова//Формирование и развитие трасс Великого шелкового пути в Центральной Азии в древности и средневековье.Ташкент,1990. – С.34.
6. Раимкулов, А., Исамидинов М. Турткультепа - новый памятник эпохи финальной бронзы в Южном Согде // Археологические работы на новостройках Узбекистана. - Ташкент. Издательство ФАН УзССР. 1990 г. - 240 с. - С.49
7. Негматов Н. Историко-географический очерк Уструшаны с древнейших времен по X в. н.э. // МИА. – М., – 1953. № 37. С. – 231–252; Пардаев М.Х. Северо-Западная Уструшана в эпоху раннего средневековья: Автореф. дисс. ... канд.ист. наук. – Ташкент, 1997. – С. 3; Ёша. Уструшона ва Сугдиёнанинг антик ҳамда илк ўрта асрлардаги моддий-маданий алоқалари // Шахрисабз шаҳрининг жаҳон тарихида тутган ўрни: халқаро илмий конференция маърузалари тезислари.– Тошкент: Фан, 2002. – Б. 107–108; Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Akademiya, 2008. – Б. 136; Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сугд муносабатлари. Монография. –Т.: ART-FLEX, 2010. Б.8.
8. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана / Соч. – М.: ИВЛ, 1963. Т. II (1). – С. 188–189; Негматов Н.Настенная живопись дворца афшинов Уструшаны // СА. – 1973. – С. 183–202.
9. Малаевкин А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии: тексты и исследование. – Новосибирск, 1989. С. 83; Гафуров Б.Г. Таджики. Кн. 1. – Душанбе: Ирфон, 1989. – С. 365.
10. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. В 3-х томах.М.– Л.: Изд-во АН СССР, 1950-1953. – Т. II. – С. 138
11. Гафуров Б.Г. Таджики. Кн.1. – С. 366.
12. Пардаев М. Уструшона ва Сугдиёнанинг антик ҳамда илк ўрта асрлардаги моддий ва маданий алоқалари. – Б. 108
13. Согдийские документы с горы Муг. Вып. II: чтение, коммент. и пер. В.А. Лившица. – М.: Наука, 1962. –С. 87 (далее СДГМ II); Исхоков М.М. Унутилган подшоликдан хатлар. – Тошкент: Фан, 1992. – Б. 5
14. СДГМ II. – С.87; Исхоков М. Унутилган подшоликдан хатлар. – Б. 48.
15. Бартольд В.В. Афшин / Соч. – М.: Наука, 1962. Т. II (2). – С. 497.
16. Негматов Н.Н. «Капитолийская волчица» в Таджикистане // Наука и жизнь. – 1968. – № 2. – С. 33–34
17. Ахунова Н. Тюрки в системе государственного управления арабского халифата. – Баку: Элм, 2004. – С. 16–18.
18. Henning W.B. F Sogdian God // BSOAS. – 1965. – vol. XXVIII. – pt. 2. – Pp. 242–254; Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сугд муносабатлари. Монография. –Т.: ART-FLEX, 2010. Б.9.
19. СДГМ II. – С. 71–74.
20. Мавлонов Ў. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Б. 136
21. Смирнова О. И. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г. // МИА. № 37. 1953. С. 189.
22. Негматов, Р. (2023). Илк ўрта асрлар Хоразм тарихшунослигининг бугунги ҳолати. Марказий Осиё тарихи ва маданияти, 1(1), 122-125.
23. Nematov, R. A., & Almanov's, Q. O. (2022). The role of historical sources in the study of the history of the turkish empire. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 2(10), 25-31.
24. Негматов, Р. (2023). Илк ўрта асрларда хоразмда кечган этномаданий жараёнлар. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(6), 14-23.

UO'K: 572.1:61 (575.1)

Kamolaxon ABDURAXMONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: abdurakhmonovakamola@mail.ru

O'zMU katta o'qituvchisi t.f.f.d. (PhD) A.Bababekov taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA TIBBIYOT TIZIMLARI TARIXINING O'RGANILISHI

Аннотация

Maqolada antropologiya sohasida yangi ilmiy fan sifatida shakllangan tibbiyot antropologiyasining o'rganilishi tarixi ochib berilgan. Tibbiyot antropologiyasining ilmiy yo'nalish sifatida o'rganilishi yuzasidan xorijiy hamda mahalliy antropologlarimiz fikr va mulohazalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Tibbiyot, antropologiya, sog'liqni saqlash tizimi, tabobat, kasalliklar tizimi, tibbiyot antropologiyasi.

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ МЕДИЦИНСКОЙ СИСТЕМЫ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В статье раскрывается история изучения медицинской антропологии, которая сформировалась как новая научная дисциплина в области антропологии. Представлены мнения и комментарии наших зарубежных и отечественных антропологов относительно изучения медицинской антропологии как научного направления.

Ключевые слова: Медицина, антропология, система здравоохранения, медицина, система болезней, медицинская антропология.

STUDY OF THE HISTORY OF MEDICAL SYSTEMS IN UZBEKISTAN

Annotation

The article reveals the history of the study of medical anthropology, which was formed as a new scientific discipline in the field of anthropology. The opinions and comments of our foreign and domestic anthropologists regarding the study of medical anthropology as a scientific direction are presented.

Key words: Medicine, anthropology, healthcare system, medicine, system of diseases, medical anthropology.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda sog'liqni saqlash sohasiga qiziqish ortib bormoqda. Tibbiyot jamiyat sog'lig'ini saqlash, mustahkamlash, umrni uzaytirish, kasalliklarning oldini olish, davolash hamda tizimdagi amaliy tadbirlar majmuyi hisoblanadi. Har bir inson o'z salomatligini saqlash va uni mustahkamlashda, betob bo'lib qolganida tezda tuzalishga harakat qiladi. Kasallik sababini aniqlash, uning oldini olish va davolashda zamonaviy tibbiy usullarni qo'llash inson hayotini saqlab qolish, avval davolab bo'lmaydigan kasalliklarni davolashni imkonini beradi. Tibbiyot antropologiyasiga oid tadqiqotlarda aynan inson salomatligi, kasalliklarning kelib chiqish sabablari, jamiyatning kasalliklarga bo'lgan munosabatini tahlil qilishganini ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Manbalardan ma'lumki, "Tibbiyot" insonning paydo bo'lishi bilan bir vaqtda paydo bo'ldi [1]. Tibbiyot tarixiga oid birinchi asar "Qadimgi tibbiyot haqida" nomli maqola bo'lib, bu asarni Gippokratning o'zi yozgan. Asarda Gippokrat tibbiyot masalalarida, o'tmishdagi turli xil fikrlarga sharh beradi ("Gippokrat to'plami") [2]. Tibbiyot tarixining uzoq o'tmishdan boshlab kelishini qadimgi tosh bituklari, ularga chizilgan rasmlar hamda turli belgilarga asoslanib o'rganilishi natijasida uning dastlabki kurtaklari ibtidoiy jamoa tuzumi davridan boshlanadi. Insoniyat taraqqiyoti davomida asta-sekin tibbiyot amaliyot sifatida shakllanib bordi. Bizning o'lkamizda tibbiyot o'rta asrlardan boshlab inson faoliyati amaliyotining biri sifatida shakllanib kelganligini tarixiy manbalar tasdiqlaydi. Sharq madaniyatida O'rta Osiyoning yirik madaniy markazlaridan biri sanalgan Buxoro, Xorazm, Temuriylar davrida Samarqandda tibbiyot amaliy jihatdan bir-biri bilan bog'landi. Tibbiyot fanlari doktori, professor A.A.

Qodirovning olib borgan tadqiqotlarida tibbiyot tarixi bosqichma-bosqich o'rganilgan hamda tizimlashtirilgan. Tarix fanlari doktori G.E. Muminovanning ham olib borgan tadqiqotlarida "O'zbekistonda sovet davrida sog'liqni saqlash tizimi tarixi (1917-1991 yillar)" yoritib berilgan. O'zbekistonda tibbiyot tarixi va tibbiyot manbashunosligi bilan shug'ullangan olimlardan H.Hikmatullayev, S.Karimova va M.Hasaniylarning ilmiy ishlarida turkiy tillarda yozilgan yoki ko'chirilgan manbalar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Sharqshunos H.Hikmatullayevning 1994-yil nashr etilgan "Sharq tabobati" kitobida Muhammad alayhissalomning sog'liqni saqlashga oid hadislar, IX-XX asrlar musulmon Sharqida, xususan O'rta Osiyo va Xurosonda yashab ijod etgan 60 dan ortiq tabib, dorishunoslar hayoti va ijodi haqida ma'lumotlar hamda Abu Bakr Roziy va Abu Ali Ibn Sinoning tibbiy risolalari o'rin olgan [3]. Bu risolalar kasalliklarni aniqlash va davolashda bugun ham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Uning 1-qismida Muhammad alayhissalomning tabobatga oid hadislar, 2-qismida arab yozuvidagi IX-XX asrlarda yashagan 60 dan ziyod Sharq tabiblarining hayoti va ijodi, 3-qismida ilmiy tadqiqotlar, 4-qismida tibbiy asarlar tarjimai o'rin olgan.

O'zbekistonda tibbiyot tizimini o'rganilishi XX asrning 30-yillarida shakllandi. 1930-yilda Samarqandda Tibbiyot oliygohi tashkil etilishi bilan talabalarga tibbiyot tarixidan dars berildi. 1948-yilda O'zbekistonda Toshkent Tibbiyot instituti tarkibida birinchi mustaqil tibbiyot tarixi kafedrasini tashkil etildi. Bunday kafedralar O'rta Osiyoning boshqa respublikalarida ham ochildi. Tibbiyot tarixiga oid ilk maqolalar nashr qilindi. 1957- yilda tibbiyot tarixchilari jamiyati tashkil etildi. O'zbekistonda va butun O'rta Osiyoda tibbiyot tarixi fani fan sifatida tashkil topdi [2]. XIX – XX asr

boshlarida Turkistondagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayot haqidagi tadqiqotlar qanchalik dolzarb bo'lishi bilan birga, ushbu davrdagi tibbiyotni o'rganish ham e'tiborga sazovor masala bo'lib kelgan. Ushbu davr tibbiyot tizimini tadqiq etishning bir necha dolzarb sabablari tibbiyot tizimida hali Yevropa madaniyati, fan taraqqiyoti kirib kelmagan paytda bizning ota-bobolarimiz tomonidan ishlab chiqilgan kasalliklarni davolashning qulay va oson usullari, texnika va laboratoriya rivojlanmagan bir vaqtda og'ir kasalliklarni davolashda tayanilgan manbalarni aniqlash muhimdir. A.Y.Atabekov [4] va M.N.Sirotnitskiy [5] sog'liqni saqlash sohasi tarixini Toshkent shahri va viloyati misolida tadqiq qilgan bo'lsa, Sh.G.Yuldashev [6] Buxoro, T.U.Aripova [7] Samarqand viloyati misolida o'rganib, dissertatsiya ishlarini muvaffaqiyatli himoya qildi. Turkistonda ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholiga tibbiy yordam ko'rsatishni tashkil etish ancha mushkul bo'ldi. Muammoning yechimi sifatida harakatdagi tibbiy otryadlar tuzishga ahamiyat qaratildi. Ko'chmanchi aholi punktlariga birinchi marta tizimli tibbiy xizmat kirib keldi. Tibbiy otryadlarni tashkil qilish uchun 20 ming rubl ajratilib, uning tarkibida P.F. Gamsanov, L.V. Oshanin, I.A. Ravitskiy, N.K. Kiselev, G.I. Umanskiy, P.A. Kaplan, A.I. Slavnin, S.A. Pavlovskiy, E.A. Bukina kabi tibbiyot xodimlari bor edi. Otryadlar 14 ta uyezdga jami 27523 nafar bemorni qabul qildi [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola umumqabul qilingan metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik va ilmiy xolislik tamoyillari asosida yoritilgan.

Tahlil va natijalar. Tibbiyot sohasida ayol tabiblar faoliyati ham tadqiqotlarda o'rganilgan. Misol uchun, fransuz tadqiqotchisi Melaniya Lepinskiyning "Ayol tibbiyot hodimlari tarixi" mavzusidagi dissertatsiyasida butun dunyodagi tabobatda ayollarning o'rnini ko'rsatish asosida, Turkiston o'lkasi ham keltirilgan. 1883-yilda Toshkentda o'lkadagi dastlabki mahalliy xotin-qizlar va bolalarga mo'ljallangan shifoxona ochilgan bo'lsa [9], keyinchalik o'lkaning boshqa shaharlarida ham bunday shifoxonalar ish faoliyatini boshlaydi. Melaniya Lepinskiy fikricha, "1899-yilda Markaziy Osiyoda 11 nafar ayol shifokorlar faoliyat olib borgan. Ular Samarqandda 3 nafar, Namanganda 2 nafar, Andijon, Buxoro, Qo'qon, Marv, Toshkentda 1 nafardan bo'lgan. Turkistonda faoliyat olib borgan shifokorlar aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish, amaliyoti bilan birgalikda ilmiy tadqiqot ishlarini ham olib borishgan.

Tadqiqotlarga ko'ra o'lkadagi eng katta muammo ichimlik suvi bilan bog'liq bo'lib, ariq suvlari tadqiqotchilar tomonidan o'rganib chiqilganda suv ichish uchun umuman yaroqsiz degan xulosaga kelganlar. 1879-yili doktor Isakov bu suvlarda har xil zararli qurtlar va mikroblar, hatto rishta embrioni borligini hamda ishqor elementlari, organik moddalar yuqori ekanligini aniqlaydi [10, b. 88.]. Bugungi kunda ham Farg'ona shahri Rishton tumani, O'zbekiston tuman qishloqlarida ichimlik suvi bilan muammolar mavjudligini dala tadqiqotlarini olib borgan vaqtimizda kuzatdik. Aholining iste'molga yaroqli suv bilan ta'minlanmaganligi, yashash joyidan uzoqda bo'lgan hovuzlardan tashib kelib, qaynatgan taqdirda ham ichishga yaroqli holga kelmaydi. Natijada aholida parazit kasalliklarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda. L.Dyubon tomonidan yozilgan "Koinot, barcha xalqlarning tarixi va tavsifi" nomli butun dunyo xalqlari tarixini o'rganishga bag'ishlangan ko'p jildli asarning "Tatariya, Belujiston, Butan, Nepal va Afg'oniston" (1848) deb nomlangan qismida [11.] Movarounnahr, Xuroson, Mongoliya, Manchjuriya va sharqiy Turkiston hududlari to'liq tavsiflangan. Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklarining ma'muriy hududi, davlat boshqaruvi, harbiy tizimi, soliqlar kabi ijtimoiy hayot tavsifi bilan birga, yashash tarzi, kiyinishi, ovqatlanish tartibi,

bayramlari kabi etnografik ma'lumotlar ham keng yoritilgan. 1960-yillar boshida sobiq Ittifoq miqyosida tibbiyot sohasini rivojlantirish, yuqumli kasalliklar tarixini o'rganish, ularga qarshi kurashishni tashkil etish hamda ilmiy tadqiqotlar olib borish maqsadida sovet hukumati tibbiyot hujjatlarini arxivda saqlash va qabul qilish ishlarini amalga oshira boshladi. 1962-yili tibbiyot arxivi O'zbekistonda tashkil qilindi. Arxiv xodimlari 100 dan ortiq tibbiyot sahasidagi tashkilotlarni boshqarib, ularning hujjatlarini qabul qilish va saqlashni nazorat qilish bilan birga uslubiy yordamlar ham ko'rsatdi. 1980-yil 18-dekabrda O'zbekiston SSR tibbiyot va texnikaviy hujjatlar Markaziy davlat arxivi Ilmiy-texnikaviy va tibbiyot hujjatlari Markaziy davlat arxivi deb o'zgartirildi. Tibbiyotda qo'llaniladigan tibbiy hujjatlar tibbiy, diagnostika, profilaktika, sanitariya-gigiyena va boshqa choratadbirlar ma'lumotlarini kiritish, ularni umumlashtirish hamda tahlil qilish uchun mo'ljallangan belgilangan shakldagi hujjatlar tizimi hisoblanadi. Mamlakatimizda eng dolzarb masala hisoblangan "Onalik va bolalikni himoya qilish" ishiga sobiq sovet davlatining dastlabki yillarida ham e'tibor berilganligi o'sha davr manbalarida o'z aksini topdi. S.Nosov [12], F.I.Zborovskaya [13], L.V. Grechishnikova [14], E.M. Kolyus, N.M. Mahmudov, K.M. Jamolova kabi mualliflarning ishlari shular jumlasidandir. Yuqorida nomlari qayd etilgan olimlarimizning ishlarini o'rganish natijasida shunday xulosaga kelindiki, sovet davrida aynan aholi salomatligi muhim masalalardan biri sanalgan. Mustamlakachilik davrida tibbiyot tizimida ham o'zgarishlar amalga oshirildi. Birinchi navbatda, o'lkadagi mavjud kasalxona, ambulatoriyalar va boshqa tibbiy muassasalar davlat tasarrufiga o'tkazildi, davolash va epidemiyalarga qarshi kurashishda sayyor otryadlar tuzilib, bakteriologik laboratoriya ishga tushirildi. Yuqumli kasalliklardan chechak, vabo, rishta, bezgak, traxoma, leyshmanioz singari kasalliklar asosan tugatildi, sil, teri xastaliklari va boshqa kasalliklar soni kamaya boshladi [2].

Olim A.Qodirovning bergan ma'lumotlariga ko'ra, Toshkentdagi shifoxonalarda ko'z, quloq, asab kasalliklari bo'limlari, Samarqandda yangi shifoxona, Qo'qonda bolalar kasalxonasi, Farg'onada bemorlarni davolaydigan maxsus shifoxonalar tashkil qilingan. 1919-yili Toshkentda xususiy kasalxona tarkibida 150 o'rinli fizioterapiya instituti tashkil qilinadi. Urush davrida (1941-1945) O'zbekiston tibbiyot tizimi zimmasiga mas'uliyatli vazifa tushdi. Jumladan, jarohat olgan hamda shikastlangan jangchilar uchun 130 dan ortiq maxsus gospitallar tashkil qilindi. Tropik kasalliklariga bag'ishlangan Xalqaro ilmiy sessiya ilk bora 1954-yilda Toshkentda o'tkazildi. Professor L.M.Isayev o'zining "O'rta Osiyoda bezgak kasalligini ilmiy jihatdan o'rganish va uni tugatish" haqidagi maruzasi bilan qatnashdi. Tibbiyot tarixchisi A.A. Qodirov ham o'zining "O'zbekistonda rishta kasalligini ilmiy jihatdan o'rganish va bu kasallikning tugatilishi tarixi" mavzusidagi ma'ruzasi bilan qatnashdi. Urush tugagach respublika hududida bir qancha tibbiy ilmiy tadqiqot institutlari qayta o'z faoliyatini boshladi.

XX asrning texnika taraqqiyoti rivojlanishi davrida, tibbiyot tizimida ma'lum bo'lmagan kasalliklarga tashxis qo'yish, davolash hamda profilaktika usullari yaratildi. Radiy va lazer nurlari, murakkab laboratoriya tekshirish usullari joriy qilinishi natijasida "Immunobiologik" jarayonlar tadqiq qilindi. Tadqiqotlar natijasida yurak, buyrak va boshqa a'zolarida kasalligi sababli ishga yaroqsiz bo'lib qolgan organlarni almashtirish usulini amalga oshirish imkoniyati yaratilishi katta yutuq bo'ldi. Muvaffaqiyatlar bilan birga yangi muammolar, kasalliklar ham aniqlandi. Texnika taraqqiyoti, qishloq xo'jaligi hamda sanoatimizda turli tuman kimyoviy moddalardan foydalanilishi, radioaktiv nurlar, atmosfera, suv havzalari ifloslanishi oqibatida insoniyat salomatligiga putur yetkazildi. Avallari ma'lum bo'lmagan

kasalliklardan: nur kasalligi, kimyoviy moddalar bilan zaharlanish, SPID kelib chiqdi. Yashash tarzining haddan ortiq tezlashgani, murakkablashganligi natijasida jamiyat o'rtasida asab-nerv sistemasi kasallanish holati kelib chiqdi. Oqibatda asab, yurak-qon tomir kasalliklari soni oshdi. Sanoat, transport va boshqa sohalarida kanserogen moddalarning ishlatilishi har xil o'sma kasalliklari (rak, sarkoma) keltirib chiqardi. Klinik tibbiyot oldida aynan shu kasalliklarga qarshi davolash choralari, profilaktik choralar ichlab chiqish zaruratini keltirib chiqardi. Mustaqillik natijasida O'zbekistonda tibbiyot sohasida ham islohotlar amalga oshirila boshlandi. Sog'liqni saqlash ishini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar davlat tomonidan o'rganib chiqildi. "O'zbekiston fuqarolarining sog'lig'ini saqlash to'g'risida" Davlat qonuni 1996-yil 26-avgust sanasida joriy qilinishi zamirida salomatlikka e'tibor yotardi. Fuqarolar sog'lig'ini saqlashga doir huquqlarning davlat tomonidan kafolatlandi, fuqarolar sog'lom turmush tarzini shakllantirish, mamlakatdagi barcha davlat va jamoat tashkilotlarining jamiyat sog'lig'ini saqlash sohasidagi faoliyatini huquqiy jihatdan belgilab qo'yish vazifalari qonuniy jihatdan belgilab qo'yildi

Xulosa va takliflar. Aynan antropologlar tomonidan tibbiyot tizimining tarixi, kasalliklarning kelib chiqishi hamda tarqalishini tadqiq qilish bugungi ilm-fan jabhasida dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Tibbiyot antropologlari ma'lum bir madaniyatning sog'liqni saqlash tizimi, umumiy salomatlik va davolash muolaja usullari ustida olib borilgan tadqiqotlarini empirik va nazariy ochib berishda munosabatlarning qanday ta'sir qilishini, odamlar o'rtasidagi, shaxslarning salomatligi, katta jamoalar va atrof-muhit, madaniy me'yorlar va ijtimoiy institutlar, mikro va makrosiyosat, globallashuvning harakatlantiruvchi kuchlari va ularning mahalliy madaniy olamlarga ta'siri haqidagi boshqa qarashlarni o'rganadi. Dunyoda turli xil madaniyatlar va shunga mos ravishda kasallikka javob berishning bir-biridan farq qiluvchi usullari mavjud bo'lib, antropologlar tomonidan sog'liqni saqlash tizimini kasallikning o'ziga xos xususiyatlar bilan birgalikda tadqiq qilishi muhim ahamiyatga ega. Tibbiyot antropologiyasi ilmiy fan sifatida rivojlangan mamlakatlarda shakllanib, bugungi kunda antropologlarimiz tomonidan tadqiq qilinmoqda.

ADABIYOTLAR

1. История медицины (первобытное общество – XVIII век): уч. пособие. Ч. 1. / Сост.: Н.Х. Шарафутдинова, Т.В.Лукманова, А.У. Киньябулатов, М.Ю. Павлова. – Уфа: Изд-во ГБОУ ВПО БГМУ Минздрава России, 2016. – 192 с.
2. Qodirov A.A. Tibbiyot tarixi. Darslik. T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2005.
3. "Тарихий манбашунослик, тарихнавислик, тарих тадқиқотлари методлари ва методологиясининг долзарб масалалари" // Республика XII илмий-амалий конференция материаллари. 12–илмий тўплам. Тошкент: 2020. 365-bet.
4. Атабеков Ю.А. История, состояние и перспективы развития здравоохранения г. Ташкента.: Автореф. дисс. канд. мед. наук.–Ташкент, 1960.
5. Сиротинский М.Н. Здравоохранение Ташкентской области и перспективы его развития.: Автореф. дисс. канд. мед. наук.–Ташкент, 1966.
6. Юлдашев Ш. Г. Медицина и здравоохранение Бухарской области Узбекской ССР (история, состояние и перспективы): Автореф. дисс. канд. мед.наук.– Фрунзе, 1969 С –22.
7. Арипова Т. У. Здравоохранения и здоровье населения Самаркандской области.: Автореф. дисс. докт. мед. наук.– Ташкент, 1975.
8. Подвижные обследовательские-лечебные отряды их значение в организации медицинской помощи сельскому населению в Средней Азии (По данным работы отряда в Туркестане в 1924 г.) составил Г.И. Дембо. Под редакцией и с предисловием С.Д. Асфендиарова. Издание Н. К. 3. Узбекской и Киргизской Республик.–Ташкент,1925 г.– С. 3-15;
9. Azizbek Badalov. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 2 (2021) / ISSN 2181-1415.v274-с.
10. Шадманова С.Б. Туркистонда тиббиёт ходимлари ва уларнинг фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент, "Nurafshon business", 2019. Б- 88;
11. Dubeux L., Valmont V.M. L'Univers, ou histoire et description de tous les peuples. Tartarie, Béloutchistan, Boutanet Népal, Afganistan. – Paris, Typographie de FirminDidot Freres, 1848. – P. 387.
12. Носов С. Д. Достижения Советской педиатрии в области детских инфекций за 40 лет // Педиатрия, 1957-№ 10.–С. 65-74;
13. Зборовская Ф. И. Охрана здоровья детей в СССР за 40 лет Советской власти // Фельдшер и акушер.– 1957. № 10.– С. 15-21;
14. Гречишников Л.В. Никончик О. К. Охрана здоровья женщин и детей // Вкн. Сорок лет сов.здравоохран. К 40 лет Велик. Окт. соц. революц. (1917–1957)–М., 1957.–С. 221-268;

G'unchaxon ALIMOVA,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: alimovag'uncha@gmail.com

O'zMU dotsenti A.Xoliqulov taqrizi asosida

MAMLAKAT IJTIMOY HAYOTIDA DIN OMILINI TADQIQ ETISHNING TARIXIY-NAZARIY JIHATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakat ijtimoiy hayotida din omilini tadqiq etishning tarixiy-nazariy asoslari keltirilgan bo'lib, zamonaviy tsivilizatsiyalar nazariyasida din omili macalalari, dinning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatining aktuallashishi, tarixiy jarayonlarda dinning ijtimoiy tabiati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Mentalitet, din, konseptual, desekulyarizatsiya, deprivatizatsiya, diniy renessans, tsivilografiya.

HISTORICAL AND THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCHING THE FACTOR OF RELIGION IN THE SOCIAL LIFE OF THE COUNTRY

Annotation

This article presents the historical and theoretical foundations for studying the religious factor in the public life of the country, aspects of the religious factor in the theory of modern civilizations, the actualization of the socio-political significance of religion, the social nature of religion in historical processes.

Key words: Mentality, religion, conceptualization, desecularization, derivatization, religious renaissance, civilization.

ИСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ФАКТОРА РЕЛИГИИ В СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ СТРАНЫ

Аннотация

В данной статье представлены историко-теоретические основы изучения религиозного фактора в общественной жизни страны, аспекты религиозного фактора в теории современных цивилизаций, актуализация социально-политического значения религии, социальная природа религии в исторических процессах.

Ключевые слова: Ментальность, религия, концептуализация, десекюляризация, дериватизация, религиозный ренессанс, цивилизация.

Kirish. Dunyoda asosiy tendensiyalardan biri bu shubhasiz din va davlat, qadriyat va ma'naviyat omilining kesishuv nuqtalarini anqilash bo'lib bormoqda. Davlatning ichki va tashqi jarayonlari tizimida din fenomeni tobora tarixiy-siyosiy diskussiyalarning muhim obyektiga aylangani holda turli ijtimoiy institutlarni diniy illyustratsiyalar orqali aniqlashga asoslanib bormoqda.

O'zbekistonning mustaqillikka erishishi bilan tanlangan demokratik taraqqiyot yo'li asnosida huquqiy davlatchilik va kuchli fuqarolik jamiyati rivojlanishi bilan bog'liq tarixiy sharoitda vijdon erkinligining kafolatlanishi, diniy tashkilotlar faoliyatining tez surhatlarda o'sishiga, ularning sonining keskin ko'payishiga va buning natijasida dinning jamiyatga ta'siri kuchayishiga olib keldi. Shuningdek, mamlakatdagi tarixiy jarayonlar Yangi O'zbekistonning barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda davlat-konfessiyaviy munosabatlarning adekvat modelini shakllantirishni talab qilmoqda.

Mazkur model, eng avvalo, yoshlar dunyoqarashi, tafakkuri, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-g'oyaviy o'ziga xosligini e'tiborga olgan holda ishlab chiqilishi lozim. "Buning uchun o'zini jamiyatimiz, yoshlarimiz ma'naviyati, g'oyaviy-mafkuraviy tarbiyasi uchun mas'ul deb bilgan insonlar – bu mahalla yoki diniy tashkilotlar bo'ladimi, huquq-tartibot idoralari xodimlari yoki katta ta'sir kuchiga ega ijodkor ziyolilar bo'ladimi – ularning barchasi ayniqsa faol bo'lishlari lozim"[1], deya e'tirof qilinishi asosida ham mavzuning naqadar dolzarb ekanini anglash mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamiyatda din omili, uning yoshlar dunyoqarashi va tafakkuriga ta'sirining tarixiy-nazariy hamda amaliy jihatlari, ijtimoiy hamkorlik

jarayonlarida fuqarolik jamiyatining o'rni macalalari zamonaviy sharoitlarda ko'plab olim va tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Jumladan, O'zbekistonlik olimlardan X.Po'latov, G.Najimov, Sh.Yovqochev[2], S.Jo'rayev, E.Bobomurotov, N.Alimbetov, U.Saparov, J.Tulenov, A.Choriyev, S.Agzamxodjaevlarning O'zbekistonda diniy jarayonlar va bag'rikenglikning ahamiyati, mazmun-mohiyati hamda yoshlarning ijtimoiy hayotiga ta'siriga bag'ishlangan asarlari va ilmiy maqolalari e'lon qilingan. M.Qir'izboyev, A.Muminov, I.Ergashev, N.Jo'rayev[3] va boshqalarning tadqiqotlarida mamlakatimizda demokratik qadriyatlarining rivoji, fuqarolik jamiyati shakllanishida yoshlarning ishtiroki, din omilining davlat siyosiy tizimi bilan bog'liq jihatlari hamda yoshlarning milliy o'zlikni anglash masalalariga e'tibor qaratilgan.

Xorijlik olimlardan A.S.Agadjanyan, M.V.Dmitriev, Yu.I.Dubrovin, M.M. Mchedlova, D.A.Uzlanerlarning ilmiy izlanishlarida dinning global transformatsiya jarayonida jamiyat va davlat hayotida roli va ahamiyati masalalari tadqiqi qilingan.

Davlat va jamiyat hayotini demokratlashtirishda diniy omilning yoshlar tafakkuriga ta'siri bilan bog'liq tadqiqotlarda masalaning ayrim qirralari ochib berishga qaratilgan ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsada, bugungi kunda yoshlar tarixiy dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirish jarayonlarida diniy elementlarning o'rni yurtimiz ilmiy jamoatchiligida yetarlicha tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamiyatning juda murakkab quyi tizimlari bo'lgan siyosat va din turli xil mentalitet, faoliyat, madaniyat, inctitutsional shakllanishlar va boshqa ijtimoiy ko'rinishlarda munosabatlarga kirishadi.

Davlat va din o'rtasidagi aloqa va munosabatlarning tabiati vaqt va makonda ko'plab o'lovchilarda farqlanadi. Bu borada tarix birlashishgacha bo'lgan yaqin hamkorlik hamda dini jamiyat hayotining turli xil kesishmaydigan yo'llariga ajratishlari kabi ko'plab misollarni ko'rsatadi.

"Siyosat" va "din"ga konseptual yondashuvlarning ko'pligini hisobga olgan holda shuni ta'kidlash joizki, ushbu tadqiqotda siyosat deganda ijtimoiy guruhlar va shaxslarning davlat hokimiyati yordamida amalga oshiriladigan qarorlarni ishlab chiqish faoliyati hamda manfaatlarni ifodalashda amalga oshiriladigan tarixiy-ijtimoiy tizim tushuniladi. Din esa jamiyat ma'naviy hayotining sohalariidan biri, individual yoki guruh shakllarida amalga oshiriladigan, shu jumladan, turli diniy birlashmalar shakllari institutsionallashgan "dunyoning amaliy-botiniy rivojlanish yo'li"[4] sifatida qaraladi va talqin etiladi.

Dunyodagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy vaziyat odatda dinning ijtimoiy-siyosiy makonga faol kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda din nafaqat kun tartibidan chiqarilmogda, balki uning yordami bilan ko'plab ijtimoiy muammolarni, shu jumladan global tahdidlar deb nomlanuvchi muammolarni tushunishga va hal qilishga harakat qilinmogda. Ba'zida faqat dinda, uning chuqur ildiz otgan postulatlarida, aksiologik nuqtai nazardan ekstremal xulosalar chiqarib, insoniyatda "varvarlik va hattoki vahshiylik"ga tushib qolmasdan, postindustrializmning barcha hujumlaridan omon qolish imkoniyati mavjudligi e'tirof qilib kelinmogda.

Dinning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatining dolzarblashuvi uning umumiy referent kontekstidagi o'rni va rolini tushunish zaruriyatiga olib keladi, bu tadqiqotda tarixiy jarayonlarda dinning ijtimoiy tabiati, uning o'zaro ta'siri ijtimoiy tizimlar hamda hodisalar majmuasi sifatida talqin etishga harakat qilamiz.

Piter Berger o'zining oldingi qarashlarini qayta ko'rib chiqib, "desekulyarizatsiya"[5] davrining kelishi haqidagi tezisni batafsil asoslab bergan paytdan boshlab diniy uyg'onish haqiqati tarix, jamiyatshunoslik va siyosatshunoslik kabi fanlarni qamrab olgan fanlararo tadqiqotlarning muhim elementiga aylandi. Dunyoning desekulyarizatsiyasi namoyon bo'lishining ba'zan noaniq xususiyatiga va ijtimoiy modernizatsiya sharoitida turli xil natijalarga qaramay, aynan siyosiy sohada diniy uyg'onish hozirgi kun tartibidagi eng aniq va dolzarb tendensiya sifatida namoyon bo'ladi. X.Kazanovaga ta'kidlaganidek, "zamonaviy dunyoda dini "xususiyatlashirish" haqidagi tezis endi na normativ, na empirik dalillar bilan himoyalanganmaydi"[6]. J.Kormaning so'zlariga ko'ra, "so'nggi bir necha o'n yilliklar ichida din asta-sekin butun muhitimizga kirib bordi va, ehtimol, bizning eng muhim faoliyatimizning biriga aylandi"[7].

Zamonaviy ilmiy leksikonga faol kiritilgan ta'riflar: "desekulyarizatsiya", "dinning qaytishi", "dinni deprivatizatsiyasi", "diniy renessans" tushunchalari zamonaviy tadqiqotchilar ishlanmalarida alohida e'tiborni talab qiladigan hozirgi ijtimoiy voqelikning belgisiga aylangan. Ularning ahamiyati dinning hozirgi jonlanishining sabablari va o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish bilan izohlashimiz mumkin.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, diniy renessans hodisasi ma'naviy tiklanish hodisasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liq emas, garchi u bilan keng miqyosda kesishuv liniyalariga ega bo'lsada. Dinning davlat siyosatiga qaytishi, birinchi navbatda, uning (dinning) chuqur ijtimoiy-madaniy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, identifikatsiyaning etnik omili bilan ham o'zaro aloqadorlikda kechadi. Dinning o'ziga xoslikning (identichnost) madaniy va milliy mezonni xususiyatlariga ega ekanligi azaldan ma'lim. Biroq, dunyoda zamonaviy tarixiy o'zgarishlar va tendensiyalar dinda uning tsivilizatsiyaviy ahamiyati nuqtai nazaridan teleologik qiziqishni qayta tikladi.

Borliqni birlashtiradigan va standartlashtiradigan globalashayotgan dunyoning muammolaridan biri bu milliy (etnik) jamoalarning o'ziga xosligini saqlab qolishini xavf ostida qoldirmogda. Milliy chegaralarning nafaqat hududiy, balki, eng avvalo, sotsiomadaniy jihatdagi xiralashuvi "o'zlikni anglash to'g'risidagi tashvish genezisini" rag'batlantirib, sotsiumni birlashtiruvchi etnik tamoyilni izlashni kuchaytirdi. Shu nuqtai nazardan, dinda bo'lgan qiziqish uning milliy va tsivilizatsiyaviy aloqalarning ichki imkoniyatlaridan kelib chiqadi. Din tarixiy inersiyaga ega. Boshqa ijtimoiy hodisalarga qaraganda, modernizatsiya unga kamroq ta'sir qiladi. Yoki, M.M.Mchedlovning fikri bilan izohlaganda: "uzoq tarixiy vaqt davomida o'zgarmagan tayanch qadriyatlar, uzoq muddatli omillar mavjud, ular ma'lim bir jamiyatning ko'plab avlodlariga xos bo'lib, nafaqat eng muhim, balki ularni aniqlashning barqaror ko'rsatkichlari sifatida ham harakat qiladi"[8].

Zamonaviy tsivilizatsiyalar nazariyasida din omili aynan shu rolda ko'rib chiqiladi. TSivilografiya nazariyotchilari jamiyatning ibtidoiylikdan zamonaviylikgacha bo'lgan rivojlanishini ifodalagan holda, aynan tsivilizatsiya rivojlanishning eng yuqori bosqichi ekanligini e'tirof qilishadi. Shu bilan birga, jahon sotsiumi bir qator xarakterli mezonlar bilan ajralib turadigan mahalliy tsivilizatsiyalar majmuidir. Din, shu bilan birga, ma'lim bir tsivilizatsiya hamjamiyatiga aralashishning juda muhim elementi sifatida ishlaydi. "TSivilizatsiyaning belgilovchi barcha obyektiv elementlardan eng muhimi, ammo dindir" [9], deya ta'kidlaydi S.Xantington.

Dinning tsivilizatsiyaviy xususiyatlariga qiziqish ortishining yana bir sababini global geosiyosiy hamjamiyatlarining mafkuraviy tafvutlarini konfessional urg'ular tekisligiga o'tkazish tendentsiyasining paydo bo'lishi bilan bog'liq holda ham tushunish mumkin. Agar yarim asr oldin iqtisodiyot va inson huquqlarining ko'plab talqinlari tufayli ma'lim subyektlarning tegishlilikini aniqlashga imkon beradigan asosiy ixtilof nuqtalari sotsialistik – kapitalistik terminologiyada ifodalangan bo'lsa, hozirgi dunyoda bu jarayon barham topgan. Bu borada D.Kazarinova shunday ta'kidlaydi: "Bipolyar tizimning yemirilishi va kommunistik hamda kapitalistik mafkuralar dixotomiyasining global hukmronligi bilan geosiyosiy qarama-qarshiliklar ko'pincha dinlar va konfessiyalar bilan birlashtirilgan tsivilizatsiya nuqtai nazaridan tasvirlanadi" [10]. Shunday qilib, din, aniqrog'i konfessional yo'nalish zamonaviy voqelikda "bizniki" va "o'zganiki"ni aniqlashning asosiy mezonlaridan biriga aylanadi. Bunday rasmi, xususan, postsovet mamlakatlarida ham kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari, liberalizm va sotsializmning mafkuraviy antinomiyasining yo'q bo'lib ketishi "usiz, liberalizmni rad etuvchi insoniyatning muhim qismi yerdagi adolat tantanasiga umidlar yo'qolgandek vaziyatga tushib qolishiga" olib keldi. Din aynan shu ijtimoiy-mafkuraviy bo'shliqni to'ldirishga yo'naltiriladi.

Tahlil va natijalar. Shunday qilib, global miqyosida tarixiy-siyosat jarayonlar va din o'rtasidagi munosabatlarning zamonaviy konseptual asoslarini shakllantirish jarayonida insoniyat jamiyati, ijtimoiy va ilmiy tafakkur asta-sekin tubdan yangi tizimga o'ta boshladi, unda diniy siyosatning acosiy mezonni ommaviy manfaat, davlat va dinning o'zaro manfaatlari emas, balki har bir insonning dunyoqarash erkinligi shaxsiy huquqida namoyon bo'ldi. Dunyo mamlakatlaridagi avvalgi paradigmalarda har-xil o'ziga xos shakl va tafsilotlar bilan bir qator umumiy xususiyatlarni ochib beradi: din va davlat ittifoqi, ma'lim bir dinning hukmronligi, shaxsiy huquqlarga e'tibor bermaslik, dinlarning tengsiz pozitsiyasi, "nodavlat" konfessiyalarni kamcitish va boshqalar. Shu bilan birga, "eski" an'anada siyosat va din o'rtasidagi munosabatlarning asosiy tartibga soluvchisi davlat va monarx irodasi bilan singan manfaat va foyda tamoyili edi.

Shuni ta'kidlash kerakki, xalqaro huquqiy standartlarni shakllantirish jarayoni avvalgi kontseptual modelning evolyutsiyasi emas, balki tarixiy jihatdan paradigmalarining tubdan o'zgarishini anglatardi. Qadriyat mezonlarining o'zi, undan keyin esa davlat va din o'rtasidagi munosabatlar tamoyillari o'zgardi. Shaxs, inson huquqlari, demokratiya, bag'rikenglik, kamsitmaslik, barcha e'tiqodlarni hurmat qilish ustuvor qadriyatlarga aylandi.

XX asrda demokratik mamlakatlarda qadriyatlarning yangi ierarxiyasi paydo bo'ldi: Inson - Jamiyat - Davlat, unda uchburchakning eng yuqori pog'onasida inson turardi. Bunday paradigmada shaxs, jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarning asosiy tartibga soluvchisi – huquqdir. Qonun ustuvorligi diniy-siyosiy jabhada birinchi o'ringa chiqib, diniy siyosatni shakllantirishning asosiy kontseptual tamoyiliga aylandi. Diniy siyosatning yangi modellarining asosiy belgilari dunyoviylik, qonun ustuvorligi va vijdon erkinligidir.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, diniy-siyosiy munosabatlar sohasida qonun ustuvorligi huquqiy normalarning an'analar, madaniy determinantlar va siyosiy manfaatlar kabi boshqa tartibga soluvchi tarixiy omillardan ustunligini anglatadi. Diniy siyosat sohasida qonun ustuvorligining bir qancha asosiy belgilari mavjud:

1. Huquq ikkita ijtimoiy tizim (din va siyosat) o'rtasidagi munosabatlarni qurishda asosiy tartibga soluvchi vosita;
2. Davlat tegishli sohada rivojlangan huquqiy mexanizmga ega bo'lishi kerak;
3. Huquq din va siyosatning mumkin bo'lgan o'zaro ta'siri chegaralarini belgilaydi;
4. Qonun turli konfessiyalarning pozitsiyasi tamoyillarini belgilaydi;
5. Huquq, bu sohada ziddiyatli vaziyatlar yuzaga kalganda asosiy mezon hisoblanadi;
6. Milliy qonunchilikning xalqaro huquq tamoyillariga muvofiqligi;

7. Shaxs manfaatlari va inson huquqlari ustuvor hisoblanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, turli tarixiy jarayonlarda dinning tsivilizatsiyaviy jihatlariga qiziqishi o'tib borayotgani holda, uning aniq mezonlarini asoslab beradi. Din sohasida xalqaro demokratik tamoyillarning shakllanishi inson huquqlari yoki davlat manfaatlari, shaxsiy e'tiqod yoki milliy an'analar nuqtai nazaridan talqin qilinishi mumkin. Gumanistlar intilgan va vijdon erkinligi sohasidagi xalqaro huquqiy normalarning mazmunini belgilab beruvchi ijtimoiy tartibga solish doirasidan din omilini idrok etish insonning e'tiqododini (ya'ni dinning asl mohiyatini) himoya qilishga olib keladi.

Zamonaviy global muammolar nuqtai nazaridan dinning siyosatga aralashuvi ko'proq dinning etno-sotsial funksiyalariga asoslanadi. Ushbu yondashuv bilan ma'lim bir diniy oqim bilan identifikatsiya qilish doktrinal e'tiqododlardan ko'ra ko'proq madaniy va sivilizatsiyaviy poydevorga sodiqlik sifatida ishlaydi. Shunday qilib, turli kontseptual yondashuvlarda dinning mohiyatini tushunishning o'zi – shaxsiy e'tiqodod yoki etnomilliy atribut, ichki ma'naviy dunyo yoki siyosiy vositalarda namoyon bo'luvchi muayyan tarixiy voqealardir. I.G.Kargina tomonidan to'g'ri ta'kidlaganidek, diniy plyuralizm, diniy va fuqarolik huquqlar sharoitida erkinliklarning buzilishi va ruxsat etilgan chegaralarni kesib o'tish xavfi mavjud bo'lib, diniy va musulmonlik huquqlarini himoya qilish zarur bo'lganda nizolarga olib keladi.

Xulosa. Shunday qilib, tarixiy tahlildan ma'limki, zamonaviy rivojlangan mamlakatlarda davlat va din o'rtasidagi munosabatlar ikkita asosiy tamoyil – vijdon erkinligi tamoyili va davlatning dunyoviylik tamoyili asosida qurilgan. Ayrim tadqiqotchilar ko'proq jihatlarini ajratib ko'rsatishadi, ammo ular qaysidir mahnodan rivojlangan mamlakatlar diniy siyosatining kontseptual asosiga aylangan ushbu ikkita asosiy tamoyilga tayanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi // <https://uza.uz/uz/posts/vatanimiz>
2. Ёвкочев Ш.А. Политизация религии и проблема религиозного экстремизма. Автореф. дисс. ... канд. полит. наук. – Ташкент: 1993
3. Jo'raev S. O'zbekiston davlatining yoshlarga doir siyosati: nazariya va amaliyot. Siyos. fan. dok. ... diss. Avtoref. – Toshkent: 1994
4. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. -2010. - С. 18.
5. The desecularization of the world: resurgent religion and world politics (ed. P. L. Berger). — Washington, D. C: Grand Rapids, 1999; Peter L. Berger. Secularization falsified, First Things February. - [Электронный ресурс]. URL: <http://www.firstthings.com/article/2008/01/002-secularization-falsified-1>
6. Casanova J Public Religions Revisited in Hent de Vries, ed., Religion: Beyond the Concept. Fordham University Press, 2008, - p. 102.
7. Корм. Ж. Религиозный вопрос в XXI веке. Геополитика и кризис постмодерна. - М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2012. - С. 5.
8. Мчедлова М.М. Религия и политические императивы: социокультурные реалии современности. - С. 144.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. - М. АСТ, 2003. - С. 48.
10. Казаринова Д.Б. Религиозный фактор в Европе // Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах) / Отв. ред. М.П. Мчедлов - М.: Институт социологии РАН, 2008. - С. 488
11. Nafasov D.Sh. Theoretical and pedagogical aspects of developing students socio-cultural competence. Scientific collection "Interconf".//Science and practice: Implementation to modern society.–Manchester, Great Britain, №3(39) December,2020. 518 pages.
12. Nafasov D.Sh. Theoretical and pedagogical aspects of forming sociocultural competence of students in tourism. // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – Great Britain, 2020. Vol.8. No.12. – PP.72.

UDK:94-055.2(575.171)

Sherali ALLABERGANOV,
Urganch davlat universiteti yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi boshlig'i, PhD
Firuz JUMANIYAZOVA,
Xorazm Ma'mun akademiyasi kichik ilmiy xodimi
E-mail: jumanazarova firuza8485@gmail.com

Toshkent viloyati Chirchiq Pedagogika universiteti professori Y.G'afforov taqrizi asosida

INVOLVEMENT OF YOUTH IN FACTORY EDUCATION IN KHORAZM REGION AND ITS ACTIVITY IN 1941-1945

Annotation

This article analyzes the establishment of the system of labor reserves in the republic, the involvement of young people from all regions, the achievements and shortcomings of the system. In 1941, the beginning of the direct war in the territory of the USSR and the transfer of the national economy to the military path, as well as the recruitment of the population to the front, sharply increased the demand for labor resources. During the war years, the main problems of the system were material difficulties, lack of teaching staff and low qualification of graduates. Despite this, the system of labor reserves, educational institutions of the FZO became important in quickly providing the economy with working personnel.

Key words: System of labor reserves, FZO, Uzbekistan, Khorezm, World War II.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ МОЛОДЕЖИ К ЗАВОДСКОМУ ОБРАЗОВАНИЮ ХОРАЗМСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В 1941-1945 ГГ.

Аннотация

В данной статье анализируется создание системы трудовых резервов в республике, привлечение молодежи со всех регионов, достижения и недостатки системы. В 1941 году начало непосредственной войны на территории СССР и перевод народного хозяйства на военные рельсы, а также призыв населения на фронт резко увеличили потребность в трудовых ресурсах. В годы войны основными проблемами системы были материальные трудности, нехватка преподавательских кадров и низкая квалификация выпускников. Несмотря на это, важное значение в быстром обеспечении экономики рабочими кадрами приобрела система трудовых резервов, учебных заведений ФЗО.

Ключевые слова: Система трудовых резервов, ФЗО, Узбекистан, Хорезм, Великая Отечественная война.

XORAZM VILOYATIDA YOSHLARNI FABRIKA ZAVOD TA'LIMIGA JALB QILINISHI VA 1941-1945 YILLARDAGI FAOLIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada respublikada mehnat zaxiralari tizmining tashkil topishi, unga barcha viloyatlardan yoshlarning jalb qilinishi, tizimning faoliyatida mavjud yutuq va kamchiliklar tahlil qilinadi. 1941 yilda SSSR hududida bevosita urush boshlanishi va xalq xo'jaligini harbiy izga o'tkazilishi hamda aholini frontga jalb qilinishi mehnat resurslariga talabni keskin oshirdi. Urush yillarida moddiy qiyinchiliklar, pedagogik kadrlarning yetishmasligi va bitiruvchilar malakasining pastligi tizimning asosiy muammolari bo'ldi. Shunga qaramasdan, mehnat zaxiralari tizimi ta'lim muassasalari FZO iqtisodiyotni tezlikda ishchi kadrlar bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Kalit so'zlar: Mehnat zaxiralari tizimi, FZO, O'zbekiston, Xorazm, ikkinchi jahon urushi.

Kirish. Ikkinchi jahon urushi boshlangan davrda respublikada iqtisodiyotni harbiy izga o'tkazishda bir qancha muammolar ko'zga tashlandi. Jumladan, respublikaga sanoat sohasida kadrlar tanqisligi masalasi yuzaga keldi. Urushga ketgan erkak kadrlar o'rniga xotin-qizlar bilan birgalikda yoshlar sanoat korxonalariga kasb-kor o'rganishga jalb etildi. Urush yillarida Xorazm viloyatining asosiy sanoat markazlaridan uzoqda joylashganligi, temir yo'lining yo'qligi, urush yillarida faqat Amudaryoning Cholish pristani orqali markaziy shaharlar bilan bog'lanish imkoniyati borligi hamda zavod-fabrikalarning kamligi viloyat sanoatini rivojlanishiga ancha to'sqilik qildi. Shunday bo'lsada viloyat yoshlari FZO larga jalb qilindi. Xorazmlik yigit-qizlar Toshkentda ta'lim olish uchun yuborildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ikkinchi jahon urushi davrida yoshlarni fabrika zavod ta'limiga tortilishi, yoshlardan sanoat sohasi bo'yicha kadrlarni yetishtirish masalasi yoritilgan bir necha ilmiy ishlar nashr etildi. Ularda urush yillarida FZO da o'qitilgan kadrlar soni to'g'risida

dastrabki ma'lumotlar berildi. Shuningdek, viloyatdan fabrika zavod ta'limiga jalb qilingan kadrlar masalasi, ularni mablag' va oziq-ovqat bilan ta'minlash ishlari yoritilgan bir qancha arxiv xujjatlari tahlil qilindi.

O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi davrida fabrika zavod ta'limi faoliyatini ochib bergan alohida tadqiqot yaratilmagan bo'lsada, ma'lum ma'noda ushbu masalalar va ma'lumotlar uch tomlik - Uzbekska SSR v godi Velikoy Otechestvennoy voyni (1941-1945 gg.) (1981,1983,1985) kitobida aks etgan. Bundan tashqari X.Babadjanovning "O'zbekistonda mehnat zahiralari tizimining tashkil etilishi va 1941-1945 yillardagi faoliyati" nomli maqolasida ham fabrika zavod ta'limi tizimidagi muammolar bilan birgalikda ta'lim jarayoni to'g'risida ham ma'lumotlarni keng yoritib bergan. Viloyatda yoshlarni FZO maktablariga jalb qilinishi bo'yicha M.Matniyozovning Xorazm tarixi kitobida ham qisqa bo'lsada ma'lumotlar keltirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi tashkil etadi.

Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistik usuldan ham foydalanildi.

Tahlil va natijalar. 1941 yilda O'zbekistonning Ikkinchi jahon urushiga jalb etilishi natijasida ishchi kuchiga bo'lgan talabning keskin oshishi kadrlar tayyorlash tizimini tezlikda qayta tashkil etish zaruriyatini keltirib chiqardi. Mehnat zaxiralari tizimiga huquqiy asos sifatida 1940 yilning 2 oktabrida SSSR Oliy Sovet Prezidiumining - SSSR Davlat mehnat zaxiralari to'g'risidagi qarori asos qilib olindi. Qarorda kadrlar zaxirasini tayyorlash ishlarini amalga oshirishda asosiy mas'ul tashkilot etib Mehnat zaxiralari bosh boshqarmasi belgilandi[1].

Sanoatni ishchi kuchi bilan ta'minlashda yoshlarning hissasi katta bo'ldi. O'smirlar va qizlar davlat mehnat o'rinbosarlari tizimi, fabrika-zavod ta'limi(FZO), hunar va temir yo'l bilim yurtlari orqali ishlab chiqarishga kelib qo'shildilar. Faqat mehnat o'rinbosarlari yo'li bilan 1942 yilda 30 ming yosh ishchi tayyorlandi. Zavodlar, fabrikalar, temir yo'l korxonalarida FZO ni, hunar bilim yurtlarini bitirib chiqqanlar 65-70 foizni tashkil etadi.

1941-1943 yillarda respublika hududidan tashqarida sanoatning bazaviy tarmoqlari, eng muhim mudofaa qurilishlari va korxonalarida ishlash uchun harbiy xizmatga majbur 155 ming o'zbekistonlik safarbar etilgandi, ularning aksariyati qishloq aholisi edi[2].

Mehnat zaxiralari tizimi hunarmandchilik, temiryo'l maktablari va fabrika zavod (FZO rus tilida – Fabrichno-zavodskoye obucheniye) ta'lim muassasalaridan iborat bo'lib, ular davlat xalq xo'jaligi tarmoqlari uchun malakali ishchi va texnik xodimlarni tayyorlash kerak edi. Mehnat zaxiralari tizimi tarkibiga kiruvchi ta'lim muassasalari o'qish muddati va beriladigan malakalar turlicha bo'lgan. Jumladan, xorazmlik yoshlar FZO maktablariga jalb qilinib, unda ta'lim olish barcha viloyatdagi singari olti yoki o'n oy qilib belgilandi. O'qish muddatidan kelib chiqqan holda FZO maktablari bitiruvchilarining malaka darajasi 3-4 razryaddan iborat bo'lgan.

FZO muassasalarida o'quv jarayoni nazariy va amaliy mashg'ulotlardan iborat bo'lgan. Amaliy mashg'ulotlar bevosita ishlab chiqarishda tashkil etilgan. Buning uchun umumiy o'quv soatidan FZO maktablarida esa 85-90 %gacha vaqt o'quvchilarning amaliyot o'tashiga ajratildi.

1941 yilda Xorazm viloyatidan yoshlarni FZO maktablariga jalb qilish uchun targ'ibot-tashviqot ishlari olib borildi. Lekin chaqiriq davrida ancha xatolarga yo'l qo'yildi. Jumladan, 19-20 yoshga to'lgan va ushbu yoshdan oshgan yoshlarni FZO maktablariga safarbar qilishdi[3]. Zero SSSR Xalq Komissarlari kengashi qaroriga ko'ra FZO maktablariga 16-17 yoshdagi yoshlar jalb qilinishi huquqi berilgandi.

Tumanlardagi ayrim chaqiriq komissiyalari chaqirilgan yoshlarning xujjatlarini yaxshi tekshirmadilar. Ba'zi yoshlar ta'lim joylariga ust-boshsiz, mablag'siz va oziq-ovqatsiz bordilar. Ba'zi tumanlarda FZO maktablariga sog'liqlari to'g'ri kelmaydigan kishilarni ham yubordilar. Buning natijasida ko'p o'quvchilar qaytib ketishga majbur bo'ldilar. Bunday hollar ayniqsa viloyatning Xiva va Gurlan tumanlarida yuz berdi.

O'zbekiston SSR Xalq Komissarlari Soveti va O'zK(6)P Markaziy Komiterining qaroriga muvofiq 1942 yil 15 oktabrdan 1 noyabrgacha fabrika-zavod ta'lim

maktablariga navbatdagi chaqiriq o'tkazildi. Yoshlarni fabrika-zavod ta'lim maktablarida navbatdagi chaqiriq davlat ahamiyatiga ega bo'lib, unda sanoat uchun kadrlar tayyorlashdi. Shuning uchun partiya sovet va profsoyuz tashkilotlari shahar va qishloq yoshlari orasida ommaviy agitatsiya ishlarini keng miqyosda olib bordilar, chaqiriq punktlarida ommaviy tushuntirish ishlarini namunali tashkil qilinib fabrika-zavod ta'lim maktablariga jismoniy sog'lom, baquvvat yoshlarni jalb qildilar. Fabrika-zavod ta'lim maktablariga 5-6-7-sinflarni tugatgan qishloq yoshlari, ishlamaydigan shahar yoshlari va sanoat kooperatsiyasi sistemasida ishlovchi hamda bolalar uylarida tarbiyalanuvchi 15-17 yoshda bo'lgan yigitlar va 16-18 yoshda bo'lgan qizlar qabul qilinishi rejalashtirildi. Fabrika-zavod ta'lim maktablariga chaqirilgan butun yoshlar ta'lim olish uchun Toshkent shahriga yuborildi.

1942 yilda oldingi yilgiga o'xshash xatoliklar bo'lmasligi uchun chaqiriq komissiyasiga kelgan yoshlardan passport yoki yoshi to'g'risidagi guvohnoma, ma'lumoti haqida spravka bilan birga kolxoz yoki qishloq sovetidan spravka, bolalar uyida tarbiyalanuvchi yoshlar esa bolalar uylarida spravka keltirishlari talab qilindi va ushbu xujjatlar tekshirish qattiq nazoratga olindi. Tibbiy tekshiruv komissiyalari chaqiriluvchi yoshlarning salomatliklarini puxta tekshirib chiqishlari zarur edi. Tibbiy tekshirishdan o'tgandan keyingina yoshlarni chaqiruv komissiyasiga kiritildi va ularni FZO maktablariga qabul qilinishlari qat'iy ravishda xal qilindi.

1942 yilning yanvarida O'zbekistonda o'tkazilgan FZO maktablariga yig'imda har bir o'quvchida ustki va qalin kiyim-bosh, oyoq kiyim, ikki komplekt ichki kiyim, sochiq va yo'l uchun yetarli oziq-ovqat bo'lishi belgilab qo'yildi. Lekin ushbu ta'minot harajatlari kolxozga a'zo bo'lmagan qishloq va shahar yoshlari uchun ularning ota-onalariga, kolxozlarga (kolxozga a'zo bo'lgan) va boquvchisi bo'lmaganlar uchun Maorif XK tomonidan qoplanishi belgilandi [1].

Kolxozchi yoshlar kolxoz hisobiga ustki kiyim bosh, issiq kiyim va maktabga borib yetgunga qadar oziq-ovqat bilan ta'minlandi. Kolxozlarda ishlamaydigan qishloq yoshlari va shahar yoshlari ota-onalari hisobidan ta'minlandilar[4].

Bundan tashqari FZO ga jalb qilingan yoshlarga kolxoz tomonidan hamda Maorif XK tomonidan ma'lum miqdorda pul mablag'i ham ajratildi. Jumladan, Urganch va Xiva shaharlaridan ketgan yoshlarga 450 rubldan, Urganch, Gurlan, Shovot, Qo'shko'pir, Xonqa tumanlaridan ketgan yoshlarga 750 rublgacha pul mablag'lari ajratilgan. Bu mablag'ni 50-150 rubl FZO da ta'lim olayotgan talabani o'qish va oziq-ovqatiga sarf qilingan xolos. Qolgan asosiy qismi komsomol tashkiloti tomonidan ushlab qolingani[5].

1942 yilning dekabrda Xorazm viloyatidan Urganch va Xiva shaharlaridan hamda Urganch, Xonqa, Hazorasp, Yangiariq, Xiva, Qo'shko'pir, Shovot, Mang'it, Gurlan tumanlaridan jami rejaga muvofiq 500 nafar kishi jo'natilishi rejalashtirilgan bo'lib, aslida 492 nafar yoshlar chaqirilgan shulardan 86 nafari bolalar uyi tarbiyalanuvchilari edi. FZO larga jalb qilingan viloyat yoshlari asosan 1926-1928 yillarda tug'ilgan 14-16 yoshdagi yigitlar hamda 1924-1928 yillarda tug'ilgan 14-18 yoshdagi qizlardan iborat edi. Shahar va tumanlar kesimida o'quvchi yoshlarning FZO larga qalb qilinishi quyidagi jadvalda o'z aksini topgan.

1942 yil dekabr ovida Xorazm viloyati yoshlarini FZO ga jalb qilinishi											
№	Shahar va tumanlar nomi	rejada	aslida chaqirilganlar	bolalar uyi tarbiyalanuvchilari	o'g'il bolalar						jam i kizl ar
					1927 y. 15 yosh	1926 y. 16 yosh	1928 y. 14 yosh	1926 y. 16 yosh	1925 y. 17 yosh	1924 y. 18 yosh	1927-28 y. 14-15 yosh
1	Urganch	13	54	0	28	13	0	3	7	0	3
2	Xiva	8	34	34	18	6	4	2	0	1	3
3	Jami:	21	88	34	46	19	4	5	7	1	6
4	Urganch	69	56	2	7	20	0	19	6	3	1
5	Xonqa	55	40	16	20	12	6	0	0	0	2
6	Xazorasp	79	58	12	34	23	0	0	0	0	1
7	Yangiariq	58	60	0	29	21	0	2	2	3	3

8	Xiva	47	37	0	5	11	4	4	6	2	5	17
9	Qo'shko'pir	42	47	0	21	18	0	5	2	1	0	8
10	Shovot	45	48	0	15	13	2	9	4	1	4	18
11	Mang'it	34	23	0	6	2	0	2	2	6	5	15
12	Gurlan	50	35	22	21	6	0	0	3	3	2	8
Jami:		479	404	52	158	126	12	41	25	19	23	108
Jami:		500	492	86	204	145	16	46	32	20	29	127
1-jadval												

1943 yil yanvar oyida O'zbekiston SSR Mehnat zahiralari respublika boshqarmasining buyrug'iga ko'ra viloyatdan yana Toshkentdagi №26 sonli FZO maktabigaga o'g'il-qizlar jalb qilindi[6]. 1943 yilning 8 yanvarida yangitdan tuman va shaharlar kesimida qabul o'tkazildi. Xorazm viloyatidan Urganch va Xiva shaharlaridan hamda Urganch, Xonqa, Hazorasp, Yangiariq, Xiva, Qo'shko'pir, Shovot, Mang'it, Gurlan tumanlaridan jami 248 nafar yigit-qizlar FZO larga jalb qilingan asosan 1926-1927 yillarda tug'ilgan 16-17 yoshdagi yigitlar hamda 1925-1927 yillarda tug'ilgan 16-18 yoshdagi qizlardan iborat edi[7]. Bu yigit-qizlar Cholish pristani orqali Toshkentdagi FZO maktablariga jo'natildilar. Ularni ortib ketayotgan eshalon boshliqlariga yoshlarni eson-omon manzillariga yetkazishlari uchun 500 rubldan mukofot puli ham ajratildi.

O'quv jarayoni ham qayta tashkil etilib, sifat ko'rsatkichlaridan ko'ra bitiruvchilar sonini ko'paytirishga urg'u berildi. MZT o'quvchilari uchun 8 soatlik ish soati majburiyligi belgilandi. Tizim ta'lim muassasalarida vaqtincha umum nazariy va maxsus predmetlar o'qitish bekor qilindi. O'quv jarayonida asosiy e'tibor amaliyotga berilib, bevosita o'quvchilar ta'limni zavod va fabrikalardagi ish jarayonidan oladigan bo'lishdi. Buning uchun ular tajribali ishchilarga birlashtirildi.

Albatta, tezlikda tayyorlangan kadrlar malakasi yetarli darajada bo'lmay, bu tizimdan chiqqan ishchilar harbiy sanoat korxonalaridagi murakab texnika va dastgohlardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelishardi. Bu masala 1943 yilda SSSR Xalq Komissarlari Soveti darajasida muhokama etilib, mehnat zaxiralari tizimida tezkor kurslarda tayyorlangan kadrlar sifati qoniqarsizligi tan olindi.

Qisqa kurslarni bitirib chiqqan ishchilarni qo'shimcha qayta o'qitish zaruriyati vaqtini maqsadsiz o'tkazish hamda

mablag'ni o'rinsiz sarflanishini anglatardi. 1943 yil 3 fevraldagi SSSR XKS qarori asosida tezkor tayyorlov kurslarini ko'pi bilan yiliga ikki marotaba, faqatgina mehnat zaxiralari bosh boshqarmasi talabi asosida tashkil etish mumkinligi belgilandi [1]. Bu holat sobiq Ittifoqining iqtisodiyotni harbiy izga muvaffaqiyatli o'tib olganini va bundan buyon ishchi kuchiga ehtiyoj urushning dastlabki davridek o'tkir emasligidan edi.

Yuqorida keltirilib o'tilgan muammolarga qaramasdan, 1941-1945 yillarda MZT ta'lim muassasalari mavjud imkoniyatlardan samarali foyda-lanishga erishdi. O'zbekistonda FZO maktablari bitiruvchilari respublikadagi sanoat korxonalarini ishchi-texnik kadrlar bilan ta'minlashda asosiy manbalardan biri bo'ldi. 1942 yilda O'zbekistondagi FZO maktablarining o'zida 26 ta ishchi kasblarini tayyorlash yo'lga qo'yildi [1]. Iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi salmog'i yuqori bo'lgan O'zbekiston uchun muhimi, 1942 yilning oxiridan boshlab mehnat zahiralari MZT qishloq xo'jaligi uchun mexanizatorlar tayyorlashni boshladi [1]. Bu kasblarga ham asosan ayollar jalb qilindi. 1941 yilning 10 oktabriga kelib respublika fabrika va zavodlarida 45 foiz, 1943 yilda esa 63 foiz xotin-qiz ishladi. Shu davrda ayollar egallamagan kasb qolmadi.

Xulosa va takliflar. 1941-1942 yillarning o'zida O'zbekistonda faoliyat olib borgan 54 ta FZO maktablarida viloyatdan mingdan oshiq malakali ishchi tayyorlandi [1]. Ushbu ishchilar respublikaning turli burchaklaridagi sanoat korxonalarida samarali faoliyat olib bordilar. Ikkinchi jahon urushi yillarida MZT moliyaviy va kadrlar tanqisligi sharoitida minglab yoshlarni kasb yo'naltirishga, ularga dastlabki malakalar berishda hamda eng asosiysi, sanoat va qishloq xo'jaligini tezlikda ishchi kuchi bilan ta'minlashda o'z hissasini qo'shdi.

ADABIYOTLAR

1. Бабаджанов Х. Ўзбекистонда меҳнат заҳиралари тизимининг ташкил этилиши ва 1941-1945 йиллардаги фаолияти. ЎзМУ хабарлари. 2021.1/3-сон. 5-варақ
2. Хотира китоби. Ўзбекистон Республикаси 1941-1945. –Т: “Қомуслар бош таҳририяти”. 1995. 20-21-варақлар
3. Хоразм вилояти давлат архиви. 1-фонд, 3-рўйхат, 167-йиғмажилд, 66-варақ
4. Хоразм ҳақиқати 22 октябрь 1942 йил № 245 (4253)
5. Хоразм вилояти давлат архиви. 1-фонд, 3-рўйхат, 167-йиғмажилд, 56-варақ
6. Хоразм вилояти давлат архиви. 1-фонд, 3-рўйхат, 167-йиғмажилд, 61-варақ
7. Хоразм вилояти давлат архиви. 1-фонд, 3-рўйхат, 167-йиғмажилд, 72-77-варақлар

Temurjon AHMEDOV,
Urganch Davlat Universiteti o'qituvchisi
E-mail: temurjonnargiza@gmail.com

Urganch davlat pedagogika instituti kafedra mudiri D.Nafasov taqrizi asosida

THE DEVELOPMENT OF THE MOVEMENT OF THE JADIST MOVEMENT IN 19TH CENTURY KHORAZM AND ITS EFFECT ON THE SPIRITUAL LIFE

Annotation

This article talks about the development of the jadidism movement in Khorezm in the 19th century and its impact on the social and cultural life of that time, the activities of the enlighteners who contributed to the development of the jadidism movement in improving the spiritual life in the oasis.

Key words: Spiritual life, upbringing, human being, perfection, influencer, advice, spiritual perfection, education, manners, humanitarianism, spiritual qualities, national value, national thinking.

РАЗВИТИЕ ДЖАДИСТСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ХОРАЗМЕ XIX ВЕКА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ДУХОВНУЮ ЖИЗНЬ

Аннотация

В данной статье рассказывается о развитии движения джадидизма в Хорезме в XIX веке и его влиянии на общественную и культурную жизнь того времени, деятельности просветителей, способствовавших развитию движения джадидизма в улучшении духовной жизни в оазисе.

Ключевые слова: Духовная жизнь, воспитание, человек, совершенствование, влиятельный человек, совет, духовное совершенствование, образование, нравы, гуманизм, душевные качества, национальная ценность, национальное мышление.

XIX ASR XORAZMDA JADIDCHILIK HARAKATINING RIVOJLANISHI VA UNING MA'NAVIY HAYOTGA TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX - asr Xorazmda jadidchilik harakatining rivojlanishi va uning o'sha davr ijtimoiy - madaniy hayotga ta'siri, jadidchilik harakatining rivojlanishi hissa qo'shgan ma'rifatparvarlarning vohada ma'naviy hayotni yuksaltirish borasidagi faoliyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Ma'naviy hayot, tarbiya, inson, mukammallik, mutaassir, nasihat, ma'naviy barkamollik, ta'lim, odob-axloq, insonparvarlik, ma'naviy fazilatlar, milliy qadriyat, milliy tafakkur.

Kirish. XIX - asr oxiri XX - asr boshlarida Xiva xonligidagi asosiy ijtimoiy harakat jadidchilik harakati bo'ldi. Rus bosqinidan keyin mustaqillikning yo'qotilishi, siyosiy haqsizlik va adolatsizlik butun jamiyat ahlini Rossiya davlatiga qarshi kuchli muxolifatga aylantirdi. Ularning orasida mahalliy yuqori tabaqalarning ilg'or vakillari ham bo'lib, ozodlik g'oylari borgan sari kuch - quvvatga to'lib bordi. Bu g'oyalar jadidlar siyosiy faoliyatining asosini tashkil etdi.

XIX - asrning oxirlarida Xorazmda ma'naviy hayotni rivojlantirishda, jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik bosqichi shakllanishiga beqiyos katta hissa qo'shgan shoir, musiqashunos va davlat arbobi Pahlavon Niyoz mirzaboshi - Komil Xorazmiydir (1825-1899 y).

Saroyda ishlagan davrlarida Komil Xorazmiy hattotlik, musiqashunoslik ishlari bo'yicha 50 dan ortiq shogirdlar tayyorlab yetishtiradi. Komil Xorazmiy davlat arbobi sifatida Xorazm xalqining ma'naviy - madaniyatini rivojlantirishga salmoqli hissa qo'shadi. Uning ishtirokida va Feruz homiyligida Xiva shahrida nashriyot tashkil qilingan.

1883 - yilda Komil Xorazmiy Xiva xoni Muhammad Raximxon II bilan birga Moskva, Sankt-Peterburg shaharlarida bo'lib, rus xalqi madaniyati va hayotini o'rganadi hamda ilg'or madaniyat, san'at namunalari Xivada ham yo'lga qo'yish ishini xonga targ'ib qiladi. Safardan qaytgach, u Xivada rus-tuzem maktabi ochilishiga rahnamolik qildi. [5]

Bu esa o'sha davr yoshlarining dunyoviy ishlardan bahramand bo'lishlarida muhim ahamiyat kasb etdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Muhammad Raximxon II (Feruz) davrida matbaachilik, rus - tuzem maktablarining ochilishi, she'riyat va musiqa kechalarining yo'lga qo'yilishida Komil Xorazmiyning xizmati beqiyos bo'lgan. "Muhammad Raximxon soniy Xorazm o'lkasida o'zidan boshqa kuchli va nufuzli yot bir quvvatni ko'rgach, bir xili zamonlar mutaassir bo'lib yurdi. O'zini tasalli qilajak hech bir mashg'ulot topmoqdin o'jiz edi. Biroq uning atrofidagi odamlar, xususan musiqashunos Pahlavonniyoz Mirzaboshi xonning bu holini anglab, oni majlislar tuzmakka qiziqitirdi" [7].

Natijada Bayoniy, Kamyob, Laffasiy, Avaz O'tar, Mutrib, Chokar kabi tarixchi va taraqqiyparvar demokratik kayfiyatdagi shoirlar yetishib chiqdilar. Ular asarlarida mavjud tuzum illatlari, xon amaldorlari, boylarning zo'ravonligi va poraxo'rliklarini xalqqa fosh etib, shonli o'tmishni o'rnatib qilib, yangi tuzumga, yangi hayot, taraqqiyot va istiqbolga umid uyg'ota bildilar. Bu asarlar ma'rifatparvarlar, jadidlarning dunyoqarashi shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Jadidchilik ma'rifatparvarlikdan kuchli siyosiy harakatgacha bo'lgan murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tdi [1]. Xiva jadidlari faoliyatida ham aynan shu yo'l ko'zga tashlandi. Jadidchilik davlat, tuzum, boshqaruvni isloh qilish va millatni rivojlantirish orqali jamiyatni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqishni maqsad qilib qo'ygan g'oya va aniq

amaliy tadbirlarni o'zida mujassamlashtirgan tizim bo'lib, musulmon turkiy olamini jahon ma'rifati, ilmi darajasiga ko'tarish g'oyasi bilan sug'orilgan.

Jadidchilik Markaziy Osiyoda va Yevropadagi ilg'or islohotlar oqimi ta'siri ostida XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida vujudga keldi va ijtimoiy taraqqiyotda burilish bosqichini belgilab berdi. Milliy ziyolilar, ilg'or taraqqiyparvar kuchlar mustamlaka Turkiston, Rossiyaga yarim qaram bo'lgan Buxoro va Xiva xonliklaridagi inqirozli ahvol, bu o'lkalarning umumjahon taraqqiyotidan tobora ortda qolayotgani, mahalliy aholining yer va erk uchun intilishlarining bostirilish sabablarini nafaqat iqtisodiy sohada, balki diniy, ma'naviy sohada ham yuzaga kelgan turg'unlikni chuqur anglab yetdilar va ular ongida jamiyatni isloh etish g'oyalarini uyg'otdilar, busiz taraqqiyotni tasavvur ham etib bo'lmas edi. Vatanimizdagi bu islohotchilik harakati murakkab, tarixiy jihatdan serqirra yo'lni bosib o'tdi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Turkistonda jadidchilik harakatini vujudga keltiruvchilar tepasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdugodir Shukuriy (Shakuriy), Ajziy (Samarqand), Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Majid Qori Qodiriy, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev (Ubaydulla Xo'jayev), Toshpo'latbek Norbo'tabekov (Toshkent), Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Usmonxo'ja Po'latxo'jayev, Abdulvohid Burhonov, Sadridin Ayniy, Abdulqodir Muhiddinov (Buxoro), Obidjon Mahmudov, Hamza, Cho'lpon, Is'hoqxon Ibrat, Muhammadsharif So'fizoda (Farg'ona vodiysi), Boltihoji Sultonov, Rahmonberdi Madazimov, Fozilbek Qosimbekov (O'sh uyezdi), Polvonniyoz hoji Yusupov, Boboxxun Salimov (Xorazm) turardi.

Jadidchilik harakatining asosini ma'rifatparvarlik tashkil qilganidek, maorif, maktab tizimi, ma'rifatparvarlik qurolidir. Ma'rifatparvar hukmdor Feruz 1884 -yilda Xivada maktab ochib, unda rus o'qituvchisi xizmatidan foydalangan.

Jadidchilikning turli serqirra yo'nalishlari kabi Xiva jadidchiligi ham o'ziga xos xususiyatlari, o'zining shakllanish va rivojlanish bosqichlari bilan ajralib turadi.

Raxmonqul qori kabi talantli ta'lim-tarbiya ustalari saboq bergan Xivadagi maktabda 1887-yilda 11 ta o'quvchi ta'lim olgan. 1891-yilda Komil Xorazmiy tashabbusi bilan Xivada ochilgan rus-tuzem maktabi to'g'risida "Turkiston viloyatining gazetasi" shunday xabar bergan: "...Xiva mamlakatida Rusiya tilini o'rganmoqning boshlanishini hohlab, Rusiya tilida ta'lim beradurgon maktabxona ochib, ul maktabda o'n bola uchun joy va xarajat ta'min qilindi. Ushbu yil aprel oyida Turkiston viloyatidagi tamomi Rusiya madrasasi va maktabxonalarining noziri... Xivaga borib ...mazkur maktabni ko'ribdur... Xon (Feruz) andin Xivaga bir o'ris domlasi yubormoqni iltimos qilibdur. Shul sababdin Rusiya tili va ilmi hisobini o'rgatmoq uchun ushbu yil Toshkand shahrida Uchitel'skaya seminariyani juda yaxshi xatm qilg'on qozoq musulmon Husayn Ibrohim o'g'lini maktabxonaga domlalikka tayinlabdur" [2]. 1892 - yilda Komil Xorazmiy Toshkent tipolitografiyasi, teatri, gimnaziya va maktablari, kasalxonalari, gazetalari muharririya ishi bilan tanishib qaytgach, Feruz bilan kelishib bu sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlarini ishlab chiqdi va rus -tuzem maktabining ishi yanada yaxshilandi.

Xivadagi rus - tuzem maktabining asosiy maqsadi mahalliy tarjimonlar tayyorlashdan iborat edi. Chunki hali xonlikda rus tilida ish yuritish, kelgan maktablarni o'qish va tarjima qilish, nomalar bitish sohasida qiyinchiliklar tug'ilayotgan edi. Holbuki, 1885-yilda Petro - Aleksandrovsk (hozirgi To'rkoi'l) shahrida ochilgan rus - tuzem maktabini bu davrda bir qancha xivalik yoshlar, jumladan Asfandiyor to'ra, Muhammad Aminaddin o'g'li 1892-1897-yillarda Fransiyaning Tuluza shahridagi suv xo'jaligi kollejida ta'lim olgan zamonaviy ma'lumotli birinchi o'zbek irrigatori edi [6].

Rus - tuzem maktabida ta'lim olish hamda bir necha bor otasi nomidan Peterburg va Moskvada bo'lishi Asfandiyorxon qarashlariga ta'sir ko'rsatgan. Shuning uchun ham boshqa to'ralarga nisbatan Asfandiyorxon yangiliklarga ancha moyil bo'lgan. Bu esa manbalarda ta'kidlanganidek, uning valiaxd rutbasiga ega bo'lishi va xonlik taxtini egallashida yangilik va islohotlar tarafdorlari, xususan, vazir Islomxo'janing qo'llab - quvvatlashiga sabab bo'ldi. Bularning ta'sirida Asfandiyorxon o'z hukmronligining dastlabki yillarida islohotlar o'tkazilishiga katta yo'l ochib berdi. Hasan Madaminovning "Xiva xonligi tarixidan lavhalar" nomli qo'lyozmasida ko'rsatilishicha, u dunyo siyosatidan boxabar bo'lishi uchun bir qancha gazeta va jurnallarni oldirib, ularni tarjimonlar yordamida o'qib ham turgan. Bu esa mamlakat boshqaruvida islohotlar o'tkazish va jadidlar faoliyatining kengayishiga ancha imkoniyat yaratgan.

Muhammad Raximxon soniy (Feruz) ning homiyligi, xonlikda XIX - asr oxirlarida birinchi amaldor darajasida devonbegi va mirzaboshi lavozimlarida ishlagan Komil Xorazmiy amaliyoti, eng yuqori diniy lavozimdagi qozikalon Salimoxun (Boboxxun Salimovning otasi) xayrixohligi, valiaxd Asfandiyorxonning moyilligi Xiva xonligida yangilik va o'zgarishlarni amalga oshirishga sub'ektiv omil bo'ldi. Xonlik hududida kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlarining qaror topa borishi, urug'-aymoqchilik munosabatlarining jamiyat taraqqiyotida to'siq bo'layotganligini anglash, Rossiya bilan siyosiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarning tobora kuchayishi bu jarayonga ob'ektiv asos bo'ldi.

Peterburgdan 1898-yilda inqilobiy faoliyati sababli Kislyakov, Andreyev, Safronov kabi talabalarning Xiva xonligiga surgun qilinishi bu hududlarga ham Rossiyadagi o'zgarishlar, turli xil oqimlarning qarashlari kirib kela boshlashiga sabab bo'ldi. Safronov bilan bevosita yaqin tanishlik, keyinchalik Yosh xivalik partiya sinfini asoschisi Polvonniyoz hoji Yusupov qarashlarining shakllanishiga o'ziga xos ta'sir qilgan [10].

1905-yilda Nijniy Novgorodda bo'lib o'tgan musulmonlarning se'zidan keyin ular Xolisjon [4]. Borudiy rahnamoligida Turkiston, Buxoro va Xorazm bilan aloqalarni yo'lga qo'yib, bu yerlarga oz tarbiyalanuvchilarini yubora boshladilar. Dastlab Borudiy xon va amaldorlar bolalarini o'qitish uchun Bikkulin Tavfiq va Yusuf Ahmedovlarni Xorazmga yuborgan [8]. Bu paytda Xiva xonligi hududida 8 ta jadid maktabi bo'lgan [11].

Muhammad Raximxon Feruz farmoniga muvofiq 1904-yilning 10-noyabrida Urganchda dastlabki yangi usul maktabi ochilgan. Unda Turkiyadan kelgan Husayn Qo'shayev degan o'qituvchi yoshlarga ta'lim bergan. Qisqa vaqtda o'quvchilar soni 55 taga yetgan. Husayn Qo'shayev tashabbusi bilan 1906-1907-o'quv yilida ilg'or ma'rifatparvar kishilar va oqsoqollar istak va yordamchilari bilan Urganchda qizlar maktabi ochilgan. Feruz Urganchga borib, maktab ishi bilan tanishib, Husayn Qo'shayevga sarupo kiygizgan, xazina hisobidan yordam ajratgan [3].

Yangi usul maktablariga dars berish uchun kelgan jadid ziyolilari bu harakat (jadidchilik) ning otasi Ismoilbek Gaspirinskiy g'oyalarini Xorazm xalqi orasiga yoyish uchun fidoyilik ko'rsatib ishladilar. Ular o'zaro urushlar, rus mustamlakachiligi siyosati natijasida istibdodga, ma'naviy inqirozga yuz tutgan musulmon xalqlari xonadonlarida ma'rifat chirog'ini yoqdilar. Tinch yo'l bilan, ma'rifat va madaniyat orqali tuzumni o'zgartirish, mustamlakachilik sirtmog'idan qutulib, ozodlik-istiqlolga erishishni targ'ib qilgan bu ziyolilarning yana bir xizmati shundaki, ular Rossianing turli shaharlari va boshqa joylar (Eron, Afg'oniston, Hindiston, Turkiya, arab mamlakatlari)da chiqayotgan "Vaqt", "Ittifoq", "Tarjimon", "Taraqqiy", "Yulduz" gazetalari, "Din va maishat", "Sho'ro" jurnallari,

Turkiyaning Istanbul shahrida turk tilida nashr qilingan "Vaxdat", Kal'kuttada chiqayotgan "Xabl-ul matin"[9] gazetasi va ko'pgina ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarni xonlik hududida tarqatib, yerli aholining, xususan, ziyolilar siyosiy ongining uyg'onishiga, dunyoda bo'layotgan voqealardan boxabar bo'lishlariga imkon yaratdilar.

Xiva xonligida jadidchilik harakatining shakllanishida zavod va fabrikalarda, bank va kompaniyalarda, armiyada xizmat vazifalarini bajarish yoki surgun muddatlarini o'tash uchun kelgan savodli, demokratik kayfiyatdagi kishilar va ularning mahalliy aholi bilan aloqasi ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi.

Yuqorida ko'rsatilgan omillar XX-asr boshlarida Xiva xonligida mahalliy burjuaziyaning ilg'or vakillari, savdogarlar, mayda burjuaziya va hunarmandlar orasida jadidchilik g'oyalarining vujudga kelishi va tarqalishi uchun asos bo'ldi.

Xullas, Xorazm jadidchiligi ham ma'rifiy harakatdan ijtimoiy va siyosiy harakat darajasiga ko'tarilib borgan. Demak, jadidlar umummilliy, ma'rifatni ko'tarish, milliy ongni rivojlantirish, milliy birlikka erishish va ularni amalga oshirish orqali jahon madaniyatini egallab, Mustaqillikka erishish kabi g'oyalari bilan milliy ma'naviyatimiz rivojiga munosib hissalarini qo'shgan. Mana shu borada, bugun hayotimizda tadbqiq qilinayotgan milliy istiqlof mafkurasi Xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma'naviy, an'anaviy udumlari, ulug' bobokalonlarimizning o'lmas merosidan oziqlanadi va uning uzviy qismi sifatida milliy ma'naviyatimiz rivojlanishida muhim manbaa bo'lib xizmat qiladi.

Ma'naviyat rivojida ma'rifat, ilmning ahamiyati nihoyatda katta ekanligini Payg'ambarimizning quyidagi hadislarida ham ko'rishimiz mumkin: "Beshikdan qabrgacha ilm izla", "Ilm-fansiz buyuk davlat ko'rib bo'lmaydi", "Garchi Xitoyda bo'lsa ham ilm talab qilinglar", "Ilm o'rganish har bir

mo'min uchun farzdir". Bular ham jadidchilar ko'tarib chiqqan ma'rifatparvarlik g'oyalari islom dinimizda ham mavjudligini ko'rsatadi. Shunday qilib, umuman ilm egalari elda aziz bo'lib, hurmatga sazovor bo'ladilar. Shu tufayli otabobolarimiz doimo bilimga intilib yashaganlar va shu yuksak ma'rifat va madaniyati tufayli Turonzamin yer yuzida shuhrat qozongan. Siz talabalarning ham ilmni chuqurroq egallab, Vatan, millatimiz kelajagi uchun xizmat qilishimiz asl burchimizdir.

Ilm egalarining foydasi har doim ko'pchilikka tegib turadi. Ular elda aziz bo'lib, hurmatga sazovor bo'ladilar. Shu tufayli otabobolarimiz doimo bilimga intilib yashaganlar. Ular ma'rifat chiroqlarini mash'ala singari yoqqanlar. Yuksak ma'naviyat va ilm-ma'rifat tufayli Turonzamin yer yuzida shuhrat qozongan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qiladigan bo'lsak, bugunda yoshlarimizning har biri bunday fidoyi, vatanparvar, zoli siymolarni yaxshi bilishlari va unutmasliklari kerak. ma'rifatparvar - jadidchilarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviyat va ma'rifatini, milliy qadriyatlar va ongini yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, avlodlar qalbida Vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda.

Mustaqillik tufayli ma'rifatchi - jadidlarning nomlari tiklanayapti, tavallud topgan kunlari tantanali nishonlanayapti, asarlari qayta - qayta chop etilayapti. Ularning dunyoqarashlarida bayon etilgan falsafiy-axloqiy fikrlari xalqimizning madaniy - ma'naviy, qadriyatlar sifatida hanuzgacha saqlanib kelmoqda.

XIX asr oxirlarida xorazmda jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik bosqichi shakllanishi va uning bugungi kundagi yoshlar tarbiyasidagi amaliy ahamiyati Komil Xorazmiyning say - harakatlari va ijodi bilan bog'liq ekanligiga yana bir bora amin bo'ldik.

ADABIYOTLAR

1. Alimova D. Jadidchilik mustaqillik davri tarixchisi talqinida. //O'zbekiston tarixi: yangi nigoh. T.: El'dinur, 1998. 4-bet.
2. Davlatyor Rahim, Shixnazar Matrasul. Ko'rsatilgan asar, 101-102-betlar.
3. Davlatyor Rahim, Shixnazar Matrasul. O'sha asar, 101-bet.
4. Galisdjan so'zini Xolisjon, deb ishlatdik.
5. Jumaboyev Y. O'zbekistonda falsafa va axloqiy fikrlar taraqqiyoti tarixidan. T.: O'qituvchi, 1997. 55-60-betlar.
6. Komiljon Nurjonov, Ro'zimboy Hasan. Jayhun mirobi. T.: Mehnat, 1997; O'zbekistonda MDA. 125-I-fond, 1-ro'yxat, 609-ish, 60-62-varaqlar.
7. Mulla Bekjon Raxmon o'gli, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixchasi. T.: Yozuvchi, 1998. 12-bet.
8. O'zbekistonda MDA, 71-I-fond, 1-ro'yxat, 128-ish, 6-varaq.
9. O'zbekistonda MDA. 125-I-fond, 1-ro'yxat, 578-ish.
10. O'zbekistonda MDA. 125-I-fond, 1-ro'yxat, 609-ish, 2-varaq.
11. Tohir Qahhor. Hur Turkiston uchun. /Turkiston, 1992-yil 26-fevral.

UDK: 9(575.141) 338.48

Sanjarbek DJUMANOV,
Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

SamDU dotsenti, t.f.n M.I.Nasrullayev taqrizi asosida

O'ZBEKISTON TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA SAMARQAND VILOYATIDA ZIYORAT TURIZMINING RIVOJLANISHI

Аннотация

O'zbekistonda 2016 yildan e'tiboran barcha sohalar qatori ziyorat turizmini rivojlantirish tadbirlari keng miqyosda amalga oshirildi. Bu borada Samarqand viloyatida ham ko'plab ishlar bajarildi va muhim natijalar qo'lga kiritildi. Ushbu maqolada O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida Samarqand viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Muqaddas ziyoratgohlar, turoperatorlar, yangi ziyorat yo'nalishlari, turizm infratuzilmasi, ilmiy konferensiyalar, xalqaro hamkorlik.

РАЗВИТИЕ ПАЛОМНИЧЕСКОГО ТУРИЗМА В САМАРКАНДСКОЙ ОБЛАСТИ НА НОВОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

С 2016 года в Узбекистане масштабно осуществляется развитие паломнического туризма, наряду со всеми другими отраслями. В этом плане в Самаркандской области проделана большая работа и достигнуты важные результаты. В данной статье анализируются работы, проделанные по развитию паломнического туризма в Самаркандской области на новом этапе развития Узбекистана и их результаты.

Ключевые слова: Паломнические святыни, тuroperatorы, новые паломнические маршруты, инфраструктура туризма, научные конференции, международное сотрудничество.

THE DEVELOPMENT OF PILGRIMAGE TOURISM IN THE SAMARKAND REGION AT A NEW STAGE OF THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN

Annotation

Since 2016, the development of pilgrimage tourism, along with all other sectors, has been carried out on a large scale in Uzbekistan. In this regard, great work has been done in Samarkand region and important results have been achieved. In this article, the work done on the development of pilgrimage tourism in Samarkand region at the new stage of the development of Uzbekistan and their results are analyzed.

Key words: Holy places of pilgrimage, tour operators, new pilgrimage routes, tourism infrastructure, scientific conferences, international cooperation.

Kirish. Samarqand viloyati muqaddas ziyoratgohlarga boy hududlardan biridir. Islom dini rivojiga ulkan hissa qo'shgan buyuk shaxslar abadiy qo'nim topgan joylar mustaqillik yillarida obodonlashtirildi. Bunday manzillar odamlar ziyorat qiladigan joylarga aylantirildi. Viloyatdagi ziyoratgohlar nafaqat O'zbekiston aholisi uchun, balki islom olami uchun ham muqaddasdir. 2020 yildagi ma'lumotlarga ko'ra Samarqand viloyatida 1851 ta moddiy-madaniy meros obyektlari mavjud. Ular orasida ziyorat qilish mumkin bo'lgan obyektlar ko'pchilikni tashkil etadi. Xususan, Amir Temur maqbarasi, Registon ansambli, Bibixonim va Hazrati Xizr masjidlari, Shohi Zinda yodgorligi, Xo'ja Doniyor ziyoratgohi, Mirzo Ulug'bek rasadxonasi va boshqalar muhim ahamiyatga ega[1]. Bunday omillar so'nggi yillarda O'zbekistonda, xususan, Samarqand viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish va uni jahonga olib chiqish uchun asos bo'ldi.

Ammo shunga qaramasdan ushbu sohada o'z yechimini kutayotgan muammolar mavjud bo'lib, ularni o'rganish bu borada ayrim taklif va tavsiyalar berish imkonini beradi. Shu sababdan ushbu sohada amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalarini tahlil qilish dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ilmiy tadqiqot doirasida ilmiy adabiyotlar va davriy nashrlardagi O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida Samarqand viloyatida ziyorat

turizmini rivojlantirishga oid ma'lumotlar tahlil qilindi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Din ishlari bo'yicha qo'mita saytida ziyorat turizmiga bag'ishlangan alohida rukn mavjud. Unda ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha ma'lumotlar berib boriladi[2]. Ushbu ma'lumotlar keng ommaga mo'ljallangan bo'lib, tarixiy tahlil qilinmagan.

Respublika va viloyat nashrlarida ham Samarqand viloyatida ziyorat turizmini rivojlanishiga bag'ishlangan ma'lumotlar berilgan. Xususan, "Zarafshon" gazetasida bu bo'yicha ko'plab ma'lumotlar e'lon qilingan bo'lib, ular mavzuning u yoki bu jihatini ochib berishga xizmat qiladi[3].

Samarqand viloyatida ziyorat turizmini rivojlanishi bo'yicha ayrim tahliliy materiallar ham e'lon qilingan. Jumladan, F.Beknazarov tomonidan "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy jurnalida e'lon qilingan "Samarqand viloyatining ziyorat turizmi resurslari va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari" mavzusidagi maqolasida bu borada bir qancha ilmiy ma'lumotlar berilgan[4]. Maqolada Samarqand viloyati turizm resurslari va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish masalalari bayon qilingan. Maqola ko'proq iqtisodiy tahlillarga asoslangani bilan ajralib turadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida Samarqand viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish mavzusini o'rganish jarayonida hududda amalga oshirilgan ishlar va ularning natijalari tahlil

qilindi. Maqolani tayyorlash jarayonida umumqabul qilingan tarixiy metodlar – ilmiylik, xolislik, tarixiylik, qiyosiy tahlil va ketma-ketlik tamoyillariga amal qilindi.

Tadqiqotning ishonchligi va samaradorligini oshirish uchun O'zbekiston Respublikasi Din ishlari qo'mitasi, Davlat statistika qo'mitasi, Turizm va madaniy meros vazirligi ma'lumotlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekistonda 2017 yildan ziyorat turizmini rivojlantirish ishlari boshlandi. Jumladan, 2017 yil avgust oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori e'lon qilindi. Ushbu qaror bilan O'zbekistonga sayohat qilishni yengillashtirish va turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha 2018-2019 yillarga mo'ljallangan chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi[5].

Ushbu dasturni amalga oshirish doirasida Samarqand viloyatida bir qancha ishlar bajarildi. Xususan, barcha ziyoratgohlarda jamoat xavfsizligini saqlash maqsadida videokuzatuv moslamalari o'rnatildi. Sayyohlarning kirish chiqish jarayonlari bevosita turoperatorlar va ichki ishlar organlari ishtirokida amalga oshirilishi yo'lga qo'yildi. Bunday tadbirlar ziyoratchilarga qulaylik yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Bundan tashqari, ziyoratchilarga yanada qulaylik yaratish maqsadida yangi ziyorat yo'nalishlari ochildi. Ushbu yo'nalishlarga O'zbekiston tarixi, Afrosiyob, O'lkashunoslik muzeylari, Paxtachi tumanidagi Dobusiya shahristoni, Payariq tumanidagi Chelak-Ko'ktepa tarixiy yodgorligi, Maxdumi A'zam ziyoratgohi va boshqalar kiritildi. Bu o'z navbatida viloyatga turist sifatida keluvchilar sonining o'sishida katta rol o'ynadi[6].

2020 yilda viloyatda 37 ta diqqatga sazovor joy, 18 ta monumental maskanda 120 dan ortiq madaniyat xodimi faoliyat ko'rsatdi. Madaniyat xodimlarining mehmonlarni tarixiy obyektlar haqidagi ma'lumot bilan tanishtirishi yo'lga qo'yildi. Bundan tashqari, turizm mavsumida har kuni yuzdan ortiq mehmonxonalar mahalliy va xorijiy sayyohlarga xizmat ko'rsatdi. Shahar markazi va unga tutash hududlardagi 30 dan ziyod restoranlarda milliy, koreys, rus va yevropa taomlari tayyorlanib, ko'ngilochar tadbirlar tashkil qilindi[7].

Shu bilan birga, xalqaro standartlarga to'la javob beradigan yettita uch-to'rt yulduzli mehmonxona qurilishi boshlandi. Nurobod tumani “Oqsoy” qishlog'idagi “Hazrati Dovud” majmuasiga tutash hududda esa 5 million AQSH dollari qiymatidagi loyihani amalga oshirish rejalashtirildi. Shuningdek, viloyatning tog'li hududlarida sanatoriy-sog'lomlashtirish markazlari qurildi. Bunday tadbirlar viloyatda ziyorat turizmini rivojlantirish ishlari yangi pog'onaga olib chiqishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Samarqand viloyatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish ishlari ham olib borildi. Shu maqsadda viloyat miqyosida piyodalar yo'llarini ta'mirlash, shahar atrofi va ichkarisida velosiped yo'llarini qurish, 30 ta yangi madaniy meros obyekti sayyohlik yo'nalishlariga kiritish kabi vazifalar belgilab olindi[8].

O'zbekistonda ziyorat turizmining muhim obyektlaridan biri hisoblangan Samarqand viloyati Payariq tumanidagi Imom Buxoriy yodgorlik majmuida ham Prezidentimizning 2017 yil 27 martdagi “O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarorida belgilangan vazifalar ijrosi ta'minlandi. Jumladan, majmuaga tutash hududdan 5,8 gektar yer maydoni ochilib, ilmiy markaz hamda uning qarshisida 3 ta ikki qavatli turar-joy binolari qurilib, foydalanishga topshirildi. Amalga oshirilgan shu va boshqa tadbirlar natijasida salmoqli yutuqlar qo'lga kiritildi. Jumladan, 2017 yilning 10 oyi davomida mamlakatimizga tashrif buyurgan

sayyohlar soni 2,2 mln kishini tashkil etgan bo'lsa, 2018 yilning shu davri mobaynida 4,4 mln. sayyoh tashrif buyurdi[9]. Yil mobaynida esa 5 mln. 346 ming 219 nafarni tashkil qildi[10].

Mamlakatimizda ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha tadbirlar 2019 yilda ham davom ettirildi. Jumladan, Samarqand shahridagi Imom Moturidiy, Toyloq tumanidagi Imom Dorimiy ziyoratgohlarini kengaytirish va obod qilish, bu maskanlarda sayyohlar uchun zarur shart-sharoit yaratish choralari ko'rildi[11]. Amalga oshirilgan bunday tadbirlar Samarqand viloyatining ziyorat turizmi imkoniyatlarini kengaytirishda katta rol o'ynadi.

Bundan tashqari, mazkur yilning 5 yanvaridan e'tiboran O'zbekistonning madaniy-tarixiy va diniy ma'naviy merosi hamda an'analarini o'rganish uchun tashrif buyuruvchi xorijiy fuqarolarga 2 oygacha muddatga ziyorat vizasi joriy etildi[12]. Shu bilan birga, Ziyorat turizmini rivojlantirish va uni dunyo jamoatchiligiga tanishtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan ilmiy konferensiyalar o'tkazildi. Jumladan, 2019 yilning 24-25 may kunlari Samarqand shahrida Xitoy, Rossiya, Fransiya, Italiya, Janubiy Koreya, Turkiya, Bosniya va Gersegovina, Polsha, Qozog'iston, Tojikiston va Qirg'izistonning yetakchi olimlari, turizm sohasi mutaxassislari ishtirokida «Buyuk Ipak yo'li chorrahasida ziyorat turizmining renessansi» mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiya bo'lib o'tdi[13].

Ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha xalqaro hamkorlik aloqalari ham yo'lga qo'yildi. Xususan, 2023 yil fevral oyida Samarqand viloyat delegatsiyasi Indoneziyaga tashrif buyurdi. Tashrif davomida mezbon davlat vakillari bilan turizm sohasidagi hamkorlik masalasi muhokama qilindi. Xususan, Samarqandga to'g'ridan-to'g'ri aviaqatnovlarni tashkil etish, Imom Buxoriy, Imom Moturidiy, Maxdumi A'zam, Xoja Ahror Valiy, Abdi Darun va Abdi Berun ziyoratgohlariga indoneziyaliklar uchun maxsus ziyorat turlarini tashkil etish taklifi ilgari surildi. Shuningdek, “Samarqand – Yangi O'zbekistonning turizm darvozasi” mavzusida viloyatning turizm salohiyati bo'yicha taqdimot o'tkazildi [14]. Bundan tashqari, 2022 yil sentabr oyidan Birlashgan Arab Amirliklarining “Flaydubai” aviakompaniyasi tomonidan “Dubay-Samarqand” yo'nalishida aviaqatnov yo'lga qo'yildi. Amalga oshirilgan bunday tadbirlar ziyorat turizmi sohasida xalqaro aloqalarning rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Amalga oshirilgan ishlarga qaramasdan, bu borada ham ayrim muammolar saqlanib qoldi. Xususan, viloyatdagi tarixiy obidalar va muzeylar imkoniyatining bor-yo'g'i 50 foizidan samarali foydalanildi. Viloyatda katta salohiyatga ega 98 ta madaniy meros obyekti mavjud bo'lib, 2022 yilning iyul oyi holatiga ko'ra, ulardan faqat 51 tasi sayyohlik yo'nalishlariga kiritildi. Shuningdek, viloyatda sayyohlarning tungi payt mazmunli dam olishi uchun maskanlar yetishmaydi[15]. Bundan tashqari, ziyoratgohlardagi ziyorat odobi masalasida ham ayrim muammolar saqlanib qoldi[16].

2016 yildan e'tiboran amalga oshirilgan ishlar natijasida, O'zbekistonga tashrif buyuruvchi musulmon sayyohlar soni sezilarli darajada ko'paydi. Jumladan, 2019 yilning noyabr oyi ko'rsatkichlarini 2018 yil hisobotlari bilan solishtirganda buni yaqqol ko'rishimiz mumkin. Xususan, 2018 yil noyabr oyida birgina Pokistondan 287 nafar sayyoh tashrif buyurgan bo'lsa, 2019 yilning shu davrida sayyohlar soni 424 nafarni tashkil qilib, o'sish sur'ati 47,7 foizni tashkil etdi. Saudiya Arabistoni bo'yicha esa, bundan ham kattaroq sonni ko'rishimiz mumkin. Jumladan, 2018 yilning noyabr oyida 36 nafar, 2019 yilning shu davriga kelib 124 nafarni tashkil qildi[17].

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, 2016 yildan e'tiboran O'zbekistonda turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri deb e'lon

qilindi. Shu sababdan turizm va uning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan ziyorat turizmini rivojlantirish ishlari amalga oshirildi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari e'lon qilindi. Ushbu Farmon va Qarorlar asosida Samarqand viloyatida ham ko'plab ishlar bajarildi. Xususan, sohani rivojlantirish, xorijiy tajribani o'rganish maqsadida turli tadbirlar, ilmiy seminar va konferensiyalar tashkil qilindi. Xorijiy mamlakatlar firma va kompaniyalari bilan bu borada hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yildi. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonga, xususan, Samarqand viloyatiga muqaddas joylarni ziyorat qilish uchun kelayotgan ziyoratchilar sonining sezilarli darajada oshishiga xizmat qildi.

Takliflar. Samarqand viloyatida ziyorat turizmini yanada rivojlantirish bo'yicha quyidagi ishlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

Viloyat tumanlarining ziyorat turizmi salohiyatini chuqur o'rganish;

Tumanlarda joylashgan ziyoratgohlar haqida ommaga ko'proq ma'lumot berish uchun qo'llanmalar chop etishni ko'paytirish;

Yoshlarga ziyorat odobi to'g'risida keng tushuncha berish;

Ziyorat turizmi sohasida xorijiy hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish.

ADABIYOTLAR

1. <https://religions.uz/news/detail?id=812>Қадим Самарқандга бир келиб кетинг!
2. <https://religions.uz/categories/index?id=2>
3. <https://zarnews.uz/>
4. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/40_Beknazarov.pdf
5. <https://lex.uz/docs/3311817> Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори “2018-2019 йилларда туризм соҳасини ривожлантириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”
6. <https://religions.uz/news/detail?id=812> Қадим Самарқандга бир келиб кетинг!
7. <https://religions.uz/news/detail?id=812> Қадим Самарқандга бир келиб кетинг!
8. <http://dkm.gov.uz/uz/samarkand-zierat-turizmi-bujica-dunening-eng-ahsi-untaligiga-kiris-niatida>
9. <http://uza.uz/oz/tourism/zbekistonda-ziyarat-turizmi-2018-yilga-nazar-27-12-2018>
10. <https://uzbektourism.uz/cyrl/research>
11. <https://zarnews.uz/post/jonajon-vatanimiz-buguni-va-ertasi-uchun-har-birimiz-masulmiz>
12. <http://xs.uz/uzkr/post/birinchi-khalqaro-ziyarat-turizmi-forumi-zhahon-hamzhamiyatida-katta-qiziqishga-sabab-bolmoqda>
13. <http://zarnews.uz/post/ozbekistonda-ziyarat-turizmi-uchun-katta-imkoniyat-bor>Ўзбекистонда зиёрат туризми учун катта имконият бор
14. <https://zarnews.uz/post/indoneziyada-samarqand-yangi-ozbekistonning-turizm-darvozasi-mavzusida-taqdimotlar-otkazildi>
15. <https://zarnews.uz/post/turizmning-yangi-ufqlari>
16. <https://zarnews.uz/post/ziyaratmi-tijoratmi-yoxud-shakkoklik>
17. <https://uzbektourism.uz/cyrl/research> 2019 йил ноябрь ва 2018 йил ноябрь ойларида Ўзбекистон Республикасига кириб келган ташриф буюрувчилар сонининг давлатлар кесимида тақсимланиши

Sirojiddin QULBOSHEV,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: rustamkhurramov@mail.ru

TDISU dots, t.f.d. Yormatov F.J taqrizi asosida

SURXON-SHEROBOD VOHASINI O'ZLASHTIRISHDA YANGI TASHKIL ETILGAN PAXTAKOR RAYONLARDA TA'LIM-TARBIYA VA MADANIY OQARTUV MUASSASALARINING FAOLIYATI

Аннотация

Maqolada yurtimiz tarixdan ma'lumki, Sovet hokimiyati paxta yakkahokimligi siyosatini olib borish uchun yangi yerlarni o'zlashtirish jadallik bilan rivojlanayotgan bir paytda Surxondaryo oblastining Surxon-Sherobod cho'llariga ham e'tibor qaratila boshlandi. Surxon-Sherobod vohasini o'zlashtirishda yangi tashkil etilgan paxtakor rayonlarda ta'lim-tarbiya va madaniy oqartuv muassasalarining faoliyati bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Surxon-Sherobod cho'llari, ta'lim-tarbiya, madaniy oqartuv muassasalari, maktab, shifoxona, madaniyat markazlari.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ВО ВНОВЬ ОРГАНИЗОВАННЫХ ХЛОПКОВОДСТВЕННЫХ РАЙОНАХ В РАЗВИТИИ СУРХАН-ШЕРАБАДСКОГО ОАЗИСА

Аннотация

В статье, как известно из истории нашей страны, в период бурного освоения советской властью новых земель для проведения хлопко-монополевой политики внимание также уделялось Сурханско-Шерабадским пустыням Сурхандарьинской области, край. Описывается деятельность учреждений образования и культуры во вновь образованных хлопководческих районах в период освоения Сурхан-Шерабадского оазиса.

Ключевые слова: Сурхан-Шерабадская пустыня, образование, учреждения культуры, школа, больница, дома культуры.

ACTIVITY OF EDUCATIONAL AND CULTURAL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE NEWLY ORGANIZED COTTON GROWING REGIONS IN THE DEVELOPMENT OF THE SURKHAN-SHEROBAD OASIS

Annotation

In the article, as it is known from the history of our country, at the time when the Soviet government was rapidly developing new lands for the policy of cotton monopolies, attention was also paid to the Surkhan-Sherabad deserts of the Surkhandarya region. The activities of educational and cultural institutions in the newly established cotton-growing regions during the development of the Surkhan-Sherabad oasis are described.

Key words: Surkhan-sherabad deserts, educational, cultural institutions, schools, hospitals, cultural centers.

Kirish. Yangi O'zbekistonda inson qadrini ulug'lanishi, yangicha tafakkurning shakllanishi, asl tarixiy haqiqatning tiklanishi jarayonida tariximizning ko'plab sahifalarini qayta ko'rib chiqish hamda amalga oshiriyotgan keng ko'lamli islohotlarning amaliy natijalari orqali odamlarining roziligiga erishish kun tartibining asosiy masalalariga aylanib bormoqda.

Surxon-Sherobod cho'llarining o'zlashtirilishi natijasida yuzaga kelgan yangi xo'jaliklar va aholining yashash manzilgohlarida ta'lim tarbiya va madaniy oqartuv muassasalarini bunyod qilish masalasi ham o'sha davrda eng muhim vazifalardan biri edi. O'rganilayotgan davrda Gagarin va Lenin yo'li rayonlarining Yangiobod, Gagarin, Komsomolobod, Sovetobod, A.Nabiyev, Lenin, Oxunboboyev nomli sovxozlarda dam olish va madaniyat istirohat bog'lari, maktablar, xalq teatrlari, kinoteatrlar, klublar, shifoxonalar, poliklinikalar, madaniyat uylari paydo bo'ldi. Misol uchun Sherobod dashtida yangi o'zlashtirilgan yerlarda aholi uchun 410 ta zamonaviy alohida uy-joylar, 140761 m² yashash joy, 1930 o'rinli maktab, 1540 o'rinli bog'chalar, 1800 o'rinli kino maydonchalari, 250 o'rinli shifoxonalar, 1400 o'rinli yozgi va qishki klublar foydalanishga topshirildi.

Tahlil va natijalar. Yangi yerlarning o'zlashtirilishi munosabati bilan Surxondaryo oblasti aholisining milliy tarkibidagi o'zgarishlar natijasida madaniy-maishiy turmush

sharoitida hamda o'zaro muloqotda rus tili ustun mavqega ega bo'lib bordi. Bu jarayon butun respublikaga xos edi, ya'ni o'zaro muloqot tili sifatida belgilangan rus tilining belgilovchanlik xususiyat ustuvorlik qilar edi. Bu holat respublikaning barcha oblastlaridagi maorif va xalq ta'limi sohasiga o'z ta'sirini o'tkazganligini quyidagi misoldan ham ko'rishimiz mumkin. Masalan, 1970-yilda Boysun va Sho'rchi shaharlarida 2 tadan o'rta maktab, 3 tadan bolalar bog'chasi rus tiliga ixtisoslashgan edi. Sharg'unda esa 6 ta bolalar bog'chasi o'zbek va rus tillarida, 2 ta o'zbek va tojik tili va 1 ta rus tili o'qitiladigan o'rta maktab bo'lgan. Jumladan, 1964-yilda Sharg'un shahridagi Pushkin nomidagi 2-son maktabning 11-sinfini tamomlagan 43 nafar bitiruvchilaridan atigi 17 tasi mahalliy aholi o'quvchilari bo'lib hisoblangan. Bundan ko'rinish turibdiki, ushbu shaharda yevropa millatiga mansub aholi ustun mavqega ega bo'lgan. Bu bir qarashda aholining ehtiyojlariga to'la javob beradigan holdek bo'lib ko'rinadi, lekin mahalliy millat vakillariga mansub aholining maktablarga bo'lgan ehtiyoji to'liq hisobga olinmaganligi va rus maktablariga nisbatan o'zbek va tojik maktablarida bir sinfda me'yorida ortiq o'quvchilar o'qigani, hamda o'quv ko'rgazmalari bilan jihozlanish jihatidan jiddiy farq bo'lganligi aniqlangan. Umuman, Surxondaryo oblasti xalq maorifi rivojlanish jihatidan 70-yillarning boshida respublikada Xorazm oblasti bilan birga oxirgi o'rinlarni

egallagan. 1976-yil may oyida Gagarin rayon Beshqo'ton qishlog'ida Boysunda 120 ta xo'jalik ko'chirilgan, ko'chib kelganlarga sharoit yo'qligi sababli aholining oltinchi foizi uy-joy bilan ta'minlangan, xolos. Natijada, 15 ta xo'jalik o'z vatanlariga qaytib ketganlar. Kelganlarning 300 nafari maktab o'quvchilari edi. Maktab dastlab 8 yillik bo'lgan, keyin 10 yillikka aylantirilgan. Maktab binosi juda nochor ahvolda edi, Shu sababli o'quvchilarning ko'pchiligi xonadonlarda tahsil olgan.

Aholining 10 yoshdan katta har bir ming kishisiga to'g'ri kelgan oliy, to'liq va to'liq bo'lmagan o'rta ma'lumotlilar soni 368 kishini tashkil qilgan. Respublika miqyosida bu ko'rsatkich 458 kishini tashkil qilgan. Jamiyat taraqqiyotining rivojlanishi natijasida va demografik vaziyat oqibatida butun O'zbekistonda bo'lganidek, Surxondaryo oblastida ham xalq maorifi sohasini kengaytirishni takomillashtirish muhim muammolardan biri bo'lib hisoblanadi. Surxondaryo oblasti aholisi 1970-1989-yillarda 662027 kishidan 1253813 kishiga oshdi. Aholining 19 yoshgacha bo'lgan qismi 394 ming kishidan 704 ming kishiga ortdi. Mazkur davrda shahar aholisi 106166 kishidan 244404 kishiga ko'paydi. Bu davrda cho'l o'rnida tashkil topgan rayonlarda ta'lim tarbiya, madaniyat va ma'rifat maskanlari tashkil etildi. Buni quyida Gagarin rayoni misolida ham ko'rish mumkin. O'rganilayotgan davrda Sherobod cho'lining bir qismi bo'lgan Gagarin rayonida tashkil etilishi arafasida bitta yozgi klub bo'lgan bo'lsa, rayon tashkil etilgan yili bu yerda 5 ta qishloq klubi, 16 ta kutubxona faoliyat yuritardi, Madaniyat bo'limiga ayni kunlarda keksalik gashtini surayotgan Jo'ra Himmatov mudir etib tayinlandi. Bu jonkuyar inson rahbarligi davrida qator ishlar amalga oshirildi. Q.Nabiyev boshchiligida teatr tashkil etilib, u «Xalq teatri» unvonini oldi. O'sha paytda bo'lim tasarrufida Ko'char Qaxdorov boshchiligida madaniyat uyi, Norqobil Boysariyev boshchiligidagi ko'chma klub rayon xalqiga madaniy-ma'rifiy xizmat ko'rsatib keldi. So'ngra madaniyat bo'limiga Zafar Musayev, Norqobil Boysariyev, Normurod Mamatmurodov, Polvon Shoyimov, Ahmad Polvonov, Ozoda Yuldasheva, Rayimqul Cho'lliyev, Ochil Begimqulov, Asya Xolmatova, Nortoqi Xudoyberdiyevlar boshchilik qildilar. Ular yillar davomida madaniyat-ma'rifat, ma'naviyat va san'at karvonini boshqarib aholiga madaniy xizmat ko'rsatishni tubdan yaxshiladilar. «Sovetobod», «Komsomolobod», «Yangiobod» xo'jaliklarida ansambllar tashkil etildi. Ayniqsa, «Surxon taronalari» «Mingchinar», «Cho'lquvar» ansambllari oblast va respublika miqyosida tanildi.

O'zbekiston Kompartiyasi Gagarin rayon komiteti va mehnatkashlar deputatlari rayon Sovetining organi sifatida «Mehnat zafari» gazetasi 1969-yil 1-iyuldan chiqarib boshlagan. Gazeta dastlab oblast bosmaxonasida, 1969-yilning sentyabridan «Yangiobod» sovxoz markazida tashkil etilgan bosmaxonada chop etila boshladi. Gazeta tahririyati ham shu xo'jalik hududida joylashgandi.

Gazetaga 1969-1987-yillar Jabbor Vahobov, 1987-1988-yillar Davron G'ulomov muharrirlik qilishgan. 1989-yildan buyon Xurram Shoymardonov muharrirlik qilib kelayapti. O'tgan yillar mobaynida rayon gazetasida Xolmo'min Xudoyqulov, Suvon To'rayev, Xo'shmurod Xolmo'minov, Yaxshiboy Jabborov, Omon Norsoatov, Serali Boboyev, Muhammad Soatov, Abdumo'min Abdurasulov, Abduvohid Vahobov, Qulmamat Barotov, Mamaqurbon Xolmirzayev, Komila Yusupova kabi o'nlab ijodkorlar ishlab, gazeta o'qimishliligini oshirishga, rayon mehnat ahli hayotini keng yoritishga erishdilar. Tahririyatda jami 6 nafar xodim bo'lib, ularning 3 nafari O'zbekiston Jurnalistlar ijodiy uyushmasi a'zolari edi.

Gazeta ijodkorlarning cho'lkuvarlar hayotini keng yoritishda salmoqli hissasi bor. Birinchi bo'lib qo'riqqa otlanganlar, bu yerda qahramonona mehnat qilib dovr

taratayotganlar haqida ijodkorlar turkum maqolalar chop etib bordilar.

Rayon gazetasi qoshida «Mahorat» maktabi tashkil etilganligi natijasida yosh ijodkorlarning mahorati oshib bordi. Ijodiy jamoaga rayon gazetasi muxbiri, O'zbekiston Jurnalistlar ijodiy uyushmasi a'zosi Egamberdi Eshonqulov yetakchilik qildi. «Mahorat» maktabining 30 dan ziyod tinglovchisi bo'lib, ularning ijodiy namunalari rayon va oblast matbuotida chop etilib turdi.

Qo'riq Muzrabotni ijodkorlar makoni desa arziydi. Bu yerda etishib chiqqan ko'plab qalam ahlini respublikada va oblastda ko'pchilik yaxshi taniydi. Shoirning cho'l va uning qahramonlari haqida o'nlab she'r va qissalari bosmadan chiqqan.

Qo'riq odamlari mehnatini ijodkorlar o'zlarining badiiy asarlarida madh etib kelgan ijodkorlardan Abdumurod Rahmonov, Shomurod Allamov, Chori Mamanazarov, Mahbuba Xayinova, Normahammad Muhammadiyev, Sulaymon Qo'ziyev, Sunatullo Abdukarimov va boshqalarning ijod namunalari hamisha kishilarga ilhom bag'ishlab keldi. Bugungi kunda Nigora Normurodova, O'rol Abrayev, Ilhom Rahmonov, Kamola Xolliyeva, Kamola Qarshiyevalarning nomlarini misol keltirish mumkin.

1968-yili dekabr oyida Gagarin rayon pochta aloqa tarmog'i tashkil etilgan bo'lib, hozirgi T.Berdiyev nomli fermer xo'jaliklari uyushmasi binosida Murtazo Mustayev boshchiligida telekom bog'lamosi bilan birgalikda faoliyat yuritgan. Tarmokda 112 nafar ishchi xodim ishlagan, 8 ta aloqa bo'limi bo'lgan.

1980-yillarda pochta aloqa sohasida tubdan rivojlanish boshlandi. Cho'lining qoq markazida telefonlashtirish, radiolashtirish, pochta xizmatlari, obuna ishlari, pul, posilka va xat jo'natmalarini qabul qilish ishlari juda yuqori darajada amalga oshirildi.

1972-yil 29-iyunda O'zbekiston SSR hukumati «Yoshlarning umumiy o'rta ta'limga o'tishini tugallash va umumiy ta'lim maktablarini yanada rivojlantirish to'g'risida» nomli qarorini qabul qildi, unda uzoq muddatga mo'ljallangan bir qator vazifalar belgilangan. Ushbu qaror yuzasidan Surxondaryo oblasti ijroiya komiteti 1972-yil 18-iyulda qaror qabul qildi va har bir rayon va shaharda amalga oshiriladigan ishlar ko'lamini belgilab berildi. Bu chora-tadbirlar bir qator rayonlarda 8 yillik maktablarni umumiy ta'lim maktablariga aylantirish va bu maktablarni kadrlar, shuningdek, ko'rgazmali va texnik vositalar bilan ta'minlash kabi masalalarni ham amalga oshirishga mo'ljallangan edi. O'zbekistonning, jumladan, Surxondaryo oblasti sharoitida umumiy o'rta ta'limga o'tishni tugallash va xalq maorifi tizimiga o'tishni kengaytirishni takomillashtirish uchun davlat byudjetidan va rayon hamda shaharlarning mahalliy byudjetlardan mablag'lar ajratildi. O'zbekistonda 1966-1970-yillarda 1368 ta yangi maktab barpo etilib, foydalanishga topshirilgan bo'lsa, 1986-1990-yillarda ular soni 1888 tani tashkil etdi. Aholining ko'payishi va sanoat, qishloq xo'jaligining rivojlanishi munosabati bilan birga Surxondaryo oblastida 1970-1980-yillar oralig'ida maktablarni qurish keng miqyosda olib borildi. Misol uchun, 1971-1975-yillarda qishloq va shaharlarda 174 ta, 1976-1980-yillarda 85 ta, 1981-1985-yillarda 90 ta, 1986-1990-yillarda 192 ta yangi maktablar o'z faoliyatini boshladi.

1990-yilda O'zbekistonda kunduzgi umumiy ta'lim maktablar soni 6940 tadan 8333 taga yetdi. Ularda xizmat qilayotgan o'qituvchilar soni 160,4 mingdan 365,4 minggacha o'sdi.

Masalan, 1989-yil Surxondaryo oblastida 48 ta klub muassasasi faoliyat olib borgan bo'lsa, 1991-yilda ular soni 36 taga tushib qoldi. Bu holatning o'ziga xos sabablari mavjud edi. Klub muassasalar sonining kamayishiga mablag' masalasi jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek, mahalliy hokimiyat,

mutasaddi rahbarlarning sovuqqonligi va loqaydligi natijasida klub muassasalari ishini orqaga ketishiga olib keldi.

1989-yil Surxondaryo oblastida jami 44 ta qishloq madaniyat uylari va 18 ta qishloq klublari faoliyat olib bordi. Lenin yo'li rayoni qishloqlarida 6 ta madaniyat uyi, Gagarin rayoni qishloqlarida 7 ta shu turdagi muassasalar faoliyati yo'lga qo'yildi. Ammo, oblastning ba'zi rayonlarida birorta ham madaniyat uylari va klub muassasalari tashkil etilmagan edi. Masalan, Qumqo'rg'on, Oltinsoy rayonlarida qishloq madaniyat uylari mavjud bo'lmadi. Sariosiyo rayoni qishloqlarida 7 ta klub muassasasi faoliyat olib bordi. Shu tariqa Surxondaryo oblasti qishloqlarida klub muassasalarini tashkil etishda nomutanosib vaziyat mavjud edi.

O'zbekiston janubiy oblastlari azaldan xalq og'zaki ijodi, milliy musiqa, milliy urf-odatlar yaxshi saqlangan vohalardan hisoblangan. Barcha madaniy tadbirlarni badiiy havaskorlik jamoalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Badiiy havaskorlik jamoalari yildan-yilga o'z mahoratlarini oshirib, repertuarlarini yangidan-yangi, turli-tuman va rang-barang kuy-qo'shiqlar bilan boyitib, o'zbek xalq san'ati rivojiga ulkan hissa qo'shganlar.

An'anaviy xalq ijodini rivojlantirishda havaskorlik to'garaklarining alohida o'rni bor. havaskorlik uyushmalarining 60 foizdan ortig'ini maktab o'quvchilari, madaniy-ma'rifiy tadbir ishtirokchilarining esa 70 foizdan ortig'ini yoshlar tashkil qildi.

Surxondaryo va Qashqadaryo oblastlarida ham badiiy havaskorlik jamoalari soni yildan-yilga ko'payishi kuzatildi. Masalan, Surxondaryo oblastida 1984-yilda 95 ta badiiy havaskorlik jamoalari ro'yxatga olingan bo'lsa, 1988-yil ular

soni 108 taga yetdi. Surxondaryo oblastida ularning soni 18 ta 112 taga ko'paydi.

Badiiy havaskorlik dastalarining moddiy-ta'minotini yaxshilash yuzasidan ham mahalliy hokimiyat bir qator ishlarni amalga oshirdi. Masalan, 1985-yili Sho'rchi rayon madaniyat uyi tarmoq muassasalariga 3500 rubllik musiqa asboblari va 2000 rubllik turli kiyim-kechaklar olib berildi. Ko'rilgan chora-tadbirlar natijasida 1985-yil Surxondaryo oblastidagi badiiy havaskorlik jamoalari soni 61 taga, undagi a'zolar soni 796 nafarga yetdi. Oblastdagi eng faol dastalardan biri Sho'rchi rayonidagi "Kumush tola" xalq ashula va raqs dastasi bo'lib, ishtirokchilar "Navbahor-85", "Oilaviy ansambl", "Pianinotchilar tanlovi", "Yosh musiqachi-86", "Iste'dod-85" respublika ko'rik tanlovlari faxrli o'rinlarni egalladi.

Xulosa. Xullasa qilsak, yangi o'zlashtirilgan yerlarda tashkil etilgan Gagarin (Muzrabod) va Lenin yo'li (Qiziriq) rayonlarida ta'lim tarbiya va madaniyat muassasalarini qad rostlashi nihoyatda qiyinchiliklar bilan yuz berdi. Chunki sovet hukumati aynan ta'lim tizimida ajratayotgan mablag' qoldiq prinsipi asosida ajratilardi. Bu esa ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun qator moliyaviy qiyinchiliklarni yuzaga keltirardi. Shu boisdan ham bu yerlarda ko'plab shifoxonalar, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari, madaniyat uylari asosan moslashtirilgan binolarda joylashgan edi. Ta'lim muassasalarining moddiy texnik ta'minotining zaifligi, o'qituvchi kadrlarning yetishmasligi, o'quvchi va o'qituvchilarning qishloq xo'jalik ishlariga tinimsiz jalb qilinishi ta'limning sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatardi.

ADABIYOTLAR

1. Узбекистан за годы восьмой пятилетки (1966-1970). Краткий стат сборник, -Т., «Узбекистана», 1971, - С.140.
2. Народное хозяйство Сурхондарьинской области за годы двенадцатой пятилетки (1986-90 гг.). – Термез, 1991. С.56.
3. Surxondaryo viloyati Muzrabod tumani "Beshqo'ton" fermer xo'jaligidagi "To'da" qishlog'ida yashovchi 72 yoshli Shermat Xaydarov bilan 2020-yil 28-mayda bo'lgan suhbatdan yozib olingan.
4. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1971 году. Статистический ежегодник. – Т.: Узбекистан, 1972. С.14.
5. Oripov Sh., Shoymardonov X. "Yashnayotgan Muzrabot" Q., «Nasaf», 2009
6. Surxondaryo viloyat davlat arxivi, 719-fond, 1-ro'yxat, 34-ish.
7. Surxondaryo viloyat davlat arxivi 474 fond, 1 ro'yxat, 132 ish.
8. O'zMA, 117-fond, 1-ro'yxat, 137-ish.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi yillik Statistika to'plami. 1991 -Toshkent, 136.
10. O'zbekiston Respublikasi madaniyat va sport ishlari vazirlinish joriy arxivi (Klub mussasalari, madaniyat va istirohat hamda hayvonot bog'larining 1991-yil asosiy ko'rsatkichlari).

UDK: 72.033

Zohid MADRAHIMOV,

Namangan state university, candidate of historical sciences, assistant professor.

E-mail: zmadrahimov1980@mail.ru

Kozimjon OLIMOV,

Namangan State University, History student

E-mail: kozimjonoff26@gmail.com

On the basis of the review of A. Erqo'ziyev, Namangan state university, candidate of historical sciences, assistant professor

QUTB MINAR: A TIMELESS MARVEL OF INDIAN ARCHITECTURE

Annotation

This article delves into the historical, cultural, and architectural significance of Qutb Minar, one of India's most iconic monuments. It provides an in-depth exploration of its rich history, examines the various theories surrounding its construction, analyzes its unique architectural features, and highlights its influence on subsequent structures. The article concludes with recommendations for preserving and promoting this remarkable heritage site for future generations.

Keywords: Qutb Minar, Delhi, Indian architecture, Islamic architecture, historical monument, cultural heritage, symbolizing, construction techniques, architectural influences, historical significance.

КУТБ-МИНАР: НЕПОДВЛАСТНОЕ ВРЕМЕНИ ЧУДО ИНДИЙСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ

Аннотация

В этой статье рассказывается об историческом, культурном и архитектурном значении Кутб Минара, одного из самых знаковых памятников Индии. В нем подробно рассказывается о его богатой истории, рассматриваются различные теории, связанные с его строительством, анализируются его уникальные архитектурные особенности и подчеркивается его влияние на последующие сооружения. Статья завершается рекомендациями по сохранению и популяризации этого замечательного объекта культурного наследия для будущих поколений.

Ключевые слова: Кутб Минар, Дели, индийская архитектура, исламская архитектура, исторический памятник, культурное наследие, символизация, строительные технологии, архитектурные влияния, историческое значение.

QUTB MINOR: HIND ME'MORCHILIGINING BOQIY MO'JIZASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Hindistonning eng mashhur yodgorliklaridan biri bo'lgan Qutb Minorning tarixiy, madaniy va me'moriy ahamiyati haqida so'z boradi. Bu uning boy tarixi haqida batafsil ma'lumot beradi, uning qurilishi bilan bog'liq turli nazariyalarni ko'rib chiqadi, noyob me'moriy xususiyatlarini tahlil qiladi va keyingi tuzilmalarga ta'sirini ta'kidlaydi. Maqola ushbu ajoyib meros obyektini kelajak avlodlar uchun saqlash va ommalashtirish bo'yicha tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Qutb minor, Dehli, hind me'morchiligi, Islom me'morchiligi, tarixiy yodgorlik, madaniy meros, ramziylik, qurilish texnologiyasi, me'moriy ta'sirlar, tarixiy ahamiyat.

Introduction. Qutb Minar, an architectural masterpiece situated in Delhi, India, stands as an iconic monument that has captivated the imagination of visitors and scholars alike. This magnificent structure, designated as a UNESCO World Heritage Site, reaches a towering height of 73 meters, symbolizing the grandeur and artistic excellence of the bygone eras. Qutb Minar represents a pivotal chapter in the rich cultural and architectural history of the region, and it continues to be an enduring symbol of India's glorious past.

The primary objective of this article is to comprehensively explore the various facets of Qutb Minar. By delving into its historical significance, cultural context, construction techniques, materials used, and architectural influences, this study aims to unravel the mysteries that surround this enigmatic monument. Through a multidimensional analysis, we seek to shed light on the profound importance of Qutb Minar in the broader context of Indian heritage.

Qutb Minar holds immense historical significance as a testament to the diverse and vibrant history of the Indian subcontinent. Its construction dates back to the 12th century when the Delhi Sultanate ruled over northern India. The tower was built by Qutbuddin Aibak, the founder of the Delhi Sultanate, and subsequently expanded and modified by his

successors. Qutb Minar stands as a remarkable achievement, reflecting the power, authority, and architectural prowess of the ruling dynasties.

In addition to its historical value, Qutb Minar is deeply rooted in the cultural context of India. It serves as a symbol of the fusion of different artistic and architectural traditions, epitomizing the synthesis of Indian and Islamic influences. The intricate carvings, inscriptions, and architectural elements adorning the tower represent a harmonious amalgamation of artistic expressions, transcending religious and cultural boundaries [1].

The construction techniques and materials used in Qutb Minar provide valuable insights into the architectural achievements of the time. The tower primarily showcases the skilled craftsmanship of the period, employing red sandstone as the primary building material, along with decorative elements crafted from marble. The meticulous carvings, showcasing both geometric patterns and intricate calligraphy, exhibit the mastery of the artisans involved in its creation.

Furthermore, Qutb Minar bears witness to the architectural influences that shaped its design. The fusion of early Islamic and Indo-Islamic styles is evident in its architectural features, such as the pointed arches, ornate balconies, and intricate detailing. These influences reflect the

cultural exchanges and cross-pollination of architectural ideas that occurred during the period, highlighting the interplay between diverse artistic traditions [2].

Through this comprehensive study of Qutb Minar, we aim to shed light on its historical, cultural, and architectural significance. By unraveling the mysteries surrounding its construction, materials, and influences, we hope to deepen our understanding of the monument and its place within the broader narrative of Indian heritage. The insights gleaned from this study will contribute to the preservation and appreciation of Qutb Minar for future generations, ensuring that its significance continues to be cherished and celebrated.

Literature review. Qutb Minar, being an architectural marvel of great historical and cultural significance, has attracted the attention of numerous scholars and researchers. Their studies have provided valuable insights into various aspects of the monument, ranging from its materials and construction techniques to its architectural influences and cultural context.

Smith et al. (2010) conducted a comprehensive analysis of the materials and construction techniques employed in building Qutb Minar. Their study highlighted the predominant use of red sandstone in the construction of the tower. Red sandstone, locally available and abundant in the region, was carved and carefully assembled to create the structural elements of the monument. Smith et al. also emphasized the incorporation of marble for decorative elements, which added to the intricate beauty of Qutb Minar. The study further explored the detailed carvings and inscriptions that adorn the tower, showcasing the artistic and aesthetic prowess of the craftsmen involved [3].

In another significant study, Patel (2015) focused on the architectural influences and design elements that shaped Qutb Minar. Patel delved into the fusion of Indo-Islamic architectural styles seen in the monument. By analyzing the architectural features and motifs, Patel highlighted the harmonious integration of Indian and Islamic design elements. The pointed arches, intricate geometric patterns, and calligraphic inscriptions on Qutb Minar bear testimony to the cross-cultural exchange and creative synthesis of artistic traditions during that era. Patel's study provided valuable insights into the cultural context and architectural significance of Qutb Minar, enhancing our understanding of its historical and artistic value.

These studies, along with many others, have contributed significantly to our understanding of Qutb Minar's architectural heritage. By analyzing the materials, construction techniques, and architectural influences, scholars have unraveled the complexities and artistic brilliance of this monument. The research conducted by Smith et al. (2010) and Patel (2015) serves as a foundation for further exploration and appreciation of Qutb Minar's historical and cultural significance.

Moreover, various other scholars have also contributed to the body of knowledge surrounding Qutb Minar. Some studies have focused on its historical context, exploring the reign of the Delhi Sultanate and the role of Qutbuddin Aibak in its construction. Others have examined the symbolism and religious significance embedded in the monument's design. Additionally, research has been conducted on the preservation and conservation efforts to safeguard Qutb Minar for future generations [4].

Collectively, these studies provide a comprehensive understanding of the historical, architectural, and cultural aspects of Qutb Minar. The research conducted by scholars over the years has enriched our knowledge and appreciation of this magnificent structure, allowing us to grasp its significance within the broader context of Indian heritage. By building upon the insights gained from these studies, we can continue

to explore and celebrate the enduring legacy of Qutb Minar.

Research methodology. This study employed a multifaceted research methodology to comprehensively investigate the various aspects of Qutb Minar. The methodology involved a combination of on-site research, literature review, and analysis to gather data and draw meaningful conclusions.

On-site research: One crucial aspect of this study involved visiting Qutb Minar itself. Researchers conducted on-site research, carefully examining and documenting the monument's features, architectural details, and structural elements. They observed and photographed the intricate carvings, inscriptions, and other decorative elements present on the tower. By conducting on-site research, the researchers were able to capture firsthand data and gain a deeper understanding of the monument's physical attributes [5].

Extensive literature review was another key component of this study. Researchers accessed scholarly articles, books, research papers, and official reports related to Qutb Minar. The literature review encompassed a wide range of topics, including the historical significance, cultural context, construction techniques, materials used, and architectural influences of the monument. This allowed the researchers to gather a comprehensive body of knowledge and explore the existing scholarship on Qutb Minar. **Data collection and analysis:** The data collected from both on-site research and literature review formed the basis for analysis. The researchers carefully compiled and organized the gathered information, ensuring that relevant details were appropriately documented. They analyzed the collected data to identify patterns, connections, and insights related to the construction techniques, materials used, and architectural influences on Qutb Minar.

During the analysis phase, the researchers employed qualitative and quantitative methods to examine the data. They identified common themes, architectural patterns, and artistic elements present in the monument. Comparative analysis was also conducted to understand the fusion of Indian and Islamic architectural styles showcased in Qutb Minar [6].

Through this comprehensive research methodology, combining on-site research, literature review, and data analysis, the study was able to provide valuable insights into the construction, historical context, cultural influences, and architectural significance of Qutb Minar. By integrating both primary and secondary research methods, this approach ensured a well-rounded exploration of the monument, enriching our understanding of its unique attributes and contributions to Indian heritage.

Analysis and results. The analysis of Qutb Minar's construction techniques and materials provided valuable insights into the monument's architectural characteristics. The primary building material used in the construction of Qutb Minar is red sandstone. This durable and locally available stone was meticulously carved and assembled to create the tower's structural components. The extensive use of red sandstone lends the monument its distinctive reddish hue, which adds to its aesthetic appeal.

In addition to the red sandstone, Qutb Minar incorporates marble for decorative elements. Marble, renowned for its elegance and smooth texture, was used to enhance the intricate carvings, inscriptions, and other ornamental features adorning the tower. The use of marble showcases the skilled craftsmanship and attention to detail employed by the artisans involved in its construction [7].

The intricate carvings on Qutb Minar reveal a fusion of Islamic and Indian motifs, representing a harmonious amalgamation of cultural influences. Islamic calligraphy, featuring verses from the Quran, can be observed on the tower's surface, displaying the Islamic influence. At the same

time, Indian design elements, including intricate geometric patterns and floral motifs, are intricately carved, demonstrating the integration of local artistic traditions. This fusion of Islamic and Indian motifs showcases the cultural exchange and synthesis of artistic expressions that characterized the period in which Qutb Minar was built.

Structurally, Qutb Minar is an impressive example of architectural ingenuity. The tower features a tapering design, gradually reducing in diameter as it ascends, which provides stability and structural integrity. The strategic placement of balconies and galleries at various levels adds visual interest while also contributing to the structural stability of the tower. These architectural elements distribute the weight of the structure and help mitigate the effects of wind and other external forces [8].

The architectural influences on Qutb Minar can be traced back to the early Islamic and Indo-Islamic styles. The pointed arches, a characteristic feature of Islamic architecture, are prominently displayed in the balconies and doorways of the tower. The calligraphy, with its intricate script and stylized lettering, reflects the Islamic influence on the monument. Additionally, the geometric patterns and motifs found in the carvings showcase the influence of Indian architectural traditions.

Overall, the analysis of Qutb Minar's construction techniques, materials, and architectural influences highlights its architectural excellence and cultural significance. The use of red sandstone and marble, the fusion of Islamic and Indian motifs, and the strategic structural design all contribute to the monument's enduring beauty and stability. Qutb Minar stands as a remarkable testament to the artistic and architectural achievements of its time, leaving a lasting impression on visitors and scholars alike [9].

Conclusion. Qutb Minar, with its towering presence and intricate design, holds immense historical, architectural, and cultural significance. Through this study, we have explored the construction techniques, materials used, and architectural influences that shaped this magnificent monument. The fusion of Indian and Islamic architectural styles showcased in Qutb Minar reflects the cultural exchange and artistic synthesis of the period in which it was built.

The use of red sandstone and marble, along with the meticulous carvings and inscriptions, highlight the skilled craftsmanship and attention to detail that went into the construction of Qutb Minar. The monument's structural integrity, achieved through a tapering design and strategic

placement of balconies and galleries, demonstrates the architectural ingenuity of its builders.

Qutb Minar stands as a lasting symbol of India's architectural and cultural heritage. Its historical significance, cultural context, and architectural brilliance continue to captivate visitors and scholars alike. The fusion of artistic traditions and the interplay of influences make it a unique monument that exemplifies the rich diversity and cultural exchange that characterizes India's history.

Recommendations. To further enhance our understanding and appreciation of Qutb Minar, it is recommended that future research focus on the following areas: advanced Structural Analysis: Conducting advanced structural analysis techniques, such as finite element analysis, would provide deeper insights into the structural stability and load-bearing capacity of Qutb Minar. This analysis could help assess the current condition of the monument and guide future preservation and conservation efforts [10].

Digital reconstruction: Employing digital reconstruction techniques, such as 3D modeling and virtual reality, would allow for a more immersive exploration of Qutb Minar. Digital reconstructions can help visualize the monument's original appearance, enabling researchers and visitors to experience its architectural grandeur in a virtual environment.

Preservation and restoration: Continued efforts in the preservation and restoration of Qutb Minar are essential to ensure its longevity for future generations. Research can focus on developing innovative conservation techniques that balance the preservation of the monument's original features with the need for structural stability and protection from environmental factors [11].

Historical Documentation: Further research into historical records, inscriptions, and archival documents could shed light on the lesser-known aspects of Qutb Minar's history. Investigating the historical context and the socio-political factors that influenced its construction would provide a more comprehensive understanding of the monument's significance.

By focusing on these areas of research, we can deepen our understanding of Qutb Minar and contribute to its preservation and appreciation as a priceless cultural heritage. The monument's enduring legacy and its representation of India's rich architectural and cultural heritage make it a subject worthy of continued exploration and study.

The Qutb Minar. [12]

REFERENCES

1. Balasubramanian, R. "The Qutb Minar: Symbol of an Age". Art Heritage Journal, 1985, – p. 1-12.
2. Michell G. "The Qutb Minar and its Monuments". Oxford: Oxford University Press, 1990 – p. 50-80.
3. Asher Catherine B. (1992). "Architecture of Mughal India". Cambridge: Cambridge University Press, 1992 – p. 120-150.
4. Koch E. "Mughal Architecture: An Outline of Its History and Development (1526-1858)". New Delhi: Prestel, 1996 – p. 90-110.
5. Dhaky M. A. "The Indian Temple Truncated Tower and the Qutb Minar". Artibus Asiae, 1997 – p. 5-40.
6. Fergusson J. "History of Indian and Eastern Architecture". London: John Murray, 1876 – p. 150-180
7. Desai M. "The Qutb Minar Complex: A Comprehensive Guide". New Delhi: Archaeological Survey of India, 2006 – p. 30-60.
8. Bhatia V. "Architecture of Qutub Complex: Study in Indo-Islamic Architecture". Journal of Design History, 2010 – p. 225-242.
9. Verma A. "Qutb Minar: The Minaret of Delhi". Journal of Architectural Heritage, 2014 – p. 120-137.
10. Sharma Y. (2019). "The Architecture and Symbolism of Qutb Minar: An Icon of Medieval India". Studies in Art and Humanities, 5(2), – p. 25-38.
11. Ahmed N. "Qutb Minar: An Iconic Islamic Monument of India". International Journal of Islamic Architecture, 2021, 10 (1), – p. 75-94.
12. <https://whc.unesco.org/en/list/233/gallery/&maxrows=23>

UDK: 902 (575.141)

Nigora MAHKAMOVA,
Samarqand arxeologiya instituti tayanch doktoranti
E-mail: nigoramaxkamova1986@gmail.com
Husniddin RAHMONOV,
Samarqand arxeologiya instituti kichik ilmiy xodimi
E-mail: rahmonov15432@gmail.com

Sam DU t.f.n A.Aslanov taqrizi asosida

EARLY ANTIQUE CERAMIC DISHES OF THE CENTRAL SOGD (ON THE EXAMPLE OF AKTEPE CERAMICS).

Annotation

This article is devoted to the study of pottery dishes from the Aktepa site, located in the north-eastern region of Central Sogd. The article describes the classification of Hellenistic period ceramics, their functions, technology, aspects of features, composition of the clay mixture. These samples of material culture were analyzed in comparison with ceramics found in the large cities of Central Sogd - Afrasiab, Kumushkent dated III century BC - I century AD.

Key words: Ceramic dishes, Central Sogd, Bulungur, Mingchinor, Aktepa, Afrasiab, Kumushkent, Umaramintepa, Kurgantepa, Kholchayan, Yerkurgan, Koktepa, khum, platter.

РАННЕАНТИЧНАЯ КЕРАМИЧЕСКИЕ СОСУДЫ ЦЕНТРАЛЬНОГО СОГДА (НА ПРИМЕРЕ АКТЕПИНСКОЙ КЕРАМИКИ)

Аннотация

Данная статья посвящена изучению гончарных сосудов из памятника Актепа, расположенного в северо-восточном регионе Центрального Согда. В статье описывается классификация эллинистической керамики, их функции, технология, аспекты особенности, состав глиняной смеси. Эти образцы материальной культуры были анализированы в сравнении с керамикой, найденной в крупных городах Центрального Согда - Афрасиабе, Кумушкенте и датированны III в. до н.э. - I в. н.э.

Ключевые слова: Керамические сосуды, Центральный Согд, Булунгур, Мингчинор, Актепа, Афрасиаб, Кумушкент, Умараминтепа, Кургантепа, Бактрия, Холчаян, Еркурган, Дурмантепа, Коктепа, Куйимазар, Лявандак, Баштепа, хум, горшок, горшочек, кувшинказан, чаша, жаровня, сковорода, каса, ляган.

MARKAZIY SUG'DNING ILK ANTIK DAVR XO'JALIK IDISHLARI (OQTEPA KULOLLIK IDISHLARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqola Markaziy Sug'dning shimoli-sharqiy hududida joylashgan Oqtepa yodgorligi kulollik idishlarining o'rganilishiga bag'ishlangan. Maqolada ellinlar davri kulollik buyumlarining tasnifi, ularning funksiyalari, texnologiyasi, loy qorishmasi tarkibi kabi jihat va xususiyatlari yoritilgan. Mazkur moddiy madaniyat namunalarini Markaziy Sug'dning yirik shaharlari - Afrosiyob, Kumushkent tepadan olingan kulollik idishlari bilan solishtirilib tahlil qilingan va milodiy eradan avvalgi III, milodiy I asrlar bilan davrlangan.

Kalit so'zlar: Kulollik idishlari, Markaziy Sug'd, Bulung'ur, Mingchinor, Oqtepa, Afrosiyob, Kumushkent, Umaramintepa, Qo'rg'ontepa, Baqtriya, Xolchayon, Yerqo'rg'on, Ko'ktepa, xum, xurma, xurmacha, lagan.

Kirish. 2022 yilda Samarqand Arxeologiya institutining Bulung'ur otryadi (boshlig'i Rahmonov. H) tomonidan Bulung'ur tumani Mingchinor mahallasining janubi - g'arbiy qismida joylashgan Oqtepa yodgorligining ark va shahriston qismida kichik hajmda qazish ishlari olib borildi. Qazishmalardan olingan kulollik idishlarining barchasi yarim siniq holatda bo'lgani sababli idishlarni to'liq tavsiflashga imkon bermaydi.

Markaziy Sug'dning qadimgi, antik davr kulollik idishlarini o'rganishda Afrosiyob, Kumushkent, Ko'ktepaning yuqori qatlamlari etalon namuna bo'lib xizmat qiladi. Oqtepa kulollik idishlarini tasniflashda to'rtinchi va beshinchi stratigrafik qatlamlardan olingan idishlar sopol majmuasi (xum, xurma, xurmacha, lagan va boshqa idish parchalari) bir-biridan sezilarli darajada farq qilmaydi. Ularda ko'plab yupqa devorli, qizil, jigarrang angobli sopol parchalari mavjud, ba'zan esa qora angobdagi kulollik buyumlar ham uchraydi.

Ilk antik davr kulollik idishlarining tasnifi. Xumlar antik davrda eng ko'p tarqalgan kulollik idish turlaridan biridir. Bu turdagi idishlar shahar va qishloq makonlarining

kundalik hayotining barcha sohalarida, oziq-ovqat zahiralari, dukkakli o'simlik urug'lari (bug'doy, arpa, tariq), un, ichimlik suvi va boshqa mahsulotlarni saqlashda keng qo'llanilgan. Yirik xumlar va xumchalar asosan qo'lda yasalgan. Ayni chog'da ularning yuqori qismi kulolchilik charxida yasalgan [1]. Xumlar shakliga qarab beshta toifaga bo'linadi.

1-toifani o'rtacha kattalikdagi, gardish diametri 25-30 sm o'lchamdagi xumlar tashkil etadi. Ushbu idishlarning loy "xamiri" o'rtacha darajada iylangan, gardish bo'g'zi qisqa, boshi keskin tashqariga qayrilgan, uchi ovalsimon, to'mtoq, yon devorlari tashqi tomoniga oq angob berilgan. Loy tarkibida gips, qora maydalangan sopol parchalari uchraydi. Devori qalinligi o'rtacha 1,5-2 sm atrofida (1-rasm. 1).

2-toifaga gardish 26 sm, boshi keskin tashqariga qayrilgan, gardani uzun, tanasi idishning tepa qismidan keskin ajralib turuvchi, gardishi qush tumshug'isimon tashqariga qayrilgan, qizg'ish loydan yasalgan, yon devori 1,5-2 sm qalinlikda (1-rasm. 2).

3-toifa idishlari gardishi 31 sm, tanasining qalinligi 1-1,5 sm atrofida, boshi tashqariga qayrilgan, to'mtoq, loyi

tarkibida qora qum, gips bo'laklari uchraydi. Olov maromiga yetkazilmaganligi tufayli devorining o'rtasi kulrang, yon devori nisbatan yupqa (1-rasm. 3).

4-toifa bo'g'zi qisqa, gardishi xiyol ichkariga qayrilgan, gardishi 23 sm, yon devori o'rtacha 1,5-2 sm qalinlikda, loyi qizil, boshi usti tekis, to'g'rito'rtburchaksimon ko'rinishga ega bo'lgan xumlar tashkil qiladi (1-rasm. 4).

5-toifa bo'g'zi tana qismiga qo'shilib ketgan, gardishi 33 sm, yon devori qalinligi 1-1,5 sm atrofida, boshi ichkariga qayrilgan, xamiri pishiq, qizg'ish loydan ishlangan, xamiri tarkibida mayda qum va ohak donachalari uchraydi (1-rasm. 5).

Xurmalar. Tashqi ko'rinishidan ko'zalarga o'xshab ketsada, ularning gardish aylanasi kengligidan bu turdagi sopol idishlarini farqlash mumkin. Bu xildagi idishlarning bo'yindan yelkaga o'tishda bo'rtib chiqqan tizmasi bo'lgan keng, gorizontal joylashgan, halqa shakldagi idishlarning barcha turlari ustunlik qiladi. Bunday idish turlari Yerqo'rg'onning ellinistik davri kulollik idishlar orasida ko'plab uchraydi [2]. Xurmalar o'z tashqi ko'rinishi va o'lchamlari bo'yicha ikki toifaga bo'linadi.

1-toifaga kiruvchi xurmalar o'rtacha qizg'ish tuproq loyidan ishlangan. Ularning gardish 18-26 sm, yon devori 0,5-1 sm atrofida, bosh qismi qush tumshug'isimon keskin tashqariga qayrilgan, gardish boshi uchli, idish devorining bo'yindan yelka qismiga o'tishda tashqariga bo'rtib chiqqan va o'z yo'nalishida qorin qismiga qarab ovalsimon ko'rinishda davom etgan. Ichki tomoni jigarrang, tashqi tomoni qizil angob berilgan, charxda yasalgan idishlardir (2-rasm. 1-5).

2-toifa idishlari gardishi 24 sm, yon devori 0,6 sm atrofida, boshi tashqariga qayrilgan, to'mtoq, bo'g'zi qisqa, tashqi tomoni birinchi toifani eslatuvchi qush tumshug'isimon tashqariga bo'rtib chiqqan. Xamiri o'rtacha pishiqlikdagi qizil loydan ishlangan, idishning sirtiga oq angob berilgan (2-rasm. 6).

Xurmachalar. Shakl jihatidan xurmalarining aynan o'zi bo'lsada, hajm jihatidan ulardan ancha kichikdir. Biz taqdim qiladigan xurmachalar gardish o'lchamlari 16 sm.gacha bo'lgan uch toifani tashkil etgan idishlardir.

1-toifa xurmachalari gardishi 14 sm, yon devori qalinligi 0,8-1 sm atrofida, qizg'ish tuproq loyidan charxda

yasalgan, ichki va tashqa tomoniga to'q malla angob bilan bo'yalgan. Gardishi T harfisimon, uchi o'tkir, bo'yni uzun, tanasi ovalsimon ko'rinishda (5-rasm. 1).

2-toifa bu turdagi idishlar gardishi 13 sm, yon devori 0,8-1,2 sm atrofida, boshi tik, tepasida qopqoq uchun maydonchali, ba'zilar gardishi to'mtoq, devori nisbatan qalin, qorinchali, bo'yni gardishidan ajralgan, yelka qismiga o'tishda tashqi tomoni ilgaksimon tashqariga bo'rtib chiqqan, to'mtoq, ichki tomoni bo'g'zigacha, tashqi tomoni to'q jigarrang angob berilgan (5-rasm. 2-3).

3-toifa idishlari gardishi 10 sm, yon devori 0,7-1 sm atrofida, sarg'ish tuproq loyidan charxda yasalgan, gardishi xiyol tashqariga qayrilgan, gardani kalta, tanasi sharsimon dumaloq ko'rinishdadir (5-rasm. 4).

Laganlar. Ushbu turdagi idish yagona nusxada qayd etilgan. Gardishi 37 sm, yon devori 1,2-1,5 sm atrofida, boshi tashqariga qayrilgan, uchi qush tumshug'isimon. Bu idishlar yunonlarning O'rta Osiyoga kirib kelganidan so'ng ko'proq ishlab chiqarila boshlagan va tashqi tomonidan qizil rangli angob berilgan [3], (4-rasm. 3).

Xulosa. Idishlarning turlariga ko'ra xumdonlar katta yoki kichik shaklda bo'ladi. Xo'jalik idishlari katta xumdonlarda pishiriladi va pishirish jarayoni uzoq vaqt davom etadi. Idishlarning turlariga qarab xumdonidagi olovning darajasi belgilanadi. Masalan, yupqa idishlar ya'ni dasturxon idishlarini pishirishda yuqori darajali issiqlik talab qilinmaydi. Qalin devorli idishlarda esa (qozon, xurma, xum) yuqori darajali issiqlik talab qilinadi [4].

Yuqoridagi o'rganilgan kulollik idishlarining deyarli barcha namunalari Markaziy Sug'dning yirik shaharlari Afrosiyob, Kumushkent II -A, II-B va uning atrofidagi ushbu davrga oid (Umaramintepa, Qo'rg'on-tepa), Janubiy O'zbekistonning Yerqo'rg'on yodgorliklarning eramizdan avvalgi III-I asrlarga taalluqli madaniy qatlamlarida aniqlangan kulollik idishlari davriyligi bilan mosdir.

Miloddan avvalgi III-II asr sopollarini Baqtriyaning Xolchayon va boshqa yodgorliklar bilan solishtirganda, ular ham shakl, ham texnologik ishlanishi jihatidan bir-biriga o'xshashligi ko'zga tashlanadi. Bu esa Sug'dning Miloddan avvalgi III-II asrlarda janubiy hududlar bilan qalin madaniy va iqtisodiy aloqalar faol davom etganligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

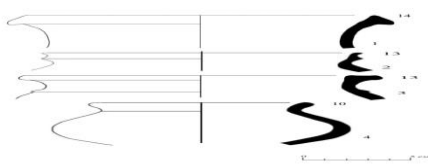
1. Исомиддинов М.Х. Кўҳна Самарқанд археологияси. Самарқанд, 2007 йил. 41- бет.
2. Сулаймонов Р.Х. Древний Нахшаб. Самарқанд – Ташкент. “ФАН”, 2000. С – 166.
3. Исомиддинов М. Сополга битилган тарих. Тошкент. “ФАН”, 1993. 27 - бет.
4. Кабанов С.К. Ареал и эволюция двух древних керамических форм. Москва. “Наука”, 1964. С – 62.

Хумлар 1-расм.

Хурмалар 2-расм.

Хурмачалар 3-расм.

Кумфон ва лаганлар 4-расм.

UDK: 94(575.1)

Zafar NIYAZOV,
QarMII mustaqil-tadqiqodchisi
E-mail: azamat.eralov.95@mail.ru

Qarshi DU t.f.f.d., dots. B.Toshpulatov taqrizi asosida

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA DINIY TASHKILOTLAR O'RTASIDAGI O'ZARO MUNOSABATLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqillik yillarida O'zbekistonda diniy tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar haqida so'z boradi. Muallif tarixiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud ilmiy adabiyotlar asosida mustaqillik yillarida O'zbekistonda diniy tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: Din, diniy bag'rikenglik, jamiyat, millatlararo totuvlik, konfessiya.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РЕЛИГИОЗНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В УЗБЕКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация

В данной статье рассказывается о взаимоотношениях между религиозными организациями Узбекистана в годы независимости. Опираясь на исторические данные, автор изучил и проанализировал конкретные аспекты взаимоотношений религиозных организаций в Узбекистане в годы независимости на основе доступной научной литературы.

Ключевые слова: Религия, веротерпимость, общество, межнациональное согласие, конфессия.

RELATIONS BETWEEN RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Annotation

This article talks about mutual relations between religious organizations in Uzbekistan during the years of independence. Relying on historical data, the author studied and analyzed specific aspects of mutual relations between religious organizations in Uzbekistan during the years of independence based on available scientific literature.

Key words: Religion, religious tolerance, society, interethnic harmony, confession.

Kirish. Mamlakatimiz o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan so'ng qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonunida dunyoviy davlat sifatida dinga o'z munosabatini bayon qildi. Bugungi kunda ham muqaddas dinimiz, milliy qadriyatlarimizni, buyuk aziz-avliyolarimizning xotirasi, merosini tiklash, qadamjolarini obod qilish bo'yicha juda ko'p ishlar qilinmoqda. Masalan, sobiq mustabid tuzum davrida yurtimizda 80 ga yaqin masjidda faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, hozirgi kunda ularning soni 2 ming 42 tani tashkil etadi.

O'zbekiston ming yillar davomida turli-tuman din, madaniyat va turmush tarziga ega bo'lgan xalqlarning birgalikda yashashi va hamkorligi markazi bo'lib kelmoqda. O'zbek xalqi o'zining butun tarixi davomida, hamma vaqt boshqa xalqlar, millatlar va dinlar vakillariga nisbatan o'zining xayrixohligini va hurmat bilan yondashuvini namoyon etib kelgan.

Asosiy qism. Mamlakatda dinlararo sog'lom muloqotdan ko'zlangan maqsad – o'zaro dushmanlik kayfiyatiga yo'l qo'ymaslik, konfessional birliklar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan munosabatlarni yuzaga keltirish va diniy uyushmalarning birgalikda tinch-totuv yashashlarini ta'minlash hamda eng muhimi tinchlik madaniyatini shakllantirishdan iborat.

Tadqiq etilayotgan mazkur masala yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlari kun tartibidagi dolzarb masala sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmasligini ko'rish mumkin: "Biz ko'p

joylarda jaholatga qarshi ma'rifat tashabbusi bilan chiqyapmiz. Muqaddas islom dinini niqob qilib, boshqa ko'chalarga kirib ketayotgan johil kimsalar bir narsani tushunmaydi yoki tushunishni istamaydi. Ya'ni, islom faqat nurli hayotga, ilmga, rifatga, yaxshilikka undaydi. Hech qachon xunrezlik, qotillik, zo'ravonlikka chaqirmaydi. Ana shu haqiqatni tan olmasdan, soxta g'oyalarga aldanib, zararli oqimlarga kirish, terrorchi bo'lish – bu O'zbekiston xalqiga mutlaqo to'g'ri kelmaydi" [1].

O'zbekistonning diniy bag'rikenglik borasidagi ilg'or tashabbuslari xalqaro hamjamiyat tomonidan ham bir ovozdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Misol uchun, 2018-yil 12-dekabr kuni BMT Bosh Assambleyasining yalpi sessiyasida muhtaram Prezidentimiz tomonlaridan taklif etilgan "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyutsiyaning qabul qilingani fikrimizning yaqqol isbotidir. O'zbekiston tashabbusi bilan qabul qilingan ushbu muhim rezolyutsiyada sayyoramizda tinchlikni mustahkamlash yo'lidagi o'zaro hurmat, inson huquqlari himoyasi, dinlararo murosa va o'zaro anglashuvning nechog'li zarurligi qayd etilgan.

Sir emas, so'nggi yillarda barcha soha va tarmoqlar qatori diniy-ma'rifiy jabhada, xususan, turli diniy konfessiya vakillari o'rtasida o'zaro do'stlik va hamjihatlik rishtalarini yanada mustahkamlash, diniy bag'rikenglik tamoyillarini mustahkam qaror toptirish masalasiga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

Yangilanayotgan O'zbekistonda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini jadal taraqqiy ettirish,

mamlakatimizni rivojlangan davlatlar qatoriga qo'shish sari katta tashabbuslar ilgari surilmoqda. Ushbu maqsadda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi dasturi qabul qilingan. Unda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik, ma'naviy taraqqiyotni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan.

O'zbekistonning diniy bag'rikenglik borasidagi ilg'or tashabbuslari xalqaro hamjamiyat tomonidan ham bir ovozdan qo'llab-quvvatlanmoqda. Misol uchun, 2018-yil 12-dekabr kuni BMT Bosh Assambleyasining yalpi sessiyasida muhtaram Prezidentimiz tomonlaridan taklif etilgan "Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" deb nomlangan maxsus rezolyutsiyaning qabul qilinishi fikrimizning yaqqol isbotidir. O'zbekiston tashabbusi bilan qabul qilingan ushbu muhim rezolyutsiyada sayyoramizda tinchlikni mustahkamlash yo'lidagi o'zaro hurmat, inson huquqlari himoyasi, dinlararo murosa va o'zaro anglashuvning nechog'li zarurligi qayd etilgan. Ushbu tarixiy hujjatda dinlar va madaniyatlararo munosabatlardagi uyg'unlikni rag'batlantirish hamda din va e'tiqodlar zahiridagi kamsitishlarga yo'l qo'yilishiga qarshi kurashishga qaratilgan barcha tashabbuslar qo'llab-quvvatlangan.

"Ma'rifat va diniy bag'rikenglik" to'g'risidagi rezolyutsiya jahonda turli din va e'tiqod vakillariga nisbatan toqatsiz, murosasiz munosabatlar kuzatilayotgan bir vaqtda global tahdidlarga qarshi kurashishning samarali vositasi sifatida ilgari surilgani bilan yanada ahamiyatlidir. Shuningdek, O'zbekiston tashabbusi dunyoda tinchlik-osoyishtalikni saqlash, diniy bag'rikenglikni ta'minlashda naqadar katta ahamiyatga ega ekanini bugungi murakkab davrda yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Natijalar va muhokamalar (Results and Discussions):

Yangilanayotgan O'zbekistonda vijdon va din erkinligi fuqarolarning eng muhim konstitutsiyaviy huquqlaridan biri hisoblanishi, inson manfaatlarini va erkinliklarining qadrlanishi yanada ustuvorlik kasb etgan.

Hozirgi paytda, respublikada davlat va din munosabatlari quyidagi tamoyillar asosida olib borilmoqda:

- dindorlarning diniy tuyg'ularini hurmat qilish;
- diniy e'tiqodlarni fuqarolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olish;
- diniy e'tiqodga ega fuqarolarning ham, ularga amal qilmaydigan fuqarolarning ham huquqlarini teng kafolatlash hamda ularni ta'qib qilishga yo'l qo'ymaslik;
- ma'naviy tiklanish, umuminsoniy axloqiy qadriyatlarini qaror toptirish ishida turli diniy uyushmalarining imkoniyatlaridan foydalanish uchun ular bilan muloqot qilish yo'llarini izlash;
- dindan buzg'unchilik maqsadlarida foydalanishga yo'l qo'ymaslik.

Mazkur yo'nalishdagi ishlarni muvofiqlashtirishda davlat va diniy tashkilotlarni bog'lab turuvchi tashkiliy tuzilma - Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita hisoblanadi. Qo'mita turli diniy tashkilotlarning o'zaro tinch va hamjihat faoliyat yuritishi hamda huquq va majburiyatlariga amal qilishlariga ko'maklashib kelmoqda.

Amaldagi qonunchilikda diniy tashkilotlarni davlat ro'yxatidan o'tkazish muddatlari yoki bo'lmasa ularning miqdorlari belgilanmagan.

Shunga ko'ra, so'nggi besh yilni oladigan bo'lsak, respublika bo'yicha jami 94 ta diniy tashkilot, shu jumladan, 2 ta oliy va bitta o'rta maxsus islom bilim yurti, 74 ta masjid hamda 17 ta to'rt xil turli konfessiyaga taalluqli bo'lgan noisloviy diniy tashkilotlar davlat ro'yxatidan o'tkazildi.

Diniy bayramlar keng nishonlanmoqda, xususan, musulmonlar tomonidan Ramazon va Qurbon hayitlari, xristianlar tomonidan Pasxa va Rojdestvo bayramlari, yahudiylarning Peysax, Purim va Xanuka bayramlari,

bahoiylar, krishnachilar va buddaviylar dinlari vakillari uchun diniy aqidalarida qayd etilgan bayramlarning markazlashgan holda tashkil etilishi va o'tkazilishi ta'minlanib, ularda ishtirok etayotgan fuqarolarning miqdori yil sayin ortib bormoqda. Konfessiya yetakchilari bir-birlarini tabriklab, bayram tadbirlarida ishtirok etishlari yaxshi an'anaga aylangan.

Har bir din vakili uchun muqaddas bo'lgan diniy ziyorat amallarini bajarishda ham tegishli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Jumladan, 2020 va 2021-yillar davomida koronavirus kasalligi tufayli to'xtab qolgan Umra ziyorati 2022-yilning 22-yanvar kundan qayta tiklanib, bugungi kunga qadar jami 35 mingdan ziyod yurtdoshlarimizning Saudiya Arabistoniga ziyoratlarini tashkil etish imkoni yaratildi.

Umuman olganda, 2017-2019-yillarda Haj safariga jami 21 mingdan ziyod fuqaro va 2017-2022-yillarda jami 140 mingdan ortiq fuqaro Umra ziyoratini amalga oshirdi. Xuddi shuningdek, boshqa din vakillarining Isroil, Gretsiya va Rossiya joylashgan diniy qadamjolariga ziyoratlari amalga oshirilib kelinmoqda.

2017-2022-yillarda diniy ta'lim tizimi ham tubdan takomillashtirildi, yangidan-yangi ta'lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari faoliyati yo'lga qo'yildi.

Hozirgi kunda respublikamizda dunyoviy va diniy ilmlarni puxta egallagan yetuk mutaxassislarini tayyorlashga ixtisoslashgan O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent islom instituti, "Mir Arab" oliy madrasasi, Hadis ilmi maktabi, 10 ta o'rta maxsus islom bilim yurti hamda pravoslav va protestant seminariyalari faoliyat yuritmoqda.

Bundan tashqari, hududlarda maxsus ilmiy maktablar ham tashkil etilgan bo'lib, ularda islom dini ta'limotlari o'rganiladi, jumladan, Farg'onada "Fiqh", Samarqandda "Kalom" va "Hadis", Qashqadaryoda "Aqida" va Buxoroda "Tasavvuf" maktablari o'z tinglovchilariga egadir.

Shuningdek, yurtimizda Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy kabi buyuk allomalarning hayoti va ijodini o'rganishga mo'ljallangan ilmiy tadqiqot markazlari ham faoliyat olib bormoqda.

Bugun yangilanayotgan O'zbekistonda diniy ekstremizm va terrorizm tahdidlariga qarshi kurash "Jaholatga qarshi ma'rifat" ulug'vor g'oyasi ostida amalga oshirilmoqda va bu jahon hamjamiyatining e'tiborini o'ziga tortmoqda.

Ma'rifatli kishi jaholat, nodonlik va yovuzlikka qo'l urmaydi. Bu jaholatga qarshi - ma'rifat tamoyilining mazmunidir. Afsuski, bugungi kunda dunyoning ayrim mintaqalarida jaholatga qarshi - jaholat bilan kurashish oqibatida nizoli vaziyatlar avj olib bormoqda. Ayniqsa, Yaqin Sharq mamlakatlarida diniy, milliy va boshqa ijtimoiy-siyosiy omillar negizida yuzaga kelgan qurolli to'qnashuvlar oqibatida yuzlab odamlarning qurbon bo'layotgani, minglab kishilarning o'z boshpanalaridan ayrilib, tug'ilib o'sgan yurtlarini tashlab ketishga majbur bo'layotgani kabi ayanchli jarayonlarning guvohi bo'lmoqdamiz. Ushbu holat davlatning katta yoki kichikligi, dini va millatidan qat'iy nazar, tinchlik va barqarorlik naqadar aziz ne'mat ekanini yana bir bor isbotlab bermoqda.

Xulosa. Bugun yurtimizda istiqomat qilayotgan turli millat va elat hamda diniy konfessiya vakillari O'zbekiston zaminini umumiy uyimiz, deb o'z orzu-niyatlarining ro'yobini shu zaminda ko'rishmoqda.

Shundan kelib chiqib, bugun barchamiz ahil va inoq, o'zaro hamjihat bo'lib, ilg'or tashabbus va takliflar bilan olg'a odimlab borayotgan yangi O'zbekistonning taraqqiyoti va rivojiga munosib hissa qo'shsak, mamlakatdagi tinchlik va osoyishtalikni saqlash yo'lida bir tanu bir jon bo'lsak, albatta, oldimizga qo'yilgan ulug'vor maqsadlarga erishamiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofliğini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi <https://president.uz/uz/lists/view/649>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida» farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda.
3. "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 maydagi N PF-5046 farmoni. "Xalq so'zi", 2017 yil 23 may.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Ixtiloflar:sabablar, yechimlar. – T.: "Xilol-nashr", 2019
5. O'zbekiston Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1991 yil №8. 186-modda.
6. <https://lex.uz/docs/771104> Mazkur qaror O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 23 apreldagi 196-sonli «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Din ishlari bo'yicha qo'mita faoliyatini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi qaroriga muvofiq o'z kuchini yo'qotgan.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi arxivi (bundan keyin - O'zRPAA) 975-jamg'arma, 20-ro'yxat, 81-yig'ma jild
8. O'zRPAA 975-jamg'arma, 26-ro'yxat, 539-yig'ma jild
9. O'zbekiston Milliy arxivi 37-jamg'arma, 1-ro'yxat, 8030-yig'ma jild.

Тохир НОРКОБИЛОВ,

(PhD) Научный сотрудник Государственный музей истории Узбекистана АН РУз

Вазген МИНАСЯНЦ,

Научный сотрудник Государственный музей история Узбекистана АН РУз

E-mail: tokhironorkobilov273@gmail.com

COPPER JUGS OF THE XII - BEGINNING OF THE XIII CENTURIES FROM THE COLLECTION OF THE STATE MUSEUM OF THE HISTORY OF UZBEKISTAN

Annotation

This article is devoted to the study of a group of copper jugs of the 12th - early 13th centuries with a cylindrical body, stored in the archaeological fund of the State Museum of the History of Uzbekistan. An analysis of the study of vessels based on comparative material showed that such vessels were quite widespread in Central Asia during this period. In the course of the study, it was possible to trace a peculiar technique for the manufacture of these vessels.

Key words: Jugs with a cylindrical body, spout-spout, corrugations, connecting seams in the form of teeth, riveting.

O'ZBEKISTON TARIXI DAVLAT MUZEYI TO'PLAMLARIDAGI XII – XIII ASR BOSHLARIGA OID MIS KO'ZALAR

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekiston tarixi davlat muzeyi arxeologik fondida saqlanayotgan silindrsimon korpusli XII – XIII asr boshlaridagi mis ko'zalar guruhini o'rganishga bag'ishlangan. Buyumlarni qiyosiy materiallar asosida o'rganish tahlili shuni ko'rsatdiki, bu davrda bunday idishlar O'rta Osiyoda ancha keng tarqalgan. Tadqiqot davomida ushbu idishlarni yasashning o'ziga xos texnikasini kuzatish mumkin.

Kalit so'zlar: Silindrsimon korpusli ko'zalar, jo'mrak, gofra (burma), kungura shaklida bog'lovchi choklar, parchin.

МЕДНЫЕ КУВШИНЫ XII – НАЧАЛА XIII ВВ. ИЗ СОБРАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

Настоящая статья посвящена изучению группы медных кувшинов XII – начала XIII вв. с цилиндрическим туловом, хранящихся в археологическом фонде Государственного Музея истории Узбекистана. Анализ изучение сосудов на основе сравнительного материала показал, что подобные сосуды в этот период были довольно широко распространены на территории Центральной Азии. В процессе изучения удалось проследить своеобразную техника изготовления этих сосудов.

Ключевые слова: Кувшины с цилиндрическим туловом, носик-слив, гофры, соединительные швы в виде зубцов, клепка.

Введение. В археологическом фонде Государственного музея истории Узбекистана АН РУз хранится интересная коллекция медных и бронзовых изделий средневекового периода, среди которых кувшины, чаши, светильники, ступки и другие предметы, которые украшены великолепным высокохудожественным чеканным и гравированным орнаментом. Среди предметов этой коллекции большой интерес представляют крупные медные кувшины с цилиндрическим туловом. К сожалению, не удалось установить места находок этих предметов, так как они поступили в музей еще до 1917 г. и не сохранили паспортизации.

Обзор литературы по теме. Рассматривая степень изученности подобных изделий, необходимо отметить,

что похожие кувшины с цилиндрическими туловом опубликованы в работах следующих исследователей, среды которых Н.Н.Вактурская (Вактурская, 1960. С.193-197); П.И.Гендельман (Гендельман, 1992. С.147); К.Байпаков (Байпаков, 2012. С.79, илл. XX,1) и др.

Методология и исследования. В процессе написания данной статьи нами были изучены техника изготовления медных кувшинов, а также на основе сравнительного анализа с аналогичными изделиями, хранящимися в музеях Узбекистана, Казахстана, Российской Федерации произведена датировка их. Целью данной статьи является введение в научный оборот новых, неизвестных ранее образцов подобных изделий.

Анализ и результаты исследования. Приведем описание публикуемых кувшинов, хранящихся в музее.

1. Кувшин медный с высоким цилиндрическим туловом, узкой горловиной с носиком-сливом и ручкой.

Дно имеет кольцевой поддон в виде округло выступающих краев и вогнутой уплощенной средней частью. Горловина высокая, ассиметричная в профиле, стенка ее с одной стороны вертикальная, а с противоположной – наклонная. На горловине, с той стороны, где стенка наклонная, выбит узкий, длинный, П-образный в профиле, расширяющийся кверху носик-слив, несколько поднимающийся над устьем сосуда. Верхние длинные боковые края слива округло отогнуты, а часть стенки на конце носика загнута и сплюснута. Край венчика горизонтально отогнут наружу. Корпус сосуда

Затем идет еще одна линия, а после нее нанесен круговой точечный орнамент.

Кувшин снабжен дугообразной ручкой, которая расположена с противоположной носу стороны. Один из ее концов расплюснут и приклепан чуть ниже края горла, а другой уплощенный овальный конец – к верхней части корпуса. Ручка в сечении неодинакова: ближе к верхнему концу она полуовальная с уплощенным низом, а книзу слегка расширяется, приобретая трапецевидное сечение. Снизу на ручке орнамент в виде трех поперечных двойных линий, образующие два подпрямоугольных сектора, в одном из которых нанесены две параллельные диагональные линии и две треугольные зарубки по краям, а в другом – четыре зарубки по углам, которые формируют ромбическую фигуру посередине.

2. Кувшин медный с высоким цилиндрическим туловом, узкой горловиной, с носиком - сливом и ручкой.

Дно имеет кольцевой поддон в виде округло выступающих краев и вогнутой уплощенной средней частью. Горловина высокая, ассиметричная в профиле, стенка ее с одной стороны вертикальная, а с противоположной – наклонная. На горловине с той стороны, где стенка наклонная, выбит узкий, длинный П-образный в профиле, расширяющийся кверху носик-слив, несколько поднимающийся над устьем сосуда. Верхние

Поверхность плечиков сосуда ко краю украшает чеканный орнаментальный пояс со сплошной непрерывной арабской надписью на фоне растительных побегов с трилистниками на концах и мелкой штриховки. Пояс оконтурен снизу и сверху тонкими линиями. Затем идет еще одна линия, а после нее кругом расположен ряд скобчатых дужек в виде гирлянды, направленных концами к горловине. Между дужками снизу нанесены по одной точечной насечки, а сверху – по три,

высокий, слегка расширенный вверху, с прямыми стенками. Плечики сосуда довольно широкие, почти горизонтальные. Место перехода от плечиков к тулову выделено поясом из двух угловато выпуклых валиков, между которыми рифлёные перпендикулярные полосы, напоминающие гофры. Поверхность плечиков сосуда по краю украшает чеканный орнаментальный пояс со сплошной непрерывной арабкой надписью на фоне растительных побегов с изогнутыми стеблями и трилистниками на конце, а также штриховки. Пояс оконтурен снизу и сверху тонкими линиями.

На корпусе кувшина посередине расположен шов клепки, соединяющий верхнюю и нижнюю части тулова. Горловина в нижней части спаяна, трещина и мелкие проломы в корпусе.

Размеры: выс. до кончика слива – 38 см; выс. до венчика горла – 33,5 см; дм. корпуса – 18 см; дм. дна 15 см; дм. венчика 6 см; дм. горловины – 5,5 см; выс. горловины от плечика до конца слива – 16 см; выс. горловины от плечика до венчика – 11,5 см; длина от края венчика до конца носика – 9,5 см. Колл. № 188/3. Инв. № А.14124.

длинные боковые края слива округло отогнуты, а часть стенки на конце носика загнута и сплюснута. Корпус сосуда высокий, слегка расширенный вверху, с прямыми стенками. Плечики сосуда довольно широкие почти горизонтальные. Место перехода от плечиков к тулову выделено поясом из двух угловато выпуклых валиков, между которыми рифлёные перпендикулярные полосы, напоминающие гофры.

расположенных треугольником. От верха горлышка к тулову идет дугообразная ручка. Верхний ее конец приклепан к горлу крупной заклёпкой, головка которой видна внутри горловины, а нижний – с уплощенным листовидным завершением, крепился к корпусу, на уровне примерно половины тулова. Ручка в сечении неодинакова: ближе к верхнему концу она полуовальная с уплощенным низом, а книзу расширяется, приобретая трапецевидное сечение. Снизу на ручке орнамент в виде врезных

поперечных двойных линий, образующих три квадратных сектора с треугольными зарубками по углам (по четыре в каждом), которые формируют ромбические фигуры посередине.

На корпусе кувшина, чуть ниже середины, расположен шов клёпки, соединяющий верхнюю и нижнюю части тулова. В нижней части горловины неровный круговой излом, судя по всему, в этом месте горловина была сломана, а затем верхняя часть ее была

заужена и вставлена внутрь нижней. Небольшие вмятины на тулове. Мелкие проломы.

Размеры: выс. до кончика слива 37 см; выс. до венчика горла - 33 см; дм. корпуса - 18 см; дм. дна - 16 см; дм. венчика - 5,5 см; дм. горловины - 5,4 см; выс. горловины от плечиков до конца слива - 14,3 см; выс. горловины от плечиков до венчика - 10,3 см.; длина от края венчика до конца носика - 10,5 см; ширина орнаментального пояса - 2,5 см. Колл. № 188/10. Инв № А.14130.

3. Кувшин медный, с цилиндрическим туловом, узкой горловиной с носиком-сливом и ручкой.

Дно имеет кольцевой поддон в виде округло выступающих краев и вогнутой уплощённой средней частью. Горловина высокая, ассиметричная в профиле, стенка ее с одной стороны вертикальная, а с противоположной - наклонная. На горловине с той стороны, где стенка наклонная, выбит узкий, длинный, П-образный в профиле, расширяющийся кверху носик-слив, несколько поднимающийся над устьем сосуда. Венчик округло отогнут нагужу. Верхние длинные боковые края и конец носика отогнуты наружу и сплющены. Корпус сосуда высокий, слегка расширенный кверху с прямыми стенками. Плечики сосуда широкие и покатые, не орнаментированные. От горловины к тулову идет дугообразная ручка. Верхний ее конец приклепан к горлу с помощью пластины, которая находится с внутренней стороны горловины, а нижний конец с уплощенным листовидным завершением, крепился к корпусу. Ручка в сечении неодинакова: ближе к верхнему концу она подквадратная со скругленными ребрами, а книзу - расширяется, приобретая квадратное, с четкими гранями, сечение. По краю поддона с нижней стороны кувшина расположен шов клёпки в виде небольших квадратиков. Аналогичные швы в нижней части тулова и в месте перехода плечика в тулово.

В корпусе и дне проломы, вмятины на дне и плечиках корпуса.

Размеры: высота кувшина до кончика слива - 38,5 см; высота до венчика горла - 33 см; дм. корпуса - 18 см; дм. горловины - 5,2 см; высота горловины от плечика до конца слива - 15,5 см; высота корпуса - 22 см, расстояние от края венчика до носика - 10 см; дм. дна - 15 см. Колл. № 188/7. Инв № А.14128.

Все три кувшина из нашей коллекции имеют почти одинаковые размеры: высота их варьирует от 37 до 38,5 см, высота до закраины венчика 33- 33,5 см, наибольший диаметр корпуса у всех одинаковый - 18 см, диаметр горловины колеблется от 5,2 до 5,4 см, диаметр дна - 15-16 см. Создается впечатление, что все они изготовлены в одной мастерской.

Аналогичный кувшин с цилиндрическим туловом, но размером поменьше был найден П. И. Гендельманом в составе небольшого «клада» бронзовых и железных изделий осенью 1988 г. во время работ Термезской археологической экспедиции Музея истории народов Узбекистана им. М.Т. Айбека в северо-западной части городища Старого Термеза. Общая высота его 29-30 см; высота горловины - 8 см; дм. тулова - 14 см; дна - 14 см; дм. горловины - 4,6 см. Кувшин вместе с другими предметами клада был датирован XII в (Гендельман, 1992. С 147).

Два таких кувшина найдены в результате раскопок на городище Талгар в Казахстане в слоях XI-XII вв. (Байпаков, 2012. С.79, илл XX,1).

Такой же, практически, кувшин, только несколько меньше высотой, был обнаружен сотрудником Хорезмской археолого-этнографической экспедиции Н.Н.Вактурской во время раскопок в 1956 г. средневекового замка Кават-кала. Кувшин обнаружили вместе с хумчой хорезмшахского времени и датировали концом XII - началом XIII вв. Высота кувшина - 34 см; дм. корпуса - 18 см; дм. дна - 15,5 см; дм. венчика - 3,5 см.

Н. Н. Вактурская после осмотра и изучения кувшина отмечает на его поверхности наличие соединительных швов, что наталкивает ее на мысль о довольно своеобразной технике изготовления подобных сосудов. Автор пишет, что найденный сосуд был собран из пяти частей (не считая ручки), каждой из которых предварительно была придана должная форма. Так, дно имело вид круга с отогнутыми краями. Для корпуса были заготовлены два пояса соответствующих форм и размеров. Для плечей - слегка выгнутый круг с отверстием в центре, отогнутые края отверстия образовывали основание горла. На горловине предварительно формировали вытянутый носик-слив. Соединение отдельных деталей сосуда осуществлялось следующим образом. Край одной части сосуда разрезался на небольшие прямоугольные или ромбовидные зубцы. Между ними вставлялся край другой части сосуда так, что один зубец оказывался с наружной стороны сосуда, а соседний с ним - с внутренней. В швах, на горле кувшина, край был разрезан на мелкие треугольники, чередующиеся с широкими трапецевидными зубцами. Составив, указанным образом обе части, шов спаивали особым составом, который должен был плавиться при температуре более низкой, чем температура плавления меди. После этого поверхность сосуда покрывалась полудой, следы которой сохранились на сосуде в виде отдельных пятен.

Н.Н. Вактурская отмечает, что этот способ изготовления сосудов имеет очень древнее происхождение и широко использовался еще у сарматских племен в Поволжье. (Вактурская, 1960. С.193-197).

Похожая техника изготовления прослежена В.Л. Ворониной на кувшине XI-XII вв. с округлым туловом, носиком и ручкой, найденном А.И. Смирновым на городище Ахсыкент в Ферганской долине и хранящемся в Государственном музее искусства народов Востока в Москве (Воронина, 1977. С. 133).

На поверхности сосудов из нашей коллекции также имеются соединительные швы. Так на кувшинах

под №188/3 и 10 такие швы расположены посередине или чуть ниже середины, а на кувшине под № 188/7 аналогичные соединяющие швы находятся по краю поддона, в нижней части корпуса и в месте перехода тулова в плечико.

Выводы и предложения. Таким образом, можно сделать вывод о том, что и кувшины из нашего музея также изготовлены подобной техникой и на основе аналогий датируются XII - началом XIII в.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байпаков К. Казахстан // Художественная культура Центральной Азии и Казахстана IX-XV вв. Торевтика. Том III, Самарканд-Ташкент, 2012. – С.29-96.
2. Вактурская Н.Н. Медные сосуды из средневекового замка Кават-кала // Материалы Хорезмской экспедиции (МХЭ). Вып 4. Москва, 1960. – С.193-197.
3. Воронина В.Л. Бронзы Ахсикента из коллекции А.И. Смирнова // Средняя Азия в древности и средневековье. Москва, 1977. – С.133-141.
4. Гендельман П.И. Набор бронзовых изделий с городища Старого Термеза // Времен связующая нить (по материалам музейных фондов). Ташкент, 1992. – С.145-150.

UDK: 94 (575.1)

Jamshid PEREMKULOV,

O'zbekiston tarixi davlat muzeyi filiali Toshkent muzeyi bo'lim mudiri, PhD

E-mail: jamper180888@gmail.com

O'zR FA Tarix instituti bo'lim boshlig'i, PhD M.A. Darmonova taqrizi asosida

INPUT OF THE PEOPLE OF UZBEKISTAN ON THE SECOND WORLD WAR

Annotation

This article is devoted to the contribution of Uzbekistan to the Second World War. Along with securing the front with weapons, ammunition and other military equipment, the country's natural resources, including minerals from the mining regions of the Tashkent region, were also involved in this process. It also contains information about industrial facilities, railways, built to process these resources and bring them to the front. In addition, the article notes the evacuation of industrial enterprises transferred to the Tashkent region, as well as the workers of these enterprises.

Key words: Front, hydroelectric power station, railway, housing, natural resources, industrial enterprises, evacuation, population, etc.

ВКЛАД НАРОДА УЗБЕКИСТАНА ВО ВТОРУЮ МИРОВУЮ ВОЙНУ

Аннотация

Эта статья посвящена вкладу Узбекистана во Вторую мировую войну. В этом процессе наряду с обеспечением фронта оружием, боеприпасами и другой военной техникой, также были задействованы природные ресурсы страны, в том числе полезные ископаемые из горнодобывающих районов Ташкентской области. Также в нем есть информация о промышленных объектах, железных дорог, построенных для обработки этих ресурсов и выведения их на фронт. Кроме того, в статье отмечается, эвакуация промышленных предприятий, переведенные в Ташкентскую область, а также работников этих предприятий.

Ключевые слова: Фронт, гидроэлектростанция, железная дорога, жилье, природные ресурсы, промышленные предприятия, эвакуация, население и др.

O'ZBEKISTON XALQINING IKKINCHI JAHON URUSHIGA QO'SHGAN XISSASI

Annotatsiya

Ushbu maqola O'zbekistonning Ikkinchi jahon urushiga qo'shgan hisssasi haqida. Bu jarayonda frontni qurol-yarog', o'q-dorilar va boshqa harbiy texnika bilan ta'minlash bilan birga, mamlakatimizning tabiiy boyliklari, jumladan, Toshkent viloyatining tog'li mintaqalaridagi foydali qazilmalar ham jalb qilinganligi ochib berilgan. Shuningdek, unda sanoat ob'ektlari, ushbu resurslarni qayta ishlash va ularni frontga olib chiqish uchun qurilgan temir yo'llar haqida ma'lumotlar ham qayd etilgan. Bundan tashqari, maqolada Toshkent viloyatiga ko'chirilgan sanoat korxonalari va ushbu korxonalar xodimlarini evakuatsiya qilish masalalari ham o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Front, gidroelektr stansiya, temiryo'l, uy-joy, tabiiy boyliklar, sanoat korxonalari, evakuatsiya, aholi soni va boshqalar.

Введение. Вторая мировая война была одной из величайших трагедий в истории человечества. В течение шести лет в военных действиях участвовали 72 стран. И в нем погибло более 50 миллионов человек. Из за активного участия советского союза в войне против фашистской Германии, входивший в его состав народ Узбекистана также был прямо или косвенно втянут в эту войну. С официальным объявлением о начале войны огромное количество жителей добровольно обратились в военные комиссариаты республики и ушли на фронт. Кроме того, республика направляла на фронт материальные ресурсы. Особенно важными были минеральные ресурсы, выявленные в горных районах Ташкентской области. В этом отношении исследование, связанное с вовлечением природных ресурсов этого региона в Мировую войну, имеет большое значение для освещения истории Узбекистана в этот период.

Обзор литературы. Целью исследования было проведение научных исследований, основанных в первую очередь на хронологическом подходе, исходя из принципах историзма. Кроме того, особое внимание уделялось динамике вопросов, связанных с политикой переселения. Также в процессе исследования

использовались историко-сравнительные, статистические, хронологические методы исследования.

Исследования, относящиеся к периоду Второй мировой войны, не утратили своей актуальности как в годы советской власти, так и ко времени обретения независимости. Исходя из этого, при освещении данного исследования были использованы брошюры, которые были опубликованы по данному вопросу в каждом городе [11, 12, 14, 15, 16, 17]. В этих брошюрах отражена деятельность промышленных предприятий, созданных на территории городов Ташкентской области. В рамках этой темы масштабные исследования проводились и в годы советской власти [7], которые опубликованы отдельно в виде монографий или диссертаций. В этих исследованиях выделяются факторы возникновения промышленных предприятий. Кроме того, были использованы статьи в периодической печати, опубликованные в годы советской власти и независимости, которые освещали жизнь каждого города [9, 10, 13, 18]. В этих статьях подробно описывались экономические инфраструктуры в дополнение к социальным объектам, созданным в городах во время Второй мировой войны. В них также содержится

информация о транспортной инфраструктуре, связывающей города с центром.

Методология исследования. Исходя из принципа историчности, на первое место в исследовании был определен метод хронологического подхода. Кроме того, особое внимание было уделено динамике вопросов, связанных с переселенческой политикой.

Также в процессе исследования использовались историко-сравнительный, статистический, хронологический методы исследования. Помимо статистического метода исследования, при применении графических систем применялись такие методы, как табулирование, периодичность, классификация, вариативность.

Кроме того, отдельные выводы были сделаны посредством социального анализа на основе объективных или субъективных выводов предыдущих исследователей, занимавшихся этим вопросом.

Анализ и результаты. В годы войны Узбекистан обеспечивал движущуюся армию всем необходимым, поставляя на фронт физические и материальные ресурсы, различную боевую технику, оружие, боеприпасы и снаряжение. За годы войны из республики на фронт было отправлено 2100 самолетов, 13.341 авиамотор, 2318 авиабомб, 17.100 минометов, 4.500 орудий, 60.000 единиц техники, 22 миллиона кони, до 560.000 снарядов, 1 миллион гранат, 5 бронепоездов и 18 эшелонов различной военной техники.

С началом войны за короткое время республиканская промышленность была переведена на военные рельсы, и более 100 промышленных предприятий были переведены на территорию Узбекистана из России, Украины, Белоруссии, а также других регионов СССР. Для размещения военно-промышленных центров на близком расстоянии от Ташкента была выбрана Ташкентская область, занимающая лидирующие позиции в регионе по запасам природных ресурсов.

Принимая во внимание тот факт, что в предгорьях реки Чирчик были построены крупные гидроэлектростанции, в 1941 году в город Чирчик был перенесен крупный машиностроительный завод из Украинского города Суми. Также из городов на линии фронта были переброшены различные фабрики и заводы, мастерские, работающие механическим, паровым и чугунолитейным способом. В результате в период с 1941 по 1945 год в Чирчике появились три крупных машиностроительных завода. В частности, начали работать завод "Химическое машиностроение Узбекистана", завод "Электроштит", привезенный из города Ленинграда, завод "Чирчикское сельское машиностроение" [7; 48-49.]. За годы Второй мировой войны из Чирчика для нужд фронта было отправлено в общей сложности более 800 тонн ценных химических продуктов.

Для того чтобы соединить богатые природными запасами горные регионы с городом Ташкент, сначала необходимо было построить железные дороги. А для снабжения углем железной дороги и промышленных объектов начали осваиваться угольные бассейны в предгорьях горного массива Курама в Ташкентской области. С этой целью в 1941 году у подножия угольных бассейнов была создана трест "Ангрен шахт строй". И для снабжения углем прифронтовых промышленных предприятий региона, началось строительство железной дороги Ташкент – Ангрен, занимающееся 118 км. [14]. В 1942 году была построена железная дорога протяженностью 71,5 км, соединяющая Ангрен с городом Ташкентом [17], и по ней в Ташкент отправился первый эшелон с углем [18].

В 1944 году трудом местных жителей было построено шоссе протяженностью 22 км. [17; 124]. Таким образом, в годы войны уголь, добываемый в Ангрене, доставлялся в Ташкент не только по железной дороге, но и грузовыми вагонами. Из Ташкента по этим дорогам на фронт было отправлено в общей сложности 475 000 тонн угля [7].

В 1941 году в районе Ахангаран также началось строительство железной дороги, которое было завершено и введено в эксплуатацию в кратчайшие сроки [15]. Ресурсы, добываемые в Алмалыке на железной дороге Ташкент-Ханабад (Ахангаран), служили основным средством транспортировки при отправке в Ташкент. Железная дорога Ташкент-Ханабад (Ахангаран) служила основным средством транспортировки ресурсов, добываемых в Алмалыке. За годы Второй мировой войны горняки привлекли на фронт более 500 тысяч тонн сырья [13].

Город Бекабад в Ташкентской области в годы войны был преобразован в крупный центр, основанный на химической промышленности и машиностроении. В городе располагались промышленные предприятия, специализирующиеся на металлургии. Чтобы мобилизовать природные ресурсы из предгорья Фархад на передовую, на берегах Сырдарьи было построено предприятие, специализирующееся на металлургии [9; 2-бет].

Для запуска всех перенесенных предприятий мощности существующих в республике 5 гидроэлектростанций, а именно Тавакская, Бозсувская, Комсомольская [11; 23, 80, 82], Кадирийская, Бурижарская ГЭС [10] не было достаточным. Для того чтобы крупные промышленные предприятия могли работать непрерывно, было начато строительство гидроэлектростанций в непосредственной близости от предприятий. Около 70 тысяч местных жителей приняли участие в строительстве ГЭС в качестве вспомогательных сил [1]. Уже в 1943 году был запущен первый агрегат Фархадской ГЭС [8; 41]. К 1944 году на металлургическом заводе была произведена первая узбекская сталь. За годы войны металлургическим заводом было отгружено более 150 тысяч тонн продукции для нужд фронта [8].

В июне 1941 года Народным комиссариатом СССР было принято постановление об эвакуации предприятий всех прифронтовых районов в Среднюю Азию, в частности в Узбекистан, а также, в нем предписывалось немедленно строить жилье для рабочих, возводить сооружения в кратчайшие сроки. В первые дни были созданы временные поселения в полуподвальном стиле, построенные из тростника и земли. Первоначальные временные поселения, построенные для строителей Фархадской гидроэлектростанции, были построены именно таким образом. Таким образом, в годы войны наблюдался рост жилищного строительства в районах, специализирующихся на тяжелой промышленности, направленной на удовлетворение потребностей фронта.

Для работы на промышленных предприятиях из разных республик были направлены отряды рабочих – "стройбаты". Таким образом, число рабочих на промышленных предприятиях, шахтах и рудничных стволах увеличивалось с каждым годом, а население быстро росло. В 1939 году население Чирчика составляло 14.733 человека [4], в то время как к концу войны численность населения достигла 68.600 человек [6]. Строящееся для них жилье также росло. В 1941 году в Чирчике насчитывалось 718 домов барачного типа, 107 укрепленных домов коттеджного типа общей площадью 134.683 м². [5]. На месте домов также были установлены временные палатки.

В результате роста населения был образован рабочий поселок под названием Бекабад. В 1939 году его население составляло 8300 человек [12], а к концу войны - 50 000 [7]. Здесь тоже изначально были построены здания общежитийного типа для представителей эвакуированного населения из разных республик.

В годы войны в связи с растущим спросом на один из важнейших природных ресурсов - на уголь, население из разных республик стало более активным в Ташкентскую область, а именно в богатые углем районы горных хребтов Курама и Чотколь. Население треста "Ангреншахстрой", который в 1941 году был образован на месте деревень Джигаристан, Джартепа, Турк и Тештош, первоначально насчитывало 6000 человек [14], к концу войны население выросло до 20.540 [16].

Благодаря созданию новых шахт в военные годы в поселке Ангрен стало увеличиваться количество общежитий для рабочих. Так, в годы войны в рабочем поселке "Ангреншахстрой" были возведены жилые дома общей площадью 2570 м² [2].

С целью привлечения цветных металлов в горных районах Ташкентской области для нужд фронта в 1941 году был создан поселок Алмалык. В 1941 году в поселке Алмалык было построено несколько домов барачного типа, рассчитанных на 6-7 семей. [15]. До конца войны в этих

домах жили жители поселка. В начальный период войны в этом населенном пункте проживало 319 жителей, в то время как в послевоенные годы численность населения достигла 5000 человек [15].

Но в рамках политики кадрового обеспечения промышленных предприятий, созданной во время Второй мировой войны, правительство относилось к местному населению с недоверием, и к ним были прикреплены рабочие, в основном из представителей славянских народов. Представители местного населения, с другой стороны, привлекались в основном к черной работе.

Заключение и рекомендации. В годы Второй мировой войны для того, чтобы освоить из горных районов Ташкентской области источники сырья, богатой природными ресурсами и для направления их на фронт, в первую очередь были проложены железные дороги, крупные промышленные предприятия были перенесены по железным дорогам в республику. Позже, после окончания войны, на базе этих предприятий появились промышленные города. Национальности работников, работавших на этих предприятиях, также были разнообразными, и в будущем их численность только увеличилась. В годы войны местное население работало с ними на равных, в экстремальных условиях и внесло достойный вклад в победу над фашизмом.

ЛИТЕРАТУРА

1. НА Уз. Фонд 2061, опись 1, ед. хр. 387, лист 39. (National Archive of Uzbekistan. fund no. 2061, inventory no. 1, file no. 387, fol. 39.)
2. НА Уз. Фонд 2117, опись 5, ед. хр. 23, лист 85-90. (National Archive of Uzbekistan. fund no. 2117, inventory no. 5, file no. 23, fol. 85-90)
3. Государственный архив города Ангрен (далее, ГАГ Ангрен). Фонд 58, опись 19, ед. хр. 45, лист 52. (State Archive of Angren. fund no. 58, inventory no. 19, file no. 45, fol. 52.)
4. ГАГ Чирчик. Фонд 2, опись 1, ед. хр. 11, лист 2. (State Archive of Chirchiq. fund no. 2, inventory no. 1, file no. 11, fol. 2.)
5. ГАГ Чирчик. Фонд 2, опись 1, ед. хр. 99, лист 101. (State Archive of Chirchiq. fund no. 2, inventory no. 1, file no. 99, fol. 101.)
6. По материалам фонда Чирчикского городского исторического музея. (Based on data from the fund of the Museum of History of Chirchik)
7. Литература
8. История новых социалистических городов Узбекистана (Ташкентская область). (Отв. ред. д.и.н. Г.Р. Рашидов). – Ташкент: “Фан”, 1976. (Istoriya novix sotsialisticheskix gorodov Uzbekistana (Tashkentskaya oblast). (Otv. red. d.i.n. G.R. Rashidov). – Tashkent: “Fan”, 1976.)
9. Трудовой подвиг строителей Фархад ГЭС. // Общественные науки в Узбекистане. № 5, 1985. (Trudovoy podvig stroiteley Farxad GES. // Obschestvennie nauki v Uzbekistane. № 5, 1985.)
10. Тарихга бир назар. // Бекобод ишчиси. 30-сон. 11-апрель, 1990 йил. (Tarixga bir nazar. // Bekobod ishchisi. 30-son. 11-aprel, 1990 yil.)
11. Ахроров Н. Нурчилар ҳиммати. // Чирчиқ тонги. 50-сон, 23-декабрь, 1995 йил. (Ahrorov N. Nurchilar himmati. // Chirchiq tongi. 50-son, 23-dekabr, 1995 yil.)
12. Левак О. Время не властно (Очерки о Чирчике и чирчикцах). – Ташкент: “Наврӯз”, 1995. (Levak O. Vremya ne vlastno (Ocherki o Chirchike i chirchiksax). – Tashkent: “Navruz”, 1995.)
13. Насриддинов Ж., Бобоназаров А., Боймуродов А., Содиқов Б. Сайхун соҳилидаги шаҳар. (Масъул муҳаррир: Н. Умаров) – Тошкент: “Ўзбекистон”, – 1995. (Nasriddinov J., Bobonazarov A., Boymurodov A., Sodiqov B. Sayxun sohili-dagi shahar. (Mas’ul muharrir: N. Umarov) – Toshkent: “O’zbekiston”, – 1995.)
14. Безродный И. Баратов Т. Қутлуг ёшинг муборак Олмалик! // Олмалиқ ҳақиқати. 27-сон. 11 июль, 1996. (Bezrodniy I. Barotov T. Qutlug’ yoshing muborak Olmaliq! // Olmaliq haqiqati. 27-son. 11 iyul, 1996.)
15. Убайдуллаев А. Костецкий В. Афсоналардаги шаҳар. – Ангрен: “Наврӯз”, – 1996. (Ubaydullaev A. Ksteskiy V. Afsonalardagi shahar. – Angren: “Navro’z”, – 1996.)
16. Ҳасанов А., Топилов Т., Асқаров М., Атаханов А. Кўҳна ва навқирон Олмалик. – Тошкент: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти, 2000. (Hasanov A., Topilov T., Asqarov M., Ataxanov A. Ko’hna va navqiron Olmaliq. – Toshkent: “Abdulla Qodiri-y nomidagi xalq merosi” nashriyoti, 2000.)
17. Костецкий В. Ангрен – город из легенды. – Ангрен: “Zarqalam”, – 2006. (Ksteskiy V. Angren – gorod iz legendi. – Angren: “Zarqalam”, – 2006.)
18. Ёрматов И. Саодат водийси. – Тошкент: “Наврӯз”, – 2012. (Yormatov I. Saodat vodiysi. – Toshkent: “Navro’z”, – 2012.)
19. Ёрматов И. Биринчи кўмир эшелони қачон жўнатилган эди? // Улуг’ йўл. 4-сон. 20 февраль, 2020. (Yormatov I. Birinchi ko’mir esheloni qochon jo’natilgan edi? // Ulug’ yo’l. 4-son. 20 fevral, 2020.)

Elbek RASULOV,
Farg'ona davlat universiteti II kurs magistranti
E-mail:Elbekrasulov777@gmail.com

O'zMU dotsenti A.Xoliqulov taqrizi asosida

ECONOMIC LIFE OF BUKHARA KHANATE

Annotation

In this article, the social, political and economic situation of Mavorunnahr at the end of the 15th century and the beginning of the 16th century, the decline of the Timurid dynasty, the founding of the state by Shaibani Khan and the fact that this state will be called the Bukhara Khanate in the future, the state economy by the rulers of the Shaibani dynasty, based on artificial irrigation the reforms carried out for the development of important sectors such as agriculture and trade are highlighted.

Key words: Mavorunnahr, Timurids, Shaybani Khan and Shaybani rulers, Safavids, Bukhara Khanate, socio-economic reforms of the rulers.

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ БУХАРСКОГО ХАНСТВА

Аннотация

В данной статье рассматривается социальное, политическое и экономическое положение Маворуннахра в конце 15 века и начале 16 века, упадок династии Тимуридов, основание государства Шайбани ханом и то, что это государство будет называться в будущем Бухарским ханством, государственное хозяйство правителей династии Шайбани, основанное на искусственном орошении, освещаются реформы, проведенные для развития таких важных отраслей, как земледелие и торговля.

Ключевые слова: Маворуннахр, Тимуриды, Шайбани-хан и правители Шейбани, Сефевиды, Бухарское ханство, социально-экономические реформы правителей.

BUXORO XONLIGI IQTISODIY HAYOTI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Mavorounnahming XV asr oxiri XVI asr boshlarida ijtimoiy, siyosiy-iqtisodiy ahvoli, temuriylar sulolasining zavoqlariga yuz tutish, Shayboniynonning davlatga asos solishi va bu davlat kelgusida Buxoro xonligi nomi bilan atalishi, Shayboniylar sulolasi hukmdorlari tomonidan davlat iqtisodiyoti, sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik, savdo kabi muhim sohalarni rivojlantirish uchun olib borilgan islohotlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Mavorounnahr, Temuriylar, Shayboniynon va Shayboniy hukmdorlar, Safaviylar, Buxoro xonligi, hukmdorlarning ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy hayotining barcha jabhalarida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida, erkin tafakkurga ega va milliy g'oya ongi va qalbiga singdirilgan jamiyat a'zolarini tarbiyalash vazifalarini bajarishda tarix fanining ro'li jiddiy ravishda ortib bormoqda. Tarix haqida so'z borar ekan Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev aytganlaridek "... bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz bor. Havas qilsa arziydigan ulug' ajdodlarimiz bor. Havas qilsa arziydigan beqiyos boyliklarimiz bor. Va men ishonaman, Xudo xohlarsa havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz ham albatta bo'ladi"[1]. Tarix haqida birinchi prezidentimiz marhum I.A.Karimov ham "... millatning haqiqiy tarbiyachisiga aylanib bormoqda. Buyuk ajdodlarimizning ishlari va jasratlari tarixiy xotiramizni jonlantirib, yangi fuqarolik ongini shakllantirmoqda"[2] shu kabi fikrlarni aytib o'tishgan edi. Tarixiy manbalarda Sohibqiron[3] nomi bilan atalgan Amir Temur Mavorounnahrdagi asos solgan davlat temuriylarning o'zaro taxt uchun kurashlari natijasida XV asr II yarmiga kelib parokandalikka yuz tutadi. Bu holat Dashti qipchoq hukmdorlarining Mavorounnahrga yurishiga olib keldi. Bir tomondan Dashti qipchoq aholisining asosiy maqsadi o'troq turmush tarziga o'tish bo'lganligidan Mavorounnahr ularning maqsadlari uchun eng qulay joy bo'lganligidan, ikkinchi tomondan, Shayboniynonning ham maqsadi Temuriylar hukmronligiga barham berish bo'lganligi uchun Mavorounnahrga yurishlar tashkil etadi. Bu maqsadni

ro'yobga chiqarish uchun Shayboniynon Mavorounnahrga harbiy yurish boshladi. Sayram va Yassini qo'lga kiritilgach, butun Turkistonda hokimiyatni qo'lga kiritdi. 1498 yilda Sulton Axmad Mirzo vafotidan so'ng Samarqandga yurish qildi, uni qo'lga kiritma olmagach, Qashg'ar yurish qildi va Shahrisabz bilan birga talon-taroj etdi. 1499-yilda Samarqandda qilgan yurishi yana muvaffaqiyatsizlikka uchragach, Buxoroga yurish qildi va uch kunlik qamaldan so'ng uni qo'lga kiritdi. 1500-yilda Muhammad Shayboniynon yana Samarqandga yurish qildi va uni bosib olib, to'rt oy davomida talon qildi. Bu Samarqandliklarning Shayboniynonga qarshi qo'zg'olonini sabab bo'ldi va ular 19yoshli Boburni xon qilib ko'tardilar. Bobur Qarshi va Guzorni ham qo'lga kiritdi. Biroq uzoq vaqt talangan xalqning ahvoli juda ham nochor edi. Og'ir ahvolda qolgan Bobur qo'shinlari Zarafshon bo'yida Shayboniynondan mag'lubiyatga uchradi va qamalda qolgandan so'ng yashirincha Toshkentga chekinishga majbur bo'ldi[4]. Katta qo'shinga ega bo'lgan Muhammad Shayboniynon endi butun Mavorounnahrga egallashga kirishdi. 1503-yil Toshkent va Shohruhni shaharlari egallandi. Shayboniynon Ulug'bek Mirzoning Abulxayrxonga uzatilgan qizi Robiya Sultonbegimning o'g'illari bo'lgan amakisi Ko'chukunchi Sultonni Turkistonga va uning ukasi Suyunchxo'ja Sultonni Toshkentga, o'zining ukasi Mahmud Sultonni Buxoro viloyatlariga hokim etib tayinladi. 1504-yil Farg'ona vodiysi egallandi. Shayboniynonning harbiy yurishlarida eng faol

qatnashgan amakisining o'g'li Jonibek Sultonga Axxi va Andijonni tortiq qildi. Jonibek Sulton Abulxayrxonning yana bir o'g'li Xo'ja Mahmud Sultonning o'g'li edi. Shu tariqa butun Movarounnahrda shayboniylar sulolasi hukmronligi o'tatildi. Samarqand shahri poytaxt etib belgilandi. 1505-yilda esa Xorazm diyori zabt etiladi. 1505-yilda Xuroson hududlariga yurishlar qilinadi va asosiy shaharlar bo'lmish Balx shahri 1506-yilda, poytaxt Hirot esa 1507-yilda egallanadi. So'nggi yillarda o'zaro ichki nizolar oqibatida inqirozga yuz tutgan temuriylarning Xuroson davlatini egallashi qiyin bo'lmadi. Hirot bosib olingan 1507 yil birin ketin Astrobod va Jurjon ham bosib olindi va Kaspiydan Xitoygacha, Sirdaryo etagidan Afg'onistonning markaziy hududlarigacha bo'lgan yerlar Muhammad Shohbaxt Shayboniyxon hukmronligi ostiga o'tdi. Shayboniyxon hukmronligi o'rnatilishi bilan Movarounnahrda uzoq vaqt davom etgan temuriylar o'rtasidagi o'zaro taxt talashishlarga chek qo'yildi va tinchlik o'rnatildi.

Shayboniyxonning bu davrdagi asosiy raqibi hisoblangan Eron safaviylari davlati bilan urushlar bo'lib o'tadi. Marv jangi - Muhammad Shayboniyxon boshchiligidagi shayboniylar qo'shini bilan Eron safaviylari shohi Ismoil I Safaviy qo'shini o'rtasida Marv yaqinidagi Mahmudobod qishlog'i yonida 1510-yil 4-dekabrda sodir bo'lgan., Shoh Ismoil qo'shinida taxminan 40 ming , Shayboniyxon qo'shinida esa 20 ming jangchi bo'lgan. Ibn Ruzbexonning ma'lumotlariga ko'ra, Shayboniyxon 1509-yilda qo'shinlarining asosiy qismini orqaga qaytarib yuborgan. Bu bilan u Movarounnahrda siyosiy birqarorlikni saqlash hamda qozoq sultonlarining yangi bosqinlarini oldini olishni ko'zlagan bo'lishi ehtimoldan xoli emas. O'ta shiddatli, qonli jangda barcha o'zbek sultonlari (amirlari) va Shayboniyxon halok bo'lishgan[5]. Vafotidan keyin davlat kuchsizlangan foydalangan safaviylar hukmdori Ismoil I Safaviy Movarounnahrni egallaydi va noib etib temuriy shahzoda Zahiriddin Muhammad Boburni tayinlaydi. Lekin 1512-yilda safaviy askarlari ustidan G'ijdivon jangida Ubaydullaxon boshliq shayboniylar qo'shini ga'laba qozonadi va ularni Movarounnahrda quvib chiqarishadi. Shayboniylarda shunday bir odat bor ediki, taxt otadan bolaga meros tariqasida o'tmay balki suloladan eng Yoshi katta vakil taxt vorisi etib tayinlangan. Lekin bu an'ana XVI asr 40-yillariga kelib buziladi. Shayboniyxon vafotidan keyin taxtga amakisi bo'lmish Ko'chukchixon o'tiradi va 1512-1530-yillarda hukmronlik qiladi. Garchi u rasman 20 yil mamlakatni boshqargan bo'lsa-da, ammo sulola ichida mavjud ba'zi bir qarama-qarshiliklar sabab, Shayboniylar Muhammad Shayboniyxon zamonidek qat'iy ichki va tashqi siyosat yurgiza olmaganlar[6]. Aynan Kuchukchixon davrida sultonlarning mustaqilligi kuchaya borib, ular orasida Buxoro mulki hukmdori Ubaydulla Sultonning obruyi ancha baland edi. Undan so'ng taxtni uning o'gli Abu Said egallaydi va Qisqa hukmronligi davrida Movarounnahr va Xurosonda markaziy hokimiyat zaiflashib, amirlar va sultonlar o'rtasidagi nizolar yanada kuchaydi. Bu paytda Xorazm mustaqil davlat bo'lib ajralib chiqdi va Turkiston yerlari parchalana boshladi 1533-yillargacha hukmronlik qiladi. Yuqoridagi humdorlar Shayboniyxon, Kochukchixon, va Abu Saidlar davrida davlat markazi Samarqand shahri hisoblangan. Lekin Ubaydullaxon taxtga o'tirgach davlat markazini Buxoro shahriga ko'chiradi. Chunki Buxoro Ubaydullaxonga otameros mulk bo'lib kelayotgandi. Shayboniyxon Movarounnahr shaharlarini yaqinlariga bo'lib berayotganida Buxoro va uning atroflarini ukasi Mahmud sultonga suyg'ol qilib bergandi. Samarqand hukmdori bo'lgan Kochukchixonning o'g'li Abdulla Sulton ham Ubaydullaxon hokimiyatini tan olishga majbur bo'ldi. Shunday qilib Buxoro xonligi davlati tashkil topadi. Ubaydullaxon 1533-1540-yillarda hukmronlik qiladi. Ubaydullaxonning tariximizdagi xizmatlari katta. Avvalo, u

Ismoil Safaviyning hujumlarini bartaraf etib, Movarounnahrni ularning harbiy-siyosiy tazyiqlaridan saqlab qoldi. Ubaydullaxon hukmronligi davrida Buxoroning poytaxt sifatidagi nufuzi har tomonlama o'sdi. Ubaydullaxon o'z davlatining chegarasini Shayboniyxon davridagi sarhadlarda qayta tiklashga harakat qildi. 1537-1538-yillarda Xorazmga yurish qilib egallaydi. U Hirotni ishg'ol etgan Eron qo'shinini bir necha marta mag'lubiyatga uchratgan edi[7]. Ayni paytda, u mamlakat ichkarisidagi o'zaro kurash va tarqoqlikka barham berdi.

Temuriylar davrida Taxt uchun toxtovsiz urushlar sabab iqtisodiy hayot deyarli izdan chiqdi. Buni to'g'ri anglab yetgan Muhammad Shayboniyxon va undan keying hukmdorlar ma'lum darajada islohotlar olib borishdi. Qaysi davlat bo'lmasin, taraqqiyoti albatta qishloq xo'jaligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib kelgan. Shayboniylar sulolasi vakillari ham buni yaxshi anglab yetganlar va Buxoro xonligi hududlarida sun'iy sug'orish tizimlarisiz dehqonchilikni rivojlantirib bo'lmazligi yacshi tushunib yetgan edi. Shayboniylar sulolasi vakillari Sangzor, Chirchiq, Sirdaryo, Amudaryo, Vaxsh va Murg'ob daryolari imkoniyatlaridan unumli foydalanish choralarini ko'rganlar. Masalan: "Mehmonnoma Buxoro" muallifi Sirdaryo daryosi imkonlari haqida so'z yuritir ekan, bu daryoning kechuv joylaridan, irmoqlaridan ko'plab, katta-katta anhorlar qazilgan va suvi bilan atrofdagi ekinzorlar sug'orilganligini alohida ta'kidlaydi. Sig'noq atrofini obodonlashtirishda bu yaqqol ko'rsatilgan[8]. Sun'iy sug'oriladigan yerlar dehqonchilikni rivojlantirishda asosiy negiz hisoblangan. Sug'oriladigan yerlarda paxta, bug'doy, sholi, beda, bog'dorchilik va sabzavotchilik yaxshi edi. Dehqonchilikning bunday turi adirlar va vodiylarida yaxshi yo'lga qo'yilgan edi. Lalmikor dehqonchilik, chorvachilik bilan birga olib borilgan. Dehqonchilik uchun yaroqsiz bo'lgan yerlarda, sero't yaylovlarda chorvachilik rivojlangan[9]. 1502-yilda Shayboniyxon Zarafshon daryosining Oqdaryo va Qoradaryoga ayriladigan joyida suv ayirgichi-ko'prik qurdirgan. Shayboniyxon avlodlari keyinchalik Qashqadaryoning irmoqlaridan Kesh viloyati yerlarini sug'orish uchun 10 dan ortiq kanallar qazitganlar. XVI asrning 20-tuzilgan vaqfnomalardan birida keltirilgan ma'lumotlar orqali ko'rishimiz mumkin. Chunonchi, birgina Kesh viloyatida Qashqadaryo irmoqlari bo'lmish Surxob, Rudakdan atrof qishloqtarga qazilgan o'ndan ortiq kanallar ishlab turgani ma'lum[10].

Sun'iy sug'orish ishlari, ayniqsa, Abdullaxon II davrida keng rivojlangan. Shayboniylar, xususan Abdullaxon II davrida dehqonchilik ishlarini rivojlantirishga ahamiyat berildi. Zarafshon, Sirdaryo, Amudaryo, Chirchiq, Vaxsh, Murg'ob daryolari bo'ylarida ko'plab kanallar, anhorlar, ariqlar qazilib, atrofdagi yerlarga suv chiqarilgan, yangi ekinzorlar va bog'lar barpo etilgan. Birgina Qashqadaryo bo'ylaridagi yerlarga suv chiqaruvchi o'ndan ortiq kanallar qazilganligi va ishlab turganligi ma'lum. Lekin sun'iy sug'orish ishlari XVI asrda gurkiragan payt bu Abdullaxon II zamoniga to'g'ri keladi. Fikrimiz isboti sifatida 1582 yili Zarafshon daryosida qurilgan Karmana ko'prigi (Puli Karmana) - suv ayirgichi, 1583 yili Nurota tog'larida qurilgan Okjob suv ombori, Zarafshon daryosi suvini tegishli hududlarga taqsimlashda katta ahamiyat kasb etgan Mehtar Qosim, Chahorminor, Jondor ko'prik — suv ayirgichlari, Zarafshon daryosidan Jizzax vohasshacha tortilgan va Sangzar daryosi bilan tutashuvchi Tuyatortar kanali, Murg'ob vohasidagi Hovuzixon suv ombori, 1556-1557 yillari qurilgan va Samanjiq dashtini obodonlashtirishda katta ahamiyat kasb etgan Xoja Kaab kanali, 1559-1560 yillari bunyod etilgan Afshona kanali, 1568-1569 yillarda Amudaryodan Chorjo'ygacha tortilgan, Murg'ob daryosidan Marv atrofiga chiqazilgan kanallar, 1577-1579 yillari amalga oshirilgan

Hisor va Romiton, 1579-1585 yillari Vaxsh daryosidan qazilgan sun'iy sug'orish inshootlari kabilarni keltirishimiz mumkin[11]. Toshkent viloyatidagi Zahariq, Nurota tog'lari suvlarini to'plovchi Oqchob va Band suv omborlari yirik inshootlardan edi. Chunonchi, hujjatlariga ko'ra, ana shunday tadbirlarda o'n minglab mardikorlar qatnashgan. Bular, albatta, yirik suv inshootlaridir. Ulardan tashqari mahalliy ahamiyatga molik anhorlar, arikdar qazish, ularni tozalash (masalan, Toshkent viloyatidagi Zaxariq), sardobalar qurish kabi tadbirlar ham doimo amalga oshirib borilganini nazarda tutish lozim. Sug'orish ishlarining yo'lga qo'yilgani tabiiy ravishda g'allachilik, paxtachilik, polizchilik, bog'dorchilik, uzumchilik, ipakchilik kabi sohalarning rivojlanib borishiga yo'l ochib berdi. Bu tadbirlar g'allachilik, paxtachilik, polizchilik, bog'dorchilik, uzumchilik kabi sohalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi[12]. Bundan tashqari, Abdullaxon II karvon yo'llarini qayta jonlantirish, sardobalar, karvonsaroylar qurish va ta'mirlashga ahamiyat berdi. 1577-yilda Buxoroda yirik usti berk savdo rastasi – Abdullaxon timi qurildi. Nurota tumanidagi Oqchob yaqinida Beklarsoy darasida joylashgan qadimgi to'g'on qoldiqlari o'rinda ulkan band qurirdi. XVI asr Buxoro tarixchisi Hofiz Tinish Mirmuhammad al-Buxoriyning "Abdullaxona" nomli qo'lyozma asarida hikoya qilinishicha, Buxoro xoni Abdullaxon 1582-yilda SHimoliy Qozog'istonga qilgan harbiy yurishidan qaytib kelayotganida Nurotaga Jo'sh qishlog'i yaqinidagi Oqchob darasi oralig'iga katta to'g'on qurishni buyurgan. Abdullaxon xonlikdagi eng oliy mansablardan biri - "otaliq" lavozimini egallab turgan Ahmadali Naymanga band qurilishida boshchilik qilishni buyurgan. Abdullaxonbandini qurilishi haqida mahalliy aholi quyidagi fikrlarni aytishadi, hikoyaning mazmuniga qaraganda vaqtda yuzlab toshlaroshlar tog'dan tosh sindirib yo'ngan va binokor me'morlar ganch pishirgan ekanlar. Tayorlangan ganchxoki meshlarda olib kelingan tuya suti bilan shinniga qorilgan. So'ngra tog' toshlari mana shu ganch qorishmasi bilan biriktirilib, to'g'on qurilgan. Samarqand va Buxoro binokor me'morlari bunday qurilish qorishmasini "qir" deb atashadi. "Qir" bilan ishlangan inshoot yoki bino poydevori nihoyatda mustahkam bo'lganligi uchun buxoroliklar qaysi ish ko'ngildagidek puxta bajarilsa, "koro qir g'isht", ya'ni ishlar qir bo'lib ketdi degan iborani ishlatadilar. Darhaqiqat, "qir" o'z davrida o'rta asr qurilishlarida sement o'rinda ishlatilgan mustahkam birikuvchi qurilish qorishmasi bo'lib, O'rta Osiyo me'morchiligida undan juda keng foydalanilgan.

O'rta asrlarda Hindiston, Eron va Afg'onistonning shimoliy tog'lik va tog'oldi mintaqalarida bunday inshootlardan ayniqsa keng foydalanilgan. Hindistonda bunday suv omborlari "teng", ya'ni "qisiq" nomi bilan mashhur bo'lgan. Zahiriddin Muhammad Boburning yozishicha, X-XII asrlarda butun G'azna viloyati G'aznaband, Saxanband va Saridehband kabi uchta suv omborlariga jamg'ariladigan suvlar bilan sug'orilib obod etilgan.

Abdullaxon bandi uning ravoqlarini to'g'on tepasida turib ochishi yoki bekitishi mumkin edi. Maqsad esa o'sha atrofdagi bo'z yerlarni sug'orib dehqonchilikni rivojlantirish va yurtni obod qilish edi. Ayni paytda ko'plab mahalliy ahamiyatga ega suv inshootlari ham qurilgan. Bu tadbirlar, o'z navbatida, qishloq xo'jaligi tarmoqlarining rivojlanishini ta'minlagan.

Shayboniyxon suv ayirg'ich ko'prigi. Inshootning qoldig'i Samarqand shahri markazidan 7-8 km shimoli-sharqda daryoning so'l qirg'og'ida joylashgan. Adabiyotlarda u "Amir Temur ravog'i", "Puli SHodmon Molik" va "Abdullaxon ko'prigi" nomlari bilan ham tilga olinadi. Kamoloddin Binoiyning "SHayboniynoma" asarida yozilishicha bu inshoot 1502-yili SHayboniyxon tomonidan qurilgan. Bizning davrimizgacha uning faqat bir ravog'igina saqlangan. Adabiyotlarda ushbu inshoot dastavval 8,10 yoki 16 ravoqli bo'lgan degan ma'lumotlar uchraydi. Har holda XIX asrning 40-yillarida uning uch ravog'i butun bo'lgan. Ko'prikning ustki o'tiladigan yo'l qismining eni 7 m dan ortiqroq bo'lib, uning ikki cheti pishiq g'ishtdan, balandligi ham, qalinligi ham 1 metrlik g'ov qilib ishlangan. G'ovlar, shubhasiz ko'priq usti qatnovchilarining shaxsiy xavfsizligini ta'minlash maqsadida o'rnatilgan. Shunday qilib, Shayboniyxon suv ayirg'ich ko'prigining saqlangan qismlari o'lchamlariga qaraganda, bu inshootni bunyod qilgan XVI asr me'mor quruvchilari inshootning daryo ichida o'rnatilgan ustunlaridan tortib har bir ravog'i va ustki yo'l qismlarining tuzilishigacha matematik jihatdan aniq va puxta loyihalashtirganlar. Afsuski, u bu ajoyib suv inshootini barpo etgan O'rta asr gidrotexnik-me'morlarining nomlari tarixda saqlanib qolmagan. Ammo bu ko'priklar allaqachon vayron bo'lib, ularning qoldiqlari daryoning ko'hna o'zani ostida qolib ko'milib ketgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Shayboniylar davrida davlatning iqtisodiy asoslarini rivojlantirish uchun ko'plab ishlar olib borildi. Misol qilib yuqorida hukmdorlar tomonidan amalga oshirilgan pul islohotlari, dehqonchilikni rivojlantirish maqsadida qurilgan suv inshootlari yoki qazilgan kanallarni misol qilishimiz mumkin. Shayboniy hukmdorlar davlat asosini mustahkamlash uchun harakat qilganliklari bilan ham tarixda o'z nomlarini qoldirishdi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга қураимиз.— Т.: Ўзбекистон, 2017
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга қураимиз.— Т.: Ўзбекистон, 2017
4. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва тараққиёт йўлида. 6-жилд. — Т.: Ўзбекистон, 1998. — Б. 137.
5. Zuxra va Mushtariy yoki Zuxra va Quyoshning ekliptika davrining ma'lum bir darajasida to'qnash kelish vaqti (Qiron)da tug'ilgan. O'zbek tilining izohli lug'ati. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", Toshkent
6. История Узбекистана. — Т., 1993. — С. 33–34.
7. Mirza Muhammad Xaydar, Tarix-i Rashidi, T., 1996; Axmedov B. A., Istoriko-geograficheskaya literatura Sredney Azii XVI—XVIII vv., Pismennye pamyatniki, T., 1985; Axmedov B. A., Istoriya Balxa, T., 1982.
8. Ahmedov B.. "O'zbekiston tarixi manbalari". T., 2001 yil. b – 68
9. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқаруви тарихи. 255-б.
10. Зиё А. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т.Шарқ. 2000. 248-249-бб
11. Mehmonnoma Buxoro" 74 – 116 – 117 – betlar
12. Мукминова Р. Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. Вакфнаме. Ташкент, 1966
13. Topildiyev N. Kamolov I. O'zbekiston tarixi. Namangan. 2006. 245-б
14. Ўзбекистон тарихи. Самарқанд. 2009. 83-б

UDK: 94(575.1)

Dilnavoz RAXMATOVA,
QarDU tuzilmasidagi "Qatag'on qurbonlari xotirasi" muzeyi direktori
E-mail: azamat.eralov.95@mail.ru

QarMII t.f.d., prof. Yu.Ergasheva taqrizi asosida

**1983-1986-YILLARDA QISHLOQ XO'JALIKLARIDA PAXTA HOSILDORLIGINING KAMAYIB KETISH
SABABLARI (QASHQADARYO VILOYATI MISOLIDA)**

Annotatsiya

Maqolada Qashqadaryo viloyati qishloq xo'jaliklarida keyingi yillarda paxta rejasini bajarilmay qolishiga sabab deb ko'rsatilgan omillar, shuningdek, qo'shib yozishga majbur etilgan holatlar hususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kolhoz, sovxoz, qishloq xo'jaligi, oblast, rayon, O'zbekiston SSR, "Paxta ishi", Komunistik partiya, traktor.

**ПРИЧИНЫ СНИЖЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ХЛОПКА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ХОЗЯЙСТВАХ В 1983-1986 ГГ. (НА ПРИМЕРЕ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ)**

Аннотация

В статье рассматриваются причины невыполнения хлопкового плана в Кашкадарьинской области в последующие годы, а также обстоятельства, вынудившие его дополнить.

Ключевые слова: Колхоз, совхоз, сельское хозяйство, область, район, Узбекская ССР, «Хлопковое дело», Коммунистическая партия, трактор.

**REASONS FOR DECREASE OF COTTON PRODUCTIVITY IN AGRICULTURAL FARMS IN 1983-1986
(EXAMPLE OF KASHKADARYA REGION)**

Annotatsion

The article discusses the reasons for the non-fulfillment of the cotton plan in Kashkadarya region in the following years, as well as the circumstances that forced it to be added.

Key words: Collective farm, state farm, agriculture, oblast, district, Uzbek SSR, "Cotton Work", Communist Party, tractor.

Kirish. Amerika bilan kim o'zdiga bel bog'lagan SSSR barcha sohada ustunlikni qo'lga kiritishni istardi. Albatta bu sohada qishloq xo'jaligining ustuni bo'lib kelayotgan paxta masalasida ham yetakchilikni qo'ldan boy berishni istamadi. Shu sababli ham paxta rejasini yanada oshirish choralari ko'rildi va butun SSSR uchun 9 mln tonna etib belgilandi. Hali xanuz markazning xomashyo yetkazib berish bazasi vazifasini o'tab kelayotgan O'zbekiston SSRga esa o'sha rejani 6 mln tonna qismini bajarish yuklatildi. Bu hissa O'zbekistonning barcha hududlari uchun teng taqsimlandi. Ya'ni viloyatlarga 600 ming tonnadan, tumanlarga 60 ming tonnadan, qishloq xo'jaliklariga 6 ming tonnadan. Albattaki bunday katta miqdordagi paxta rejasini barcha xo'jaliklar birdek bajarish imkoniyati yo'q edi. Biroq reja belgilandi va uni bajarish shart edi. "Paxta ishida" korrupsiyaga yo'l ochib bergan omillardan biri aynan ana shu rejaning bajarilishi mushkul bo'lgan miqdorlariga ham borib taqaladi.

1986 yilga kelib Qashqadaryoda qatag'onning qonli panjalaridan omon qolgan soha va uning mutaxassis xodimlari topilmay qoldi. Viloyatning deyarli barcha rahbarlari ishdan olingan va shu bilan qutilib qolmadilar, qamoqqa tashlandilar. O'tgan uch yil mobaynida viloyatdagi rahbarlarning qariyb 900 nafari almashtirilgan[1]. Viloyatning shahar va tuman partiya komunistik partiya kotiblari, ijroqo'im raislari, qishloq xo'jaligi raislari, shu bilan birga yaqinda ish boshlagan ko'plab davlat idoralari vakillari vazifalaridan olib tashlandi. Kundan kunga jazolanganlar sonining ortishi qishloq xo'jaligidagi ish salmog'iga, bu esa iqtisodiy o'sish jarayoniga hamda 1983 yildagi rejani bajarilishiga salbiy ta'sir etdi.

Asosiy qism. Bu davrda Qashqadaryodagi 184 ta kolhoz va sovxozdan 108 tasi xo'jalik yilini zarar bilan yakunladi, shuning uchun viloyat davlatga paxta, meva va

poliz ekinlari, go'sht, tuxum, sut va boshqa mahsulotlar sotish rejalarini bajarmadi. Viloyatning eng ko'p paxta ekiladigan, hudud jihatidan eng katta bo'lgan Chiroqchi tumanida 1986-yilda davlatga paxta topshirish rejasini 35,9 foizga ado etildi[2]. O'zbekiston Kompartiyasi MK ning 1987 yil dekabr oyida bo'lib o'tgan VII plenumida paxtachilik sohasida yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklar tufayli ko'pgina xo'jaliklar rejani to'ldira olmaganligi tanqid ostiga olindi hamda nazorat choralari quchaytirish belgilandi.

Bu davrda bir tomondan qatag'on mashinasi shiddat bilan ishlab mehnatkashlarni jazolash bilan ovora bo'lganida, ularning yaqin qaridoshlari dala ishlarini tashlab ortlaridan mahkamayu, sud eshiklarida sarson bo'lgan, mehnatkashlarning qo'llari ishga bormay qolgan davrlar bo'lgan bo'lsa, ikkinchi tarafdan texnikaning eskirganligi, yerlarning melioratib holati yomonlashganligi kabi qator omillar ham sabab bo'ldi.

Bu quyidagilarda namoyon bo'ldi:

Birinchidan, ekin maydonlaridagi meliorativ holatning yomonlashib, yer osti suvlari ko'tarilishi natijasida paxta maydonlari kuchli sho'rlanayotganligi, paxta va beda almashlab ekishga e'tibor susayib yuborilganligi, buning natijasida hosildorlik pasayib, belgilangan paxta rejasi bajarilmay qolayotganligi ta'kidlandi[3]. Masalan, G'uzor tumanidagi Quybishev nomli sovxoz mehnatkashlari erta bahorda 2150 gektar yerga chigit qadab, 5600 tonna "oq oltin" sotishni rejalashtirgan edilar. Dalalardagi hosil nobud qilinmasdan terib olindi. Biroq xo'jalik paxtakorlari belgilangan rejani bajara olmasdan davlatdan qarzidor bo'lib qoldilar. Ushbu holatga aniqlik kiritish maqsadida "Qashqadaryo haqiqati" gazetasi muhbirleri xo'jalik dalalaridagi holatni o'rganish hamda hosildorlikning kamligini aniqlash maqsadida yuzlanganlarida sovxoz direktori Panji

Mirzayev bu holatga shunday izoh berdi: "Yerlarning meliorativ holati yaxshi emasligi, sug'orib dehqonchilik qilinadigan maydonlarning aksariyat qismi sho'rlanib ketganligi, uzoq vaqt paxta-beda almashlab ekish sxemasiga amal qilinmasdan kelinganligi sabab bo'ldi"[4]deydi.

Ikkinchidan, Paxta hosildorligini oshirishning muhim omillaridan yana biri yerlarni chuqur va sifatli shudgorlashdir. Sifatli shudgorlash uchun esa maxsus texnikalar xizmati alohida o'rin tutadi. Biroq ushbu davrga kelib ko'plab xo'jaliklarda texnikalarning eskirishi muammolari yuzaga kelgan bo'lib, rejani bajarilishiga to'siq bo'ldi.

Texnika bilan bog'liq kamchiliklar bir vaqtning o'zida yuzaga kelgan muammo emasdi. Ushbu muammolar bir necha yildan beri kuzatib kelinayotgan va yechimini topmagan bo'lib, yildan yilga ishdan chiqqan texnikalar soni ortaverdi. 1960 yillarda O'zbekiston qishloq xo'jaligida "Universal" traktorlari ishlatildi. Bu yillarda O'zbekistonda yer shudgorlash traktorlarining 26 turdagi qismlarini ishlab chiqarilgan bo'lsa-da, lekin traktorning o'zi bo'lmagan. Yer qaziydigan mashinalar, quvur o'rnatadigan mashinalar, dren va kollektorlar o'rnatadigan mashinalar[5] yetishmovchiligi ham yaqqol sezilgan edi[6]. Yoqilg'ining o'z vaqtida keltirilmasligi yoki yer uchastkasi tayyorlanmaganligi sababli "universal" traktorlarning bekor turish holatlari ham uchrab turgan. Masalan, Shahrisabz rayonidagi 647 kultivatordan 234 tasi, Yakkabog' tumanidagi 628 kultivatordan atigi 300 tasi, Qarshi tumanidagi 323 kultivatordan 150 tasi ishlagan[7]. Ushbu muammolar yildan yilga kelib ko'payib borishi natijasida XX asrning 80 yillar o'rtalariga kelib jiddiy muammolarni keltirib chiqardi. Misol uchun, Usmon Yusupov rayonidagi "Toshkent" sovxozida texnikaning asosiy qismi ta'mirlanib holatga kelib qolganligi va mavsumda ishlatilmaganligi bois, sovxozda keyingi yillarda paxta tayyorlash rejasini surunkasiga bajarilmasdan qoldi. 1987 yilgi mavsumda davlatga 7700 tonna o'rninga bor-yo'g'i 3370 tonna paxta sotilib, bu sohada reja zo'rg'a 43,8 foizga bajarildi. Mashinalar bilan rejadagi 4 ming 640 tonna o'rninga 1 ming 431 tonna paxta yig'ishtirib olinib, reja 31,8 foiz bajarildi. Ushbu holatni sababini o'rganish uchun gazeta muhurlari xo'jalikdagi ahvol yuzasidan bosh injener Abdimurod Suyarovga yuzlandilar. Holatga izoh berar ekan A.Suyarov shundan dedi: "Hozirgacha 67 ta chopiq traktoridan 15 tasi to'liq ta'mirdan chiqqan. 50 ta ekish seyalkasidan 47 tasi, 615 komplekt borona, 47 ta dori sepish agregatlaridan 15 tasi, 30 ta mola, 4 ta yer tekislagich, 7 ta yuklagichning 2 tasi to'liq remont qilindi". Ammo haqiqiy ahvol bosh injinerni gaplarini taqdiqlamaganini, ya'ni, ekish seyalkalari va boronalaridan tashqari mexanizmlar remonti talabga javob bermasligi, remondan chiqarilgan 15 ta chopiq traktorining birotasi ham start chizig'iga qo'yilmaganligini muhurlar gazetada qayd etishgan[8].

Biroq texnikalarning eskirganligi ish unumining tushib ketishiga to'liq sabab bo'ldi deyish barcha xo'jaliklarga tegishli xulosa emasdi.

Natijalar va muhokamalar. Uchinchidan, ba'zi xo'jaliklarda mavjud texnikaga nisbatan xo'jasizlarcha munosabatda bo'lishi oqibatida xo'jalikka zarar yetish holatlari uchragan. Masalan, O'z SSR Davlat agrosanoat kompleksi kolegiyasining 1986-yil 15-martdagi majlisida Bahoriston tumanidagi S.Murodov nomli sovxozda 98 ta paxta terish mashinasining hammasida ko'pgina qismlar yo'qligi ta'kidlandi. Bu yerda 1983- 1984 yillarda ishlab chiqarilgan 40 ta XNI-1,8 va 14 XB-2,4 paxta terish mashinalari zavoddan keltirilganidan buyon yig'ilmay turganligi ma'lum bo'ldi. Umuman birgina shu sovxozda texnikaga xo'jasizlarcha munosabatda bo'lish 59 ming so'mdan ko'proq zarar keltirdi[9].

Beshinchidan, masalaning negizida mehnatkashlarning moddiy manfaatdorligi qonirilmay kelayotganligi yotgan.

Sovet hokimiyati o'rnatilgandan boshlab keyingi 45 yil davomida mamlakat paxtadan yangi pulda 114 mlrd. rubl daromad olgan, shundan paxtaga 2 mlrd. rubl ajratilgan, ulardan 1 mlrd. rubl kolxoz qurilishi uchun ishlatilgan, natijada 100 mlrd. rubldan ortiq sof daromad qolgan. Davlat budjetidan sarf qilganidan ko'ra 25 marotaba ko'proq daromad olgan[10] biroq qishloq xo'jaligi texnikalarini yangilash va mehnatkashlarni rag'batlantirish uchun yetarlicha mablag' sarflanmaganligi, mehnatkashlar orasida mas'uliyatsizligini kuchaytirib yuborgandi. Buning natijasida ekilgan paxtani o'z vaqtida parvarishlash kabi vazifalar to'liq bajarilmadi.

Mehnatkashlarning dala ishlariga bu kabi sovuqqonlik bilan qarash holatlarini ko'plab xo'jaliklarda kuzatildi. Misol tariqasida, Usmon Yusupov rayonidagi "Avtonom" nomli sovxozdagi holatni keltiramiz. Sovxozda yig'im-terim jarayonida belgilangan grafik bo'yicha 1060 kishi qatnashishi kerak bo'lgan. Biroq, har kuni terimda ishtirok etishi kerak bo'lgan kishilardan 80-100 kishi dalaga chiqmagan. Sovxoz ishchilaridan 300 kishi dalaga chiqishi kerak bo'lgan, biroq, har kuni 85-90 kishi progul qilingani qayd etilgan. Ayniqsa, sovxozning Avaz Hamrayev boshqaruvchi bo'lgan 1-bo'limda paxta tayyorlash yillik plani hali 8 foizga ham yetmagan. Bo'limda planda belgilangan 1262 tonna o'rninga noyabr oyi kelibdik, 84 tonna paxta tayyorlangan[11]. Dala ishlariga jonlarini berib ishlaydigan mehnatkashlarning bu qadar mas'uliyatsiz bo'lishlarini, albatta o'sha davrdagi siyosiy vaziyat bilan bog'lash mumkin. Zero, har bir qishloq mehnatkashining hech bo'lmaganda 1 ta qarindoshi jazoga tortilgan edi.

Oltinchidan, Davlat rejasining yildan yilga bajarilmasligi turli baxsli muzokalarga sabab bo'ldi. Biroq ushbu muammolarni sabablaridan yana biri ko'plab xo'jaliklarda chigit ekishdan toptib, paxtani yig'ib olishgacha bo'lgan jarayonlar agrotexnika ko'rsatmalari, ilmiy tavsiyalar asosida tashkil etilmaganligi edi. Masalan, paxtachilik xo'jaliklarida hatto har bir brigadada turli navdagi go'za ustirilgan. Goh, "Toshkent-6", goh "108-F", goh "oktabr 60 yilligi" goh ingichga tolali paxta navlari o'stirildi. Iqlim sharoitiga moslashtirilgan, tuproq xususiyati hisobga olingan biror bir navni olimlarimiz tavsiya etishmadi. Shahrisabz rayon Engels nomli kolxozda nav sinash stansiyasi joylashgan. "Stansiyada har yili 60-70 xildagi paxta yetishtirib ko'riladi. Ammo bizning rayon uchun birorta navni tavsiya qilgan emas. O'tgan yili Toshkent rayonidagi Qorasuv paxta tozalash zavodidan "oq oltin" navining urug'ini olib keldik. Ammo chigit urug'lik uchun yaramadi. Rayon o'tgan yili ham paxta rejasini bajara olmadi. 57600 tonna o'rninga 38627 tonna paxta sotdik. Hosildorlik 30,6 sentner o'rninga 20,5 sentnerni tashkil etdi. Urug'chilikni chigit talabiga mos tushmasligi paxtakorlarga yomon ta'sir ko'rsatmoqda. Urug' puch, ko'pi unib chiqmaydi, deb o'ylab normadan orticha chigit tashlashga harakat qilinmoqda. Oqibatda yagana cho'zilmogda. Go'za har xil rivojlanyapti. Ertachi hosil yetishtira olmayapmiz. Kechiktirib olingan ko'sakdan esa voz kechish to'g'ri. Undan tashqari, dehqonlarning tajribasi ham muhim rezurvdur. Misol uchun o'tgan yili rayonimizdagi 215 ta brigadadan 11 tasida paxta tayyorlash yillik plani ado etilmadi. Chunki bu brigadalar mineral o'g'itning kuchiga haddan tashqari ishonish, agrotexnika ko'rsatmalarini to'la bajarmaslik hollari yuz berdi. Biroq, planni bajargan ilg'or birigadalar ham bor", deydi Shahrisabz rayon agrosanoat birlashmasining raisi Sh.Rajabov[12].

Yana bir misol, Yakkabog' tumani "Pravda" kolxozida paxta tayyorlash yillik rejanı 91 foizdan oshmadi. 890 gektar yerning har gektaridan 26 sentner hosil yig'ishtirib olindi. "Bunga kolxoz yerlarini suv bilan ta'minlaydigan Nug'ayli suv omborida to'plangan suv normadagidan ancha kam bo'lgani, harorat ko'tarilib, g'o'zaning suvga ehtiyoji oshgan paytida suv yetishmasligi oqibatida ekinlar chanqatib

qo'yilganligi sabab bo'ldi. Biroq kelgusi yilda paxtadan mo'l hosil yetishtirishga doir har bir tadbiri agrotexnika muddatida sifatli bajarish payida bo'lyapmiz[13]", - deydi kolxoz raisi Egamberdi Kenjayev. Bu davrda respublikada o'nlab ilmiy muassasalar, urug'chilik, tuproqshunoslik, agrotexnika qoidalarining kompleks tavsiyalari ishlab chiqish bilan shug'ullanishgan.

Xulosa. Ko'rilgan tarbirlarga qaramasdan yuqoridagi sanab o'tilgan kamchilik va xatolar tufayli paxta hosildorligi kamayishi va xo'jaliklarda paxta rejasi bajarilmasligi hollari uchragan. Biroq, davlat tomonidan belgilab qo'ygan rejani bajarish majburiy bo'lib, surunkali tarzda belgilangan rejani bajarmagan xo'jaliklarga moddiy va ma'naviy jihatdan turlicha jazo choralari ko'rilgan. Bundan esa albatta xo'jalik rahbarlari bilan birga mehnatkashlar ham jabrlandi.

ADABIYOTLAR

1. Ravshanov P. Qashqadaryo istiqlool arafasida. - Toshkent: Ma'naviyat, 2003. 14-bet.
2. Кашкадарьинская правда. 1987 год 14-апреля.
3. Bozorov R. E'tiborni kuchaytiramiz. Qashqadaryo haqiqati, 1988 yil 6 fevral, №27 (11468)-son.
4. Samariddinov A., G'oziyev N. Dala ishlarini namunalik tashkil etaylik. Qashqadaryo haqiqati 1987 yil 8 dekabr, №233 (11424)-son,
5. O'z MA, R-2312-fond, 1-ro'yxat, 6-yig'ma jild, 65- varaq.
6. O'z MA, R-2312-fond, 1-ro'yxat, 6-yig'ma jild, 60- varaq.
7. Mamatqulov A.Y. "XX asrning 50-80-yillarida sovet hokimiyatining o'zbekistonda iqtisodiy rayonlashtirish siyosati (Samarqand-Qarshi iqtisodiy rayoni misolida)" diss. Toshkent-2021. 142-143 betlar.
8. Tursunov T. Ish og'izda emas, amalda bo'lsin. Qashqadaryo haqiqati 1988 yil 27 yanvar, № 19 (11460).
9. Nosirov R. Qishloq xo'jaligini kompleks mexanizatsiyalash masalalari. - Toshkent, 1988. 15-bet.
10. O'z MA, R-2312-fond, 1-ro'yxat, 6-yig'ma jild, 66- varaq.
11. Bobojonov M., Samariddinov A. "Nimani kutaysiz?" Qashqadaryo haqiqati, 1987 yil 31 oktabr, №208 (11399).
12. Rajabov Sh. O'ylab ishlashni o'rganaylik. Qashqadaryo haqiqati, 1986 yil 15 aprel,
13. Murodov R. Qoloqlik dog'i yuviladi. Qashqadaryo haqiqati, 1986 yil 17 dekabr, 3- bet.

UDK: 94:502.34(575.1)

Shaxnoza SAIDOVA,
O'ZMU "O'zbekiston tarixi" kafedrasining erkin tadqiqotchisi
E-mail: izigieva@yandex.com

Toshkent KIMYO xalqaro universiteti dotsenti, t.f.f.d. (PhD) A.Zamonov taqrizi asosida

HISTORICAL PERIODIZATION OF THE EXTERNAL ECO-POLITICAL ACTIVITY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation

Political ecology is a relatively young and relevant direction of both foreign and domestic policy around the world. Due to the increasing demand for the development of this political direction, the countries interact on a mutually beneficial basis, concluding international conventions, international treaties, etc. Over the years of Independence, Uzbekistan has formed its foreign ecology policy based on cooperation with countries on the basis of their experience which have developed political ecology. This is evidenced by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the approval of the concept of environmental protection of the Republic of Uzbekistan until 2030", as well as the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to implement national goals and objectives in the field of sustainable development for the period up to 2030", which highlighted the priority areas of development of political ecology of the country as a whole.

Key words: Political ecology of Uzbekistan, ecopolitics, international cooperation, convention, ecology, independence, periodization of foreign eco-policy.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПЕРИОДИЗАЦИЯ ВНЕШНЕЙ ЭКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация

Экологическая политика – относительно молодое и актуальное направление как внешней, так и внутренней политики во всем мире. В связи с усилением востребованности в развитии данного политического направления, страны взаимодействуют на взаимовыгодной основе, заключая международные конвенции, международные договоры и т.д. На основе сотрудничества Узбекистана со странами с поставленной экологической политикой и на базе их опыта, стоит отметить, что за годы Независимости страна сформировала свою внешнюю эко-политику. Об этом свидетельствует Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года», а также Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по реализации национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года», в которых отмечены приоритетные направления развития экологической политики страны в целом.

Ключевые слова: Экологическая политика Узбекистана, экполитика, международное сотрудничество, конвенция, экология, Независимость, периодизация внешней эко-политики.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TASHQI YEKOLOGIK-SIYOSIY FAOLİYATINI TARIXIY DAVRLASHTIRISH

Annotatsiya

Ekologik siyosat butun dunyo bo'ylab tashqi va ichki siyosatning nisbatan yosh va dolzarb yo'nalishidir. Ushbu siyosiy yo'nalishni rivojlantirishga talab ortib borayotganligi sababli, mamlakatlar o'zaro manfaatli asosda o'zaro hamkorlik qilib, xalqaro konvensiyalar, xalqaro shartnomalar tuzadilar va hokazo. O'zbekistonning yekologik siyosati belgilangan davlatlar bilan hamkorligi va ularning tajribasi asosida Mustaqillik yillarida mamlakatimiz o'zining tashqi yekologik siyosatini shakllantirganini alohida ta'kidlash joiz. Buni O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "sohadagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori ham tasdiqlaydi 2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish to'g'risida", unda butun mamlakat yekologik siyosatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: O'zbekistonning yekologik siyosati, yekopolitika, xalqaro hamkorlik, Konvensiya, yekologiya, mustaqillik, tashqi yekologik siyosatni davrlashtirish.

Введение. Экологическая политика, как и все политические сферы, направлена на правильную постановку целей, пути их достижения и объединения общественности вокруг этих целей. В мировой практике экологическую политику принято делить на следующие виды: глобальная, государственная, региональная, местная и корпоративная.

Хотя природа и человек были испокон веков связаны и всегда были законы природоведения в разных письменных источниках, в устном народном творчестве и т.д., антропогенное негативное воздействие все же

привело к необходимости создания систематизированных мер по устранению последствий и поддержанию естественности экосистемы планеты.

Анализ литературы по теме. В исследованиях отечественных авторов можно встретить частичные упоминания о внешней эко-политической деятельности Республики Узбекистан, но стоит отметить, что полноценное исследование данной тематики в совокупности с историческими, политическими и экономическими факторами еще не выполнено. Таким образом, прямо или косвенно в своих исследованиях

данную тематику освещали к.и.н., доц. Давлетов С.Р., Муминова Н. И., Каршиев Э. Б., Сидикова Х. Г., Сайдуллаева Х. Т., к.х.н. Муминова Н. И., Сидикова Х. Г., Мурадова Д. К., к.х.н., доц. Юнусова З., к.ф.н., доц. Исламова Д.Х., Аюбова И.Х., к.ю.н. Сафаров Д. И., к.ю.н. Рузиев З. Р., Хамдамова А.Р. и другие.

Методология исследования. Методы анализа и изучения, примененные в ходе исследования были следующими – теоретические и эмпирические. К первому относятся методы анализа и синтеза, сравнительно-сопоставительный, индуктивный. Из эмпирических методов был применен - метод наблюдения.

Анализ и результаты. Историю внешней экологической политики Республики Узбекистан, исходя из нынешнего времени, можно разделить на этапы, каждой из которой характерны свой внешнеполитический курс и направленности. Стоит отметить, что каждый из этапов условно разделены по принципу деятельности и обобщающих политических и исторических факторов. Таким образом, деление характеризуется тремя этапами [1], которые можно интерпретировать как:

этап. Становление и формирование внешней экологической политики Республики Узбекистан. Становление фундаментальной нормативно-правовой базы в области экологии и охраны окружающей среды, которые в свою очередь, формировались из опыта передовых стран с развитой экополитикой как внешней, так и внутренней, а также с учетом уникальности экосистемы Узбекистана. Охватывает приблизительно период с 1991 года по первое десятилетие XXI века;

этап. Совершенствование нормативно-правовой базы в данной области. Расширение и активное международное сотрудничество в области охраны окружающей среды как со странами-соседями, так и с западноевропейскими и восточными странами. Данный период охватывает годы начиная с около 2009 по 2016 год;

этап. Данный этап в истории внешней экополитики Узбекистана является один из самых примечательных, в связи с тем, что отмечен высокой активностью государственного аппарата в сотрудничестве с международными и местными организациями вывести экологические показатели на новый более высокий уровень за счет активного сотрудничества, привлечения инвестиций в сфера, взаимосвязанные с экологией всего Узбекистана, улучшением экологического уровня населения страны и внедрением новых инновационных технологий. Данный этап также отмечается высоким уровнем международного сотрудничества в области «зеленой экономики», создания благоприятного инвестиционного климата в данное направление. Хронология третьего этапа обусловлена периодом с 2017 года по сей день.

Из числа вышеперечисленных актов внешней экополитики Узбекистана в рамках первого хронологического этапа, можно отметить следующие: Рамочная конвенция ООН по изменению климата [2], Киотский протокол к Рамочной конвенции ООН об изменении климата [3], Венская конвенция об охране озонового слоя [4], Монреальский протокол по веществам, истощающим озоновый слой [5], Лондонская и Копенгагенская поправки к Монреальскому протоколу по веществам, истощающим озоновый слой, Конвенция по биоразнообразию, Конвенция ООН по борьбе с опустыниванием, Базельская конвенция по контролю за трансграничным передвижением опасных отходов и их переработке, Конвенция по международной торговле видами дикой фауны и флоры, находящимися под угрозой исчезновения, Конвенция по сохранению

мигрирующих видов диких животных, Конвенция о запрещении военных и иных разрушающих действий по отношению к окружающей среде, Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер и другие.

События внешней экологической политики Республики Узбекистан в период второго вышеопределенного этапа можно отметить усилением действий главы государства в вопросах спасения Аральского моря и привлечением международного инвестиционного потенциала в данный регион. Помимо этого, инициативность Узбекистана на международных съездах по различным ответвлениям экологии и готовность к совместным усилиям и сотрудничеству стоит отметить, как характерную черту данного этапа внешнеполитического вектора Узбекистана в данный промежуток времени. Более того, на основе международного опыта, внутренняя экологическая политика Республики Узбекистан была реформирована и усовершенствована, что свидетельствует положительной динамике роста в отдельных отраслях экологии в стране, в особенности совершенствовалось государственное управление механизмами контроля и внедрение новых методов ведения подобного контроля на основе примеров передовых стран с результативной внутренней экополитикой.

Важную роль в улучшении экологической обстановки в Приаралье сыграла международная конференция «Проблемы Арала, их влияние на генофонд населения, растительный и животный мир и меры международного сотрудничества по смягчению их последствий», проведенная в 2008 году в Ташкенте по инициативе Первого Президента Ислама Каримова при поддержке ООН. План действий, выработанный на этой конференции, составил основу третьей по счету Программы по оказанию помощи странам бассейна Аральского моря на 2011-2015 годы [6].

По инициативе Первого Президента Ислама Каримова состоялась международная конференция «Развитие сотрудничества в регионе бассейна Аральского моря по смягчению последствий экологической катастрофы». В ней приняли участие представители 24 авторитетных международных и региональных организаций, финансовых институтов, таких как ООН, ШОС, Региональный центр по превентивной дипломатии для Центральной Азии, Международный центр по оценке ресурсов подземных вод, АБР, ИБР, Всемирный банк, Организация экономического сотрудничества и развития, ОПЕК, ученые и эксперты в области экологии, изменения климата и управления водными ресурсами из 26 стран, в том числе из Австрии, Венгрии, Германии, Испании, Китая, Латвии, Малайзии, США, Франции, Швейцарии, Южной Кореи, Японии и других [7].

На встречи глав государств - учредителей международного фонда спасения Арала в апреле 2009 г. Президент Узбекистана Ислам Каримов выдвинул концепцию очередной фазы Программы действий по оказанию помощи региону бассейна Аральского моря в рамках МФСА рассчитанный на 2011 - 2015 гг [8].

Немаловажные действия в сфере развития экологической политики в Республике Узбекистан и его сотрудничество с мировыми организациями и различными странами предпринимает с момента обретения независимости и по сей день Экологическое движение Узбекистана. Деятельность организации оказало большое влияние на формирование экологической осознанности народа Республики Узбекистан и Республики Каракалпакстан [9].

Созданная на основе Экодвижения Узбекистана, Экологическая партия Узбекистана, не смотря на относительно недавнее происхождение, активно привлекает международные инвестиции в экологические проекты и народное внимание своей деятельностью по республике. За 3 года партия поэтапно двигается от одной задачи к другой, способствуя развитию экологической политики в целом. Экопартия является инициатором реализации «зеленой» экономики в Республике Узбекистан, наряду с Экодвижением Узбекистана. Экологическая партия поддерживает последовательную реализацию Стратегии по переходу Республики Узбекистана на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов, Концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года и других перспективных государственных программ [10].

Одним из крупных международных сотрудничеств Узбекистана стал проект «Один пояс – один путь», выдвинутый Китаем в 2015 году. В результате развития проекта, он был предложен в двух направлениях развития – это «Экономический пояс Шелкового пути» и «Морской Шелковый путь XXI века». К данной инициативе международного статуса Узбекистан присоединился в 2017 году [11]. Обстановка с водными ресурсами являют собой фокус в данном вопросе [12] и предполагают совместные усилия стран участниц «Одного пояса – одного пути» во главе с Китаем в урегулировании конфликтов на фоне данного вопроса, создания механизмов преодоления и обеспечения беспрепятственного развития проекта на этих территориях. На втором заседании форума «Один пояс,

один путь» 25-27 апреля в Пекине Президент Шавкат Мирзиёев озвучил ряд первоочередных направлений сотрудничества, вторым из которых было – Продвижение «умного» сельского хозяйства, создание совместного центра агроинноваций [13]. Таким образом, Сотрудничество Китая, Узбекистана и стран Центральной Азии в рамках данного проекта продолжают набирать темпы.

Заключение и рекомендации. В результате исследовательской работы, можно сделать выводы, что историю внешней экологической политики Республики Узбекистан, исходя из настоящего времени, можно разделить на этапы, каждой из которых характерны свой внешнеполитический курс и направленности. Также за последние годы Узбекистан активно ведет экологическую политику содействия и совместного со странами соседями устранения последствий локальных бедствий.

Рекомендуется усиление внимания к изучению данного вопроса посредством создания отдельных направлений в научных конференциях посвященных периодизации истории внешней экологической политики, и всей экологической политики в целом. Стимулирование изучения молодым поколением международного опыта в области экологической политики и разработку механизмов ее осуществления на стадии проектов в Республике Узбекистан. Также разработать систему обмена студентов гуманитарных специализаций в узких профилях экологической политики для заимствования опыта передовых стран с развитой экологической политикой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саидова Ш.Ш. История становления экологической политики Республики Узбекистан: современное состояние и перспективы // дис. ... на соискание магистерской степени: 70220301 - История (по странам и направлениям). – Ташкент, 2023. – С. 59-61.
2. Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата [Электронный ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/climate_framework_conv.shtml (Дата обращения 10.10.2021); Рамочная конвенция Организации Объединенных Наций об изменении климата от 9.05.1992 // Вступила в силу 21.03.1994 для Республики Узбекистан. – Нью-Йорк [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/ru/docs/2598545> (Дата обращения 10.10.2021).
3. Киотский Протокол к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций «Об изменении климата» от 11.12.1997. – Киото // Ратифицирован Постановлением Олий Мажлиса Республики Узбекистан от 20.09.1999. № 834-I [Электронный ресурс] URL: https://nrm.uz/contentf?doc=49402_&products=1_zakonodatelstvo_ruz (Дата обращения 10.10.2021).
4. Венская конвенция «Об охране озонового слоя» [Электронный ресурс] URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ozone.shtml (Дата обращения 10.10.2021).
5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по выполнению международных обязательств Республики Узбекистан по договорам в области защиты озонового слоя» от 24.01.2000. №20 [Электронный ресурс] URL: <https://lex.uz/ru/docs/260334#:~:text=Узбекистан%20присоединился%20к%20Венской%20конвенции,и%20Копенгагенские%20поп> равки%20к%20нему (Дата обращения 10.10.2021).
6. Материалы Международной конференции «Проблемы Арала, их влияние на генофонд населения, растительный и животный мир и меры международного сотрудничества по смягчению их последствий», 11-12 марта 2008. – Ташкент, Узбекистан [Электронный ресурс] URL: http://cawater-info.net/library/rus/tashkent_aral_2008_ru.pdf (Дата обращения 19.10.2021)
7. Материалы Международной конференции «Развитие сотрудничества в регионе бассейна Аральского моря по смягчению последствий экологической катастрофы». 28-29 октября 2014 г. – Ургенч, Узбекистан [Электронный ресурс] URL: http://icwc-aral.uz/aralconf2014-report_ru.htm (Дата обращения 19.10.2021)
8. Материалы Международной конференции «Проблемы Арала, их влияние на генофонд населения, растительный и животный мир и меры международного сотрудничества по смягчению их последствий», 11-12 марта 2008. – Ташкент, Узбекистан [Электронный ресурс] URL: http://cawater-info.net/library/rus/tashkent_aral_2008_ru.pdf (Дата обращения 19.10.2021).
9. Материалы пресс-службы Экологического движения Узбекистана от 24.08.2012 // В честь 4-летия Экологического движения Узбекистана. – Ташкент [Электронный ресурс] URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2012/08/24/eco/> (Дата обращения 09.11.2021).
10. Из предвыборной программы кандидата в Президенты Республики Узбекистан Нарзуллы Обломуродова. // Посольство Узбекистана в РФ. – 2021 [Электронный ресурс] URL: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/259530408> (Дата обращения 09.03.2022)
11. Приоритеты узбекско-китайского сотрудничества в инициативе «Один пояс – один путь» [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prioritety-uzbeksko-kitayskogo-sotrudnichestva-v-initsiative-odin-poyas-odin-put/viewer> (Дата обращения 005.2022)
12. Профессор Института исследований стран Центральной Азии при Университете Ланчжоу Чжу Юнбяо. Инициатива «Один пояс, один путь» должна преодолеть водные споры в Центральной Азии
13. Материал был опубликован в газете "Народное слово" №144 от 16 июля 2019 года.

UDK: 944.385

Soyib SAFAROV,
Toshkent davlat texnika universiteti o'qituvchisi
E-mail: soyib.safarov.88@bk.ru

O'zMU dotsenti, t.f.n A.Xoliqulov taqrizi asosida

THE ROLE OF CULTURAL HERITAGE MONUMENTS IN SURKHANDARYA REGION IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Annotation

In the context of globalization processes in the world, the main issues on the agenda are to reform the attitude of mankind to the preservation of cultural heritage, to protect the human mind from various harmful ideas, to introduce humanist trends in society more widely, to develop domestic and foreign tourism based on the protection of cultural heritage objects. is becoming one. Since tourism has become an integral part of the economy of the world countries, the work carried out in this direction in the region was studied.

Key words: Tourism, excursion, tour operators, guesthouses, guide, charity, tourists.

РОЛЬ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

Аннотация

В условиях происходящих в мире процессов глобализации основными вопросами повестки дня являются реформирование отношения человечества к сохранению культурного наследия, защита человеческого разума от различных вредных идей, более широкое внедрение в общество гуманистических течений, развитие внутреннего и зарубежного туризма на основе охраны объектов культурного наследия становится единым целым. Поскольку туризм стал неотъемлемой частью экономики стран мира, была изучена работа, проводимая в этом направлении в регионе.

Ключевые слова: Туризм, экскурсия, туроператоры, гостевые дома, гид, благотворительность, туристы.

SURXONDARYO VILOYATDAGI MADANIY MEROS YODGORLIKLARINING TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI

Annotatsiya

Jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari sharoitida insoniyatning madaniy merosni saqlashga bo'lgan munosabatini isloh qilish, insoniyat ongini turli xil zararli g'oyalardan himoyalash, jamiyatda gumanistik tendensiyalarni yanada kengroq joriy etish, madaniy meros obyektlarini himoya qilish asosida ichki va tashqi turizmni rivojlantirish kun tartibidagi asosiy masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda turizm dunyo davlatlari iqtisodining ajralmas qismiga aylanganligi sababli, viloyatda bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ishlar tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: Turizm, ekskursiya, turoperatorlar, mehmon uylar, gid, baxshichilik, sayyohlar.

Kirish. O'zbekistonda mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichida an'ana va qadriyatlarni tiklash, ajdodlar xotirasiga ehtirom ko'rsatish, muqaddas qadamjolarini obodonlashtirish va ularning jahon turizm yo'nalishidagi nufuzini oshirish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda O'zbekistonning janubiy vohasida joylashgan madaniy meros obyektlari nafaqat respublika, balki jahon turizmi yo'nalishida alohida o'rin tutadi va nufuzli mavqegaga ega. Shundan kelib chiqqan holda, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 27-maydagi 332-son "Surxondaryo viloyatining turizm salohiyatidan samarali foydalanish va uni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori [1] qabul qilindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Surxondaryo viloyati turli madaniyatlarini birlashtirgan maskan sifatida o'ziga xos o'ringa ega. Vohadagi Kushonlar davriga oid arxeologik yodgorliklar nihoyatda ko'p va xilma-xildir. Mintaqada saqlanib qolgan asosiy yodgorliklar qatoriga Qirg'iz saroyi, Hakim at-Termiziy arxitektura yodgorligi, Sulton Saodat majmuasi, Termiz hukmdorlari saroyi, Qoratepa ibodatxonasi va Fayoztepa ibodatxonasi kabi bir kancha obyektlarni misol keltirish mumkin. Shu bilan birgalikda, vohaning o'ziga xos urf-odatlar, xalq o'yinlari, taomlari va o'ziga xos kiyimlari viloyatlar ichida ajralib turadi [2].

Viloyatda turizmni rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan ko'plab ilmiy izlanishlarni keltirishimiz mumkin. Jumladan: S.Tursunov [3], Sh.Shaydullayev [4], T.Annayev [5], T.Pardayev [6], S.Jo'rayeva [7], M.Alimova[8]larning tadqiqotlarida turizmni rivojlantirish omillari va istiqbollari tahlil etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1995-yil 2-iyundagi "Buyuk Ipak yo'lini qayta tiklashda O'zbekiston Respublikasining ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi hamda Viloyat hokimligining 1995-yil 16-iyundagi 190-sonli "Viloyatda xalqaro turizmni zamonaviy infrastrukturasini yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari va 1995-yil 31-iyuldagi "Viloyatda turizmni rivojlantirishning 2000-yilgacha va kelajakka mo'ljallangan dasturi" ning qabul qilinishi viloyat turizm rivojida muhim rol o'ynadi. Ushbu dasturda Respublikadagi barcha tegishli tashkilotlar bilan hamkorlikni yanada rivojlantirish zarurligi ta'kidlangan. 1995-yil 25-sentyabrda "Meros" dasturi qabul qilinib, unda viloyatdagi qadimiy xalq an'ana va marosimlarini tiklash, tarixiy-madaniy yodgorliklarni saqlash, o'rganish hamda turizmni rivojlantirishni sifat jihatdan yangi bosqichi belgilab berilgan. Shuningdek, mazkur yig'ilishda Ipak yo'li yo'nalishi

manzillari "Termiz-Sariosiyo", "Termiz-Boysun"da sayyohlarga serviz xizmatlarini tashkil etish bo'yicha 1995-1998-yillarga mo'ljallangan Dastur qabul qilingan. Unga ko'ra Termiz shahrida 100 o'rinli yangi mehmonxona, Termiz tumanidagi Uchqizil dam olish bazasida 40 o'rinli manzilgoh hamda Termiz-Sariosiyo, Termiz-Boysun marshruti bo'yicha 2 ta sayyohlar to'xtab dam oladigan manzillar qurilgan [9].

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat ishlari vazirligi, Moliya vazirligi, Surxondaryo viloyat hokimligi va "O'zbekturizm" milliy kompaniyasi YUNESKO ekspert mutaxassislari bilan birgalikda Termiz shahrining asosiy turistik yo'nalishida joylashgan noyob tarixiy-madaniy obidalarini 2000 va 2001-yillarda ta'mirlash va obodonlashtirish dasturini ishlab chiqib, ushbu dastur asosida ta'mirlash ishlari olib borildi. Xususan, 2000-2001-yillarda yubileyga munosib tayyorgarlik ko'rish maqsadida al-Hakim at-Termiziy maqbarasi, Qirqqiz qal'asi, Kokildor ota xonaqosi, Sulton Saodat majmualarida Respublikamizning turli hududlaridan kelgan mohir ustalar tomonidan qurilish ta'mirlash ishlari amalga oshirildi. Ushbu ishlarni amalga oshirish uchun respublika byudjetidan 348 mln. so'm ajratilib, 2002-2010-yillar davomida Jarqo'rg'on minorasi, Oq Ostonabobo maqbarasi, Said otaliq madrasasi kabi bir qancha obidalar ta'mirlandi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 4-oktyabrda "Moddiy madaniy merosning ko'chmas mulk obyektlari milliy ro'yxatini tasdiqlash to'g'risida"gi 846-son qaroriga asosan "Termiz davlat muzey qo'riqxonasi" tashkil etildi va uning tarkibiga milliy ro'yxatdagi 21 ta obyekt kiritildi. Jumladan, Machay g'ori, 1,2,3 Teshiktosh g'orlari, Said Otaliq madrasasi, Denov qal'asi, Xayitobodtepa, Jarqo'rg'on minorasi, Xo'jaipokota, Kampirtepa, Sopollitepa, Zarautsoy qoyatosh rasmlari, Jarqo'ton 2, Xo'jaikon tuz g'ori, O'rinquloq shifobaxsh suvi, Eski Termiz, Qoratepa buddizm inshooti, Fayoztepa buddizm inshooti, Zo'rmla minorasi, Dalvarzintepa, arxeologlar bazasi binolari tashkil etadi. Mazkur yodgorliklar va muzeylar faoliyati, ularni takomillashtirish ichki va tashqi turizmning rivojlanishiga olib keladi.

Vohaning go'zal tabiati va undagi moddiy manbalar suv, tog', toza havo uni sog'lomlashtirish turizm sohasidagi imkoniyatlari keng ekanligini ko'rsatadi. Jumladan, Ushr qishlog'idagi Xo'jai Barku tog'i, Xursandtog' tepasida joylashgan Chosh qishlog'ida Xo'jai Pirax manzili, Denov tumani Sangardak qishlog'ida joylashgan Sharra mozar ziyoratgohi va dam olish maskani, "Ko'k teraklar bulog'i", Xonjiza mahallasi Xonjiza qishlog'ida Xursand tog'i, Debodom qishlog'i Mochaydaryo, daryo bo'yida Chashmi divonah, Desurx qishlog'idagi Qizilsoy bo'yida "Obi surxon", Nayho tog'ining tagida "Shayxlar bulog'i" deb ataluvchi buloqlari ham mavjud.

Sariosiyo tumanidagi Sangardak sharsharasi nafaqat O'zbekistonda, balki O'rta Osiyoda ulug'vor manzara aks etgan sharshara ekanligi bilan ajralib turadi. Dengiz sathidan 3 ming metr balandlikda qoyalardagi buloqlardan hosil bo'lgan sharshara 150 metr balandlikdan, qoyalarga urilib otilib tushadi. Nafaqat sharshara, balki uning atrofidagi tog'liklar manzarasi ham dam oluvchilarni o'ziga maftun etadi. Viloyat shifobaxsh buloq va suvlarga boy. Jumladan, "Omonxona", "Xo'jaipok ota", "O'rinquloq", "Qo'tirbuloq", "Xo'jamayxona ota" kabi shifobaxsh suvlar respublikamizda ma'lum va mashhur hisoblanadi. Ular orasida "Omonxona" bulog'i ancha mashhurdir.

Vohada tabiat, toza havo, baland tog'lar, shirin suvlarning mavjudligi hududni oziq-ovqat ishlab chiqarish sohasi gastronomiyasida alohida ahamiyatga ega. Respublikada voha tandiri nomi bilan ataluvchi "tandir go'sht", manti, somsa, voha palovi kabi ta'riflar, vohaning qishloq xo'jaligi mevalari, anor, uzum, hududni oziq ovqat

turizmi yo'nalishida ham o'z o'rni va ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Jahon turizmida keyingi yillarda urg'u beriladigan halol brendi nomi bilan mahsulotlar ishlab chiqarish, voha imkoniyatlari asosida gastronomiya turizmida o'z o'rniga ega bo'lish, turizm rivojlanishining dolzarb masalasidan biri bo'lib qoladi.

O'zbekistonda turizm sohasida boshqa hududlarda uchramaydigan turizm yo'nalishini rivojlantirish mumkinki, bu adabiyot turizm yo'nalishi bo'lib, u o'z ichiga turli adabiy madaniy mazmundagi festivallar, qo'shiq kechalari, xalq og'zaki ijodi namunalari, ko'pkari uluq o'yini, bayram tadbirlarini birlashtiradi. Jumladan, 2001-yilda Boysun festivali YUNESKoning moddiy va nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilib, 2002-yilda 1-folklor festivali o'tkazilgan edi. 2022-yil 7-8-may kunlari Madaniyat vazirligi tashabbusi bilan Boysun tumani Padang qishlog'ida Boysun bahori nomli festival o'tkazilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevralda "O'zbekiston Respublikasi ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6165-sonli Farmoni qabul qilingan. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 3-martda "Moddiy madaniy meros obyektlari va YUNESKoning Umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasining kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 119-sonli qarori qabul qilingan. Ushbu qaror bo'yicha barcha moddiy va arxeologiya merosi yodgorliklari operativ boshqaruvi bilan Madaniyat boshqarmasiga va Muzey qo'riqxonasiga topshirilgan. YUNESKO Umumjahon ro'yxatiga tavsiya etiladigan obyektlar ro'yxati shakllantirilgan bo'lib, Madaniy meros departamentiga topshirilgan. Jumladan, Surxondaryo viloyatida YUNESKoning Umumjaxon merosi ro'yxatiga kiritish uchun nomzod obyektlar (Hakim at-Termiziy, Zurmala, Sulton Saodat, Qirq qiz saroyi, Kokildor ota xonaqosi, Fayoztepa va Qoratepa buddizm inshooti, Zarautsoy qoyatosh rasmlari, Jarqo'rg'on minorasi, Oq Ostona bobo) ro'yxati shakllantirilib, Madaniyat vazirligiga yuborildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarori asosida viloyatda uchta kichik ekoturizm zonasi tashkil qilindi [10].

1. Boysun kichik turizm zonasi – Omonxona va Darband qishloqlari hududi, Zovboshi tog'li hududi;

2. Sariosiyo kichik turizm zonasi – Xonjiza tog' tizmalari yon bag'irlari hududi va Sangardak qishlog'i hududlarida;

3. Sherobod kichik turizm zonasi – Shalqon qishlog'i, Xo'jaikon tuz koni va mevali bog'lar hududida.

Aytib o'tish kerakki, turizm deganda viloyatning barcha turistik imkoniyatlarini ko'rsataman deb milliy hududiy o'ziga xoslikka zarar yetkazmaslik kerak. Har bir davlat, millatning turizmni rivojlantirish modellarini ishlab chiqish zaruriyati turadi. Bunda viloyatning turistik resurslaridan oqilona foydalanish, turizmning rivoji iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liqligidan kelib chiqib, uni rivojlantirish bilan aholining yirik daromadlarga ega bo'lishi hamda ijtimoiy muammolarni hal qilish imkoniyatlarini paydo bo'lishi kabi ijobiy natijalarni ham nazarda tutishi lozim.

Xulosa va takliflar. Termiz tumanidagi Qirqqiz, Zurmala, Muzrabot tumanidagi Kampirtepa, Sherobod tumanidagi Jarqo'ton yodgorliklarida keng ko'lamli ta'mirlash, konservatsiyalash va bu obidalarni kelajakda xalqaro sayyohlik manzillariga kiritish borasida faoliyatlar yetarli emas. Shuningdek, yodgorliklar atrofini bir xil ko'rinishda, milliylik an'alarini saqlab qolgan holda obodonlashtirish va binolar holatini tartibga keltirish, shu hududda istiqomat qiladigan aholiga yodgorliklarning saqlanishi yuzasidan tushuntirish ishlarini olib borish talab etiladi. Obyektlarda umumta'lim maktab o'quvchilarini ichki

turizm yo'nalishidagi tashrifini uyushtirish, o'lka tarixi bilan tanishishlarida va yodgorliklarni saqlashda ahamiyatga ega. Shuningdek, xalq amaliy san'ati, hunarmandchilik, ustaxonalar, an'anaviy milliy buyumlar, ichki va xalqaro turizm bozorida raqobat bardosh turli mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlash va respublikamizning jahon turizm bozoriga integratsiyalashuvini ta'minlash maqsadida marketing tadqiqotlarini takomillashtirish vazifalari ham mavjud.

Biz yashayotgan dunyoda texnologiyalashtirish va sifrovizatsiyalash jarayonlari ketayotgan bir davrda, turistlar internet yordamida yoki turli ijtimoiy tarmoqlar yordamida axborot olish, joy tanlash, safar biletlarini erkin tanlash imkoniyatlarini yaratish juda muhim hisoblanadi. Boshqa tomondan, vohaga tashrif buyurayotgan xorijiy turistlar uchun ichki transport infratuzilmasining rivojlanganligi, shuningdek, pul almashtirish shahobchalari mavjudligi, ovqatlanish va mehmonxona xizmatlaridan internet orqali oldindan belgilab qo'yilishi kabi masalalar ham muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. <https://lex.uz/uz/docs/-4832412>
2. Abdukhamidov A.S. Opportunities And Prospects For The Development Of Tourism After The Pandemic c. Builders Of The Future SJIF-2022-5.752 Builders Of The Future, <https://kelajakbunyodkori.uz/> pp. 195-201.
3. Tursunov S., Pardayev T., Qurbonov A., Tursunov N. O'zbekiston tarixi va madaniyati - Surxondaryo etnografiyasi. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2006; Tursunov S., Tursunov A., Tog'ayeva M. Sherobod tarixidan lavhalar. - Toshkent: Yangi-nashr, 2014; Tursunov S. Surxondaryo etnografiyasi. - Toshkent: Tafakkur, 2020.
4. Shaydullayev Sh., Annayev T. Surxondaryo tarixidan lavhalar. - Toshkent: Meros, 1999.
5. Annayev T. Termiz tarixi. - Termiz, 1999; O'sha muallif. Angor arxeologik yodgorliklari. - Termiz, 2004; O'sha muallif. Boysun arxeologik yodgorliklari. - T.: Meros, 2006.
6. Tursunov S., Pardayev T., Tursunov A., Tog'ayeva M. O'zbekistonning janubiy hududlarida nomoddiy madaniyat tarixi. - Toshkent: Muharrir, 2012; Tursunov S., Pardayev T., Mahmadiyeva N. Surxondaryo - etnografik makon. - Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. Jo'rayeva S. Ziyorat madaniyati va undagi mashhur shaxslar roli // Surxon voxasining ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy va ma'naviy madaniyati mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. - Termiz, 2011. - B. 77-79; Djurayeva S. Ceremonies And Actions Performed By The Population At The Pilgrimage // The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 2(11), 2020. - R. 1-6; O'zbekiston janubidagi ziyoratgohlar me'morchilik tarixi // Yosh sharqshunoslarning akademik Ubaydulla Karimov nomidagi XVI Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. O'zbekiston Respublikasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti, TiKA (2019 yil 15 aprel). - Toshkent: O'zbekiston Respublikasi FA Fan, 2019. - B. 81-83; Jo'rayeva S. Surxondaryo viloyati ziyoratgohlari tarixi. Monografiya. - Toshkent, "TURON IQBOL" nashriyoti, 2021. - 300 b.
8. Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari. Monografiya. Iqtisodiyot. - Toshkent, 2015, 300 b.
9. Surxondaryo viloyati davlat arxivi. 1091-fond, 1-ro'yxat, 322-yig'majild.
10. Vazirlar Mahkamasining "Surxondaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 324-sonli qarori. 2018 y. 3 05. Norma.uz.

Javoxir SOBIROV,
UrDU talabasi
E-mail Sabirovj75@gmail.com

UrDU dotsenti: p.f.n. S.X.Matsaidova taqrizi asosida

TARIXIY DAVRLARDA XORAZM GEOGRAFIYASINING SHAKLLANISHI

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasining qanday omillar natijasida shakllanishi va shu davrdagi hamda bugungi kundagi ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan. Mavzuni o'rganishda tarix va geografiya fanlariga oida bo'lgan O'zbekiston va xorijiy davlatlarning kitoblari tahlil qilinib ilmiy ma'lumotlar jamlangan.

Kalit so'zlar: Mintaqa, orol dengizi, qizilqum, amudaryo, markaziy osiyo, buyuk ipak yo'li, strategik markaz.

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕОГРАФИИ ХОРАЗМА В ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ

Аннотация

В данной статье представлена информация о факторах, сформировавших географию Хорезма в историческое время и ее значении в этот период и сегодня. При изучении темы были проанализированы книги Узбекистана и зарубежных стран по истории и географии и собрана научная информация.

Ключевые слова: Регион, аральское море, кызылкум, амударья, средняя азия, великий шелковый путь, стратегический центр.

FORMATION OF THE GEOGRAPHY OF KHOREZM IN HISTORICAL PERIODS

Annotatsion

This article provides information about the factors that formed the geography of Khorezm in historical times and its importance in this period and today. In the study of the topic, the books of Uzbekistan and foreign countries related to history and geography were analyzed and scientific information was collected.

Key words: Region, Aral Sea, Kyzylkum, Amudarya, Central Asia, Great Silk Road, strategic center.

Kirish. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi Markaziy Osiyoda o'ziga xos joylashuvi bilan ajralib turardi. Hozirgi zamonaviy O'zbekiston hududida joylashgan Xorazmni shimoli-Sharqda ulkan Qizilqum Cho'li, shimoli-g'arbda Orol dengizi, janubda Amudaryo va g'arbda Ustyurt platosi o'rab turgan.[1] Ushbu geografik muhit mintaqa tarixini shakllantirishda hal qiluvchi ro'l o'ynadi, chunki u Yevropa, yaqin Sharq va Osiyoni bog'laydigan yirik savdo yo'llari bo'ylab strategik joylashtirilgan edi. Bundan tashqari, Xorazmning ipak yo'liga yaqinligi uni savdo va madaniy almashinuvning muhim markaziga aylantirdi. Qurg'oqchil iqlimi va serhosil daryo vodiylari bilan ajralib turadigan landshaft mintaqaning qishloq xo'jaligi amaliyoti va iqtisodiy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Xorazm geografiyasini o'rganish uning tarixiy ahamiyatini va u yerda istiqomat qilgan jamiyatlarga ta'sirini anglash uchun juda muhimdir. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi mintaqaning rivojlanishi va strategik ahamiyatini shakllantirishda hal qiluvchi ro'l o'ynagan. Xorazm qadimiy Ipak yo'lida strategik joylashuvi, Osiyo va Yevropani bog'laydigan keng savdo yo'llari tarmog'i bilan ajralib turardi. Ushbu joylashuv mintaqani bosib o'tgan turli tsivilizatsiyalar o'rtasida tovarlar, g'oyalar va madaniyatlar almashinuvini osonlashtirdi. Bundan tashqari, Xorazm Amudaryo daryosining serhosil deltasi bilan ta'minlangan bo'lib, u qishloq xo'jaligi va aholi punktlarini mo'l-ko'l suv resurslarini ta'minlagan. Ushbu serhosil yerlar Xorazmning qishloq xo'jaligi markazi sifatida gullab-yashnashiga imkon berdi, bu landshaftni o'zgartirgan va paxta, bug'doy va sholi kabi ekinlarni etishtirishga yordam beradigan murakkab sug'orish tizimiga ega edi. Bundan tashqari, Xorazm geografiyasi uning mudofaasida muhim rol o'ynadi, Qizilqum Cho'li va Sirdaryo daryosi kabi tabiiy to'siqlar

bosqinlardan himoya qiladi va mintaqaning hududiy yaxlitligini ta'minlaydi[2].

Asosiy qism. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasini o'rganish katta ahamiyatga ega, chunki u mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishi haqida qimmatli tushunchalar beradi. Xorazmning yirik savdo yo'llari chorrahasida joylashganligi, suv yo'llariga chiqishi va unumdor yerlari kabi geografik xususiyatlari mintaqa tarixini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Geografiyani o'rganish Xorazm nima uchun uzoq mamlakatlardan kelgan savdogarlar va sayohatchilarni jalb qilib, gullab yashnagan savdo va qishloq xo'jaligi markazi sifatida paydo bo'lganligini tushuntirishga yordam beradi. Bundan tashqari, Xorazm geografiyasini o'rganish uning siyosiy hokimiyat dinamikasini tahlil qilishni osonlashtiradi, chunki mintaqaning geografik chegaralari tarix davomida turli imperiyalar va davlatlarning shakllanishi va kengayishiga ta'sir ko'rsatgan. Oxir oqibat, tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasini o'rganish buni shakllantirgan kuchlarni har tomonlama tushunishga imkon beradi muhim mintaq. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi uning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Hozirgi Xorazm asosan qurg'oqchil va cho'l mintaqasi bo'lib, o'simliklari siyrak va suv manbalari cheklangan edi. Dominant jismoniy xususiyatlarga janubda keng Qizilqum Cho'li va shimolda Orol dengizi kiradi. Bu geografik elementlar Xorazm iqtisodiyoti va madaniyatini shakllantirishda muhim ro'l o'ynagan. Qattiq iqlim va suv resurslarining etishmasligi qishloq xo'jaligi amaliyoti uchun ko'plab muammolarni keltirib chiqardi va qurg'oqchilikka chidamli ekinlar va chorvachilikka katta o'zgarishlar qilishga olib keldi. Umuman olganda, Xorazm geografiyasi uning tarixiy traektoriyasini shakllantirib, uning iqtisodiy faoliyati, madaniy amaliyoti va qo'shni mintaqalar bilan o'zaro aloqalariga ta'sir ko'rsatdi[3].

Xorazmdagi iqlim va ob-havo sharoiti mintaqa geografiyasi va tarixini shakllantirishda hal qiluvchi ro'l o'ynadi. Xorazm qurg'oqchil cho'l iqlimini boshdan kechirmoqda, yozi issiq, quruq va qishi nisbatan yumshoq. Viloyat tez-tez qurg'oqchilikka uchraydi, bu qishloq xo'jaligi faoliyati uchun suv mavjudligiga jiddiy ta'sir qiladi. Iqlim, shuningdek, ulkan qumli cho'llar va Amudaryo daryosi kabi noyob tabiiy xususiyatlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi, bu mintaqaga uchun hayot chizig'i bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, iqlim mintaqasi iqtisodiyotiga ta'sir ko'rsatdi, chunki qishloq xo'jaligi asosan sug'orish uchun suv mavjudligiga tayanadi. Shuning uchun Xorazmdagi iqlim va ob-havo sharoitlarini tushunish mintaqasi aholisi uchun keladigan qiyinchiliklar va ular ishlab chiqqan og'ir ekologik sharoitlarni engish strategiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega[4].

Xorazmning tabiiy landshafti va relyefi qadimgi davrlarda mintaqasi tarixini shakllantirgan asosiy omillar biri bo'lgan. O'rta Osiyoning qurg'oqchil va keng pasttekisliklarida joylashgan Xorazm, birinchi navbatda, tekisligi va Amudaryo daryosining mavjudligi bilan ajralib turardi. Ilgari Oks deb nomlanuvchi daryo qishloq xo'jaligi va transport uchun muhim hayot yo'li bo'lib, savdo yo'llarini osonlashtirgan va Xorazmni qo'shni viloyatlar bilan bog'lagan. Atrofdagi cho'l muhiti qiyinchiliklarni keltirib chiqardi, shuningdek, qadimgi xorazmliklar tomonidan ekspluatatsiya qilingan tuz, mis va tosh kabi qimmatbaho resurslarni o'z ichiga oldi. Bundan tashqari, mintaqaning keng tekisliklari va ochiq maydonlari farovon qishloq xo'jaligi iqtisodiyotini qo'llab-quvvatlaydigan keng sug'orish tizimlarini rivojlantirishga imkon berdi. Umuman olganda, Xorazmning tabiiy landshafti va relyefi mintaqaning tarixiy taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatish va uning noyob madaniy merosini shakllantirishda hal qiluvchi ro'l o'ynadi.

Tarixiy davrlarda Xorazmdagi suv resurslari mintaqaning gullab-yashnashi va barqarorligida hal qiluvchi rol o'ynagan. Mintaqaning geografik joylashuvi Amudaryo va Sirdaryo daryolari, aholini sug'orish va qishloq xo'jaligi maqsadlarida mo'l-ko'l suv bilan ta'minladi. Markaziy Osiyodagi eng katta daryo Amudaryo mintaqani doimiy suv oqimi bilan ta'minlagan bo'lsa, Sirdaryo ikkinchi darajali manba bo'lib xizmat qilgan. Kanallar va sug'orish tarmoqlarining qurilishi suvning taqsimlanishini yanada osonlashtirdi va paxta, sholi va poliz kabi ekinlarni etishtirishga imkon berdi. Ushbu qishloq xo'jaligi muvaffaqiyati nafaqat mahalliy aholini qo'llab-quvvatladi, balki savdo-iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishga imkon berdi, Xorazmni mintaqadagi muhim savdo va boylik markaziga aylantirdi [5].

Xorazmda urbanizatsiya va joylashish shakllariga geografiyaning ta'siri tarixiy davrlarda sezilarli bo'lgan. Mintaqaning Amudaryo daryosiga yaqinligi qishloq xo'jaligi faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun muhim suv manbai bo'lib, Xorazmdagi qadimiy shaharlarni rivojlantirishga imkon berdi. Daryo bo'yidagi unumdor tuproq bug'doy va arpa kabi ekinlarni etishtirishga imkon berdi, bu esa shahar markazlarining o'sishini yanada osonlashtirdi. Bundan tashqari, Xorazmning Ipak yo'li savdo yo'li bo'ylab strategik joylashuvi savdogarlar va sayohatchilarni jalb qilishda muhim ro'l o'ynadi, bu esa savdo postlarining tashkil etilishiga va obod shaharlarning yuksalishiga olib keldi. Ammo daryo vodiylari tashqarisidagi qurg'oqchil va cho'lga o'xshash sharoitlar ushbu hududlarda aholi punktlarining kengayishini cheklab qo'ydi va Xorazm geografiyasini tarixiy davrlarda uning urbanizatsiya va joylashish shakllarini shakllantirishda hal qiluvchi omil bo'ldi.[6]

Mudofaa va harbiy strategiyalarga tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Xorazm hukmdorlari qo'llagan harbiy taktikani shakllantirishda mintaqaning tabiiy geografik xususiyatlari hal qiluvchi ro'l

o'ynadi. Mavjudligi Amudaryo daryosi va atrofdagi qurg'oqchil landshaft bosqinchilarning mintaqaga osonlikcha kirib borishini qiyinlashtirdi. Daryo bo'yidagi qal'alar va qal'alarining strategik joylashuvi Xorazm harbiy kuchlariga mudofaa ustunligini ta'minlab, ularga dushman qo'shinlarining harakatini boshqarishga imkon berdi. Bundan tashqari, qattiq cho'l relyefi keng ko'lamlar harbiy operatsiyalarga to'sqinlik qilib, partizanlar urushi taktikasini ma'qulladi. Xorazmning noyob geografiyasi uning hukmdorlari tomonidan qabul qilingan mudofaa va harbiy strategiyalar, ularning shohligini tashqi tahdidlardan himoya qilishda muvaffaqiyat qozonishiga hissa qo'shadi. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi uning rivojlanishi va qo'shni viloyatlar bilan o'zaro harakatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynagan. Xorazm bepoyon cho'llar, serhosil daryo vodiylari va botqoqliklardan iborat xilma-xil landshaftga ega edi. Qadimgi Oksus daryosi deb ham ataladigan Amudaryo daryosi Xorazmning yuragidan oqib o'tib, qishloq xo'jaligi faoliyati uchun suv oqimini ta'minladi. Mintaqaning qulay iqlimi daryoning ne'mati bilan birgalikda Xorazmning taniqli savdo va qishloq xo'jaligi markaziga aylanishiga imkon berdi. Bundan tashqari, Xorazm geografiyasi tabiiy to'siq bo'lib, uni bosqinlardan himoya qildi va o'ziga xos madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishga hissa qo'shdi. Umuman olganda, Xorazmning geografik xususiyatlari uning tarixiy traektoriyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi va mintaqaning gullab-yashnashiga hissa qo'shdi.

Xorazmdagi qadimiy sivilizatsiyalar va imperiyalar mintaqaning tarixiy manzarasini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Strategik geografik joylashuvda joylashgan ushbu mintaqasi tarix davomida turli qudratli imperiyalar uchun muhim markazga aylandi. Xorazmda ma'lum bo'lgan eng qadimgi tsivilizatsiya bronza davri, aholi punktlari va rivojlangan qishloq xo'jaligi tizimining dalillari bilan. Asrlar davomida mintaqasi bir necha imperiyalarning, shu jumladan Ahamoniyalar imperiyasi, Makedoniya imperiyasi ostida Buyuk Aleksandr, va Kushon imperiyasi. Ushbu imperiyalar Xorazmga madaniy, siyosiy va iqtisodiy ta'sirlarni olib keldi, savdo tarmoqlari gullab-yashnadi, me'moriy hayratlar, adabiyot va san'at sohasidagi yutuqlar. Bugungi kunda Xorazmdagi qadimiy tsivilizatsiya va imperiyalarning qoldiqlari uning boy tarixiy merosining guvohi bo'lib xizmat qilmoqda[7].

Xorazmdagi madaniy va intellektual taraqqiyotga uning noyob geografiyasi katta ta'sir ko'rsatdi. Mintaqaning Markaziy Osiyoda keng cho'llar va serhosil daryo vodiylari bilan o'ranganligi uning savdo va madaniy almashinuv markaziga aylanishiga imkon berdi. Xorazm orqali o'tgan Ipak yo'li dunyoning turli burchaklaridan tovarlar, g'oyalar va odamlarni olib keldi. Natijada Xorazm turli madaniyat va dinlarning erish qozoniga aylanib, boy intellektual muhitni yaratdi. Xorazmga Fors, Xitoy, Hindiston va boshqa qo'shni viloyatlardan olimlar va rassomlar jalb qilinib, ilm-fan, adabiyot va san'at rivojiga hissa qo'shdilar.[8] Mintaqasi geografiyasi, shuningdek, mahalliy aholini yangilik va moslashishga ilhomlantirdi, bu qishloq xo'jaligi, arxitektura va sug'orish tizimlarining rivojlanishiga olib keldi. Umuman olganda, Xorazm geografiyasi uning madaniy va intellektual landshaftini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi uning rivojlanishi va o'sishida muhim rol o'ynagan.

Hozirgi zamonaviy Xorazmning geografik xususiyatlari uning siyosiy va iqtisodiy manzarasini shakllantirdi. Mintaqaning qulay iqlimi va unumdor tuprogi uni qishloq xo'jaligi uchun ideal qilib, qadimgi aholiga ekinlarni etishtirish va gullab-yashnayotgan aholi punktlarini barpo etish imkonini berdi. Bundan tashqari, Xorazmning Ipak yo'li kabi muhim savdo yo'llariga yaqinligi mintaqani dunyoning turli burchaklaridan savdogar va savdogarlarni jalb qilib, tijorat uchun muhim markazga aylanishiga imkon berdi.

Bundan tashqari, Amudaryo daryosi Xorazm uchun sug'orish va tashish uchun ishonchli suv manbai bo'lib xizmat qildi. Ushbu geografik ustunliklar pirovardida Xorazmning tarixiy davrda gullab-yashnashi va rivojlanishiga yordam berdi[9].

Xorazm geografiyasiga inson tomonidan kiritilgan o'zgarishlar tarix davomida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Eng muhim o'zgarishlardan biri bu qurg'oqchil mintaqani qishloq xo'jaligi uchun samarali maydonga aylantirgan sug'orish kanallarini qurishdir. Ushbu murakkab suv tizimlarining rivojlanishi ekinlarni samarali etishtirishga imkon berdi, bu esa iqtisodiy farovonlik va aholi sonining ko'payishiga olib keldi. Odam tomonidan kelib chiqadigan yana bir o'zgarish-bu aholi punktlari va shahar markazlarini tashkil etish. Aholining ko'payishi bilan yangi shahar va shaharlar qurildi, natijada infratuzilma kengaytirildi va madaniy markazlar yaratildi. Bundan tashqari, inson faoliyati atrof-muhitning degradatsiyasiga olib keldi. Haddan tashqari o'tlash, o'rmonlarning kesilishi va erdan noto'g'ri foydalanish natijasida tuproq eroziyasi va cho'llanish, tabiiy landshaftni sezilarli darajada o'zgartirdi. Ijobiy va salbiy bo'lgan bu

o'zgarishlar Xorazm geografiyasini shakllantirib, uning aholisi va turmush tarziga ta'sir ko'rsatdi.

Xulosa. Tarixiy davrlarda Xorazm geografiyasi mintaq sivilizatsiyasi va madaniyatini shakllantirishda muhim ro'l o'ynagan. Mintaqaning qulay landshafti, serhosil tuprog'i, mo'l -ko'l suv resurslari va ipak yo'li bo'ylab strategik joylashuvi bilan turli tsivilizatsiyalarni o'ziga jalb qildi va ularning o'sishi va rivojlanishiga yordam berdi. Amudaryo daryosi va Ustyurt platosi kabi noyob geografik xususiyatlar tabiiy to'siqlar va bosqinchilardan himoya qilib, Xorazmliklarga qudratli shahar-davlatlar barpo etish va ularning ta'sirini kengaytirish imkonini berdi. Bundan tashqari, Xorazm geografiyasi uning iqtisodiy faoliyatiga ta'sir ko'rsatdi, savdo va qishloq xo'jaligi boylikning asosiy manbalariga aylandi. Xorazm geografiyasining ulkan tarixiy ahamiyatini oshirib bo'lmaydi, chunki u mintaqaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy tarixiga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Hozirgi Xorazm viloyati o'zining noyob geografiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan boy tarixga ega. Xorazm butun hayoti davomida uning rivojlanishini sezilarli darajada shakllantirgan turli tarixiy voqealarni boshdan kechirdi.

ADABIYOTLAR

1. "Xorazm viloyati agrosanoat kompleksi tarmoqlari jolashishi va rivojlanishi R.Qurbaniyozov Urganch-2002. 32-bet.
2. "Xorazm geografiyasi" R.Qurbaniyozov. Urganch "Xorazm"-1997.
3. "Xorazm tarixi" nomli Urganch davlat universiteti qoshidagi "Xorazm tarixi va madaniyatini o'rganish ilmiy-tadqiqot laboratoriyasi" ilmiy xodimlari va hamda universitetning bir guruh tarixchi va filolog olimlari hamrohligida yozilgan qo'llanma. Urganch-1993. 6-bet.
4. M. Glantz. 'The Aral Sea Encyclopedia.' Igor S. Zonn, Springer Science & Business Media, 2/8/2009
5. Vicente R. Barros. 'Climate Change 2014
6. Impacts Adaptation and Vulnerability: Regional Aspects.' Christopher B. Field, Cambridge University Press, 12/29/2014
7. Ian Muehlenhaus. 'Geography Today: An Encyclopedia of Concepts, Issues, and Technology.' ABC-CLIO, 8/8/2019
8. E. E. Kuzmina. 'The Prehistory of the Silk Road.' University of Pennsylvania Press, Incorporated, 2/23/2015
9. UNESCO. 'Mapping Research and Innovation in the Republic of Uzbekistan.' Elçi, Sirin, UNESCO Publishing, 10/14/2020